

MAGYAR TANKÖNYV

Obrusánszky Borbála

A mongol népek története

Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó

A Kőrösi Csoma Sándor Magyar Egyetem
jegyzete

ISBN 963 9428 40 X

Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2005

ELŐSZÓ

Az egykori világhódító mongolokról, akik a világ eddigi legnagyobb területű birodalmát létrehozták, nagyon keveset hallani hazánkban, holott ez a belső-ázsiai ország ősi nomád életmódjával, történelmével, különleges hagyományaival méltán vívta ki a fejlett nyugati és keleti világ elismerését, és egyre több tudományos kutató érdeklődését. Úgy gondolom, hogy a legújabb kutatások tükrében át kellene értékelni a mongolok történetét, ezen belül a világhódító Dzsingisz kán tevékenységét. Míg a nyugati irodalomban, de hazánkban is, Dzsingisz kán kegyetlenségéről és véres hadjáratairól ismert, addig a mongolok és a buddhista irodalom is szentként tiszteli a nagykánt. Azt már a külföldi kutatók megállapították, hogy a kán nem volt korlátlan úr, hiszen döntéseit el kellett fogadtatni a mongol nemesek gyűlésével, a kuriltájjal. Sőt, a mongolok első nagykánja néhány törvényével megelőzte a világ többi országát. Dzsingisz kán alapította meg a világ első természetvédelmi területét, és híres volt türelmes valláspolitikájáról: törvénybe iktatta a szabad vallásgyakorlást a négy világvallás képviselői számára. A nagy mongol birodalomban keresztény papok vették körül a nagykánokat, akik ismerték e tanítás elemeit, sőt több uralkodó is keresztény nevelésben részesült. A nagy mongol birodalomban fejlett hírközlő rendszer létezett, a hírek pár nap alatt eljutottak a birodalom egyik végétől a másikba.

Ki gondolná, hogy Dzsingisz kán ugyanolyan vérszerződést kötött barátaival, mint a hét honfoglaló vezér?

A mongol történelem még sok érdekességet tartogat számunkra. Ebben a kis könyvecskében megpróbáltam röviden összefoglalni a mongolok közel nyolcszáz éves írott történelmét, kiemelve belőle a mongolság számára meghatározó korszakokat. Remélem, sokan megismerkednek a mongolok eseményekben bővelkedő történelmével.

MONGÓLIA ELHELYEZKEDÉSE

Mongólia Belső-Ázsia központi térségében helyezkedik el, mintegy másfélmillió négyzetkilométeren. Területe hazánkénál tizenhét-szer nagyobb. A mai és a történelmi Mongólia határai nem fedik egymást: a régi birodalom határai a mainál jóval nagyobbak voltak: északon a Bajkál-tótól a Sárga-folyó kanyarulatáig, az Ordoszig húzódó területet kelet-nyugati irányban a Kingán-hegység és az Altaj-hegység határolja. Ez a térség Belső-Ázsia szűkebb területének is tekintendő. Mai határai a XX. századi nagyhatalmi döntések nyomán keletkeztek, amelynek során a mongolság elvesztette leggazdagabb területeit, a korábbi birodalom területének és lakosságának majd kétharmadát. Mongólia legnagyobb kiterjedését a XIII. század második felében érte el, amikor is Dzsingisz kán unokája, Kubiláj kán hódításai révén létrejött a világ eddigi legnagyobb birodalma. A XIV. század második felétől a megbukott Jüan-dinasztia utódai visszaszorultak eredeti hazájukba. A mandzsu hódítás idején a mongol területet több különálló közigazgatási egységre osztották, ez a széttagoltság megmaradt a mandzsu birodalom bukását követően is.

Mongólia jelenleg Oroszország és Kína között fekszik. Az ország területének legnagyobb része a Csendes-óceán szintjétől több mint 1000 m-re emelkedik ki, ezért a több ezer méter magas hegyek nem tűnnek magasnak. Mongólia régi röghegységekkel szabdalt táj, nyugati, délnyugati részén viszont egy fiatal lánchegység, az Altaj magasodik ki, amelynek meredek csúcsai meghaladják a 3000 métert. Az ország legmagasabb pontját, a Pik Hujtin-t (Hideg-Csúcs) is az Altajban találjuk, 4362 méter magasan. Két jelentős hegység, a Hangáj és a Hentij kelet-nyugati irányban húzódik végig az országon. Előbbiben egykor vulkánok működtek, melyek nyomait kráterek, láva kiömlések őrzik. A hegység területén osztozó Arhangáj és Övörhangáj megyében egyaránt gazdag hőforrások találhatók.

Mongólia két legnagyobb folyója, az Orhon és a Szelenge által közrefogott terület a nagy nomád birodalmak kialakulásának központja volt. A keleti országrész nagy folyói, a Tola, az Onon és a Kerülen-folyók mentén a korai mongol törzsszövetség nemzetségei vándoroltak. Az ország nyugati, északnyugati része nagy tavairól nevezetes, melyek többnyire sós vizűek. Az ország legnagyobb, tava, az Uvsz is ezek közé tartozik. Az északon lévő Hövszgül-tó édes vízű, növény- és állatvilága a Bajkál-tóval mutat hasonlóságot. A tó környékén a különleges természet védelmében nemzeti parkot hoztak létre. A csodálatos magas hegycsúcsok, a tiszta víz és levegő miatt ezt a vidéket Mongólia Svájcának is hívják.

Mongólia területén többféle természeti övezet található: az északi sávon Hövszgül, Szelenge, Hentij megyében, egészen a főváros, Ulánbátor vonaláig a szibériai tajga déli nyúlványa van. Ettől délre, az ország középső részéig a ligetes pusztai övezet húzódik, ahol lombhullató erdők és pusztai legelők változtatják egymást. A csapadékhányos déli területeken, a Góbi-ban füves pusztai és félsivatagos területen terülnek el. Bár a Góbit sivatagként tartják számon, a hatalmas pusztaságnak csupán három százaléka sivatag, a többi változatos, többnyire félsivatagos táj. Az ott élő mongolok növény- és állatviláguk sokasága miatt harmincháromféle Góbit különböztetnek meg. A Góbi középső vidékén, Dél-Góbi megyében található az ország leglátogatottabb nemzeti parkja, a Keselyű-szurdok, ahol a közel 3000 méter magas hegycsúcsokat még a nyári forróságban hó borítja. A Góbi ettől a vidéktől nyugatra változik meg: a hegyes vidékből fokozatosan síkság lesz, amely a Kingán-hegységig terül el. A sík területen néhol egy-egy tanúhegy bukkan fel, jelezve, hogy a Góbi egykoron hegyes-dombos vidék lehetett.

Mongólia éghajlata szélsőségesen kontinentális, a hosszú, hideg telet rövid, meleg nyári időszak követ. A tavaszi és az őszi hónapok csak rövid átmenetet képeznek a két fő évszak között. A mongol népi hagyomány szerint az őszi időjárás a legkellemesebb, amikor már a nagy hőség elmúlt, megszűnt a

folyók áradása, de még nem köszöntött be a fagyos időszak. A tavasz viszont a mongolok számára porviharokkal jár együtt. Tavasszal még kopár a táj: a fák, cserjék is csak júniusban rügyeznek ki. A pásztorok számára a tavasz a legveszélyesebb időszak, hiszen ha áradnak a folyók, az is bajt hoz, de a szárazság miatt elpusztulhat a nyáj egy része. Az elmúlt években Mongóliában is érzékelhető a Föld más részein megfigyelt éghajlatváltozás: többnyire korán beköszönt a hideg: már ősszel, nagy hó esik, ami a külterjesen tartott állatok ellátását nagyban megnehezíti, ilyenkor több tízezer állat elpusztulhat. A tél továbbra is hideg, átlagosan -25 fokos, de nem ritka az ennél hidegebb időszak. A mongol népi bölcsesség szerint a leghidegebb időszak 3x9 napig, december elejétől egészen a holdújévi ünnepekig tart.

Mongólia nemcsak természeti tájairól és tiszta, érintetlen környezetéről híres, hanem különleges őshonos állatairól. A kétpúpú vadteve, vadszamár, vagyis hulan, a taki, a vadló, valamint a gazellacsordák a Góbi ritkán lakott pusztáin vándorolnak. Az értékes trófeájú vadjuh és kőszáli kecske a sziklás hegyek lakói. A Góbi-Altajban vadászik a sivatagi róka és a hópárduc, amely értékes prémje miatt a vadászok legértékesebb zsákmánya, habár az állat több éve szigorú állami védelem alatt áll.

MAI MONGOL NÉPEK

Mongóliában az évszázadok folyamán, egészen a mai napig több nemzetség, törzs megőrizte sajátos nyelvjárását, hagyományát, bár egyes törzsek száma mára drasztikusan lecsökkent. Jelenleg Mongólia területén a kelet-mongol halhák vannak többségben, ők a lakosság legalább háromnegyedét alkotják. Néhány kutató, az orosz Vladimircov, S. Nacagdordzs, valamint D. Gongor úgy vélik, hogy a halha nyelvjárás volt Dzsingisz kán törzsének nyelve.¹ Hozzájuk tartozik a nyugati részen élő hotogojt, a mohamedán elődökkel rendelkező szartuul, eldzsigen halha, a postaállomásokat felügyelő Góbi-ban élő harsin és a Hövszgül megyében élő különleges életmódú darhat népcsoport. Mongólia keleti és nyugati megyéjében még számos, kisszámú régi nemzetség él, akik a fővárosi halhaktól eltérő nyelvjárást beszélnek. Nyugat-Mongólia az ojrátok – erdei emberek – lakhelye. Legnagyobb csoportjuk dörvöt, vagyis a négyek, akik megőrizték az ojrátok első szövetségének nevét. A nyugati megyék kisszámú népei, a bajit, ölot, mijangat, hosut, hoton csoportját gazdagítja a történeti krónikákban az egyik legrégebbi törzs az urjanhaj,² akik közül néhányan az országban egyedülálló módon rénszarvas-tenyésztéssel foglalkoznak Hövszgül megye északi részén. A szakirodalom cátánnak, vagyis réntartónak hívja őket. A torgutok egykor Dzsingisz kán nappali testőrségét alkották. A Sara Tuudzsi mongol krónika szerint a torgutok a kereitek leszármazottai. Az ojrátok egy része a XVII. században nyugatra vándorolt, és az Orosz Birodalomban, a Kaszpi-tenger környékén telepedtek le, új nevük a kalmük lett. A Hovd megyében élő dzahesinok, ahogy nevük is mutatja, határőrszolgálatot láttak el a mandzsu

¹ Gongor, 1978. 132.

² Az urjanhaj törzsről már a Mongolok titkos története is megemlékezik. (A mű idézése a továbbiakban: MTT, 12)

birodalom idején, és külön közigazgatási rendszert alkottak. Az ojrátok jelentős csoportja él Kína nyugati területein, Xinjiang Autonóm Tartományban is, amely a XVII-XVIII. században az ojrát fejedelemség része volt.

Az északi mongolság egykori központja a Bajkál-tó környéke volt, ahol jelenleg a burjátok és kis számban a bargák élnek. Ehhez a nyelvhez áll közel a Délkelet-Mongóliában élő darigangák és üdzsümcinek. Ez utóbbi népcsoportok három országban élnek szétszórva: Oroszországban, Mongólia északi határvidékein, valamint a Kínához tartozó mandzsúriai területeken is. A burjátok is eredetileg erdei népek voltak, sokan kötődnek még őseik életmódjához, hiszen többségük a tajga erdősegei között él. Közöttük megmaradt az ősi sámánhit, amit az utódok nemzetségen belül örökölnek. A mongol népek összesen mintegy ötmillióan vannak, érdekesség, hogy többségük az anyaországon kívüli területeken él, legtöbbjük, a hárommillió déli mongol csoport a Kínához tartozó Belső-Mongólia Autonóm Tartományban. A déli-mongolok legnagyobb lélekszámú népe csahar, amelynek nyelvjárását választották a tartomány hivatalos nyelvévé. A déli mongolok megőrizték őseik archaikus nyelvét, és sok szavat is. A kínai-mongol határvidéken élnek Dzsingisz kán egykori lovászai, a darigangák és az üdzsümcinek (szőlész). A Sárga-folyó nagy kanyarulatánál, az Ordosznál hét járást alkotó ordosziak élnek, akik a mongolok közül a leggazdagabbaknak számítanak, hiszen Dzsingisz kán idején a selyemút mentén telepedtek le. Nyelvük annyira sajátos, hogy már az északon élő mongolok számára is alig érthető.

Létezik néhány elszigetelten élő mongol archaikus népcsoport, amelyek a Dzsingisz kán kori beszélt nyelvet őrizték meg. Többségük Kínában él: Kanszu-tartományban sárga-ujgur, vagy más néven a jugur, a muzulmán hitre tért dongszian, valamint a bao-an és mongor csoportok élnek, de még a Tibethez közeli Csinghaj-tartományban is megőrizték mongolságukat Dzsingisz kán utódai. Belső-Mongólia mandzsúriai részén élnek a dahú-

rok, egyes tudósok szerint a mongol-rokon kitaj nép utódai.³ Mongólia keleti részén, Hentij-megyében a tunguzból mongollá vált kamnigánok élnek, míg a mongol nyelvet Afganisztán egyes részein, Herát mellett még a XX. század első felében kétszáz család beszélte.⁴ Töredék mongol csoportok élnek Nepálban, a Himalája hegyvonulatai között. Tenzing, Edmund Hillary serpája is nepáli mongol volt, aki hírül vitte ezen kis népcsoport hírét a világban.⁵

³ A dahúrokkal a magyar orientalisták közül Kara György foglalkozott.

⁴ Az afganisztáni mongol törzsnél Ligeti Lajos jár az 1930-as években. Útjáról megjelent egy könyv: Afgán földön.

⁵ Dzsavdzalin Coloo mongol kutató információja alapján.

MONGOL ÍRÁSOK

A mongolok által használt ún. ujjur-mongol írást ma már csak a mongol népek használják, pedig az írás alapja nagyon hosszú utat tett meg Mongóliába. Az arámi eredetű betűk a selyemút mentén értek el az ókori Szogdiába, akik saját nyelvükre alakították át azt. Amikor a szogdok áttérítették manicheus hitre az ujjurokat, akkor az arámi írást alapul véve egy új írás született Belső-Ázsiában. Az ujjuroknál azonban megfordult az íráskép formája: nem jobbról balra vetették a betűket, hanem felülről lefelé, s ők is megváltoztattak néhány jelet benne. Az ujjur írásban minden betűnek háromféle formája volt: szó eleji, szó közepi, szóvégi. Van néhány olyan betű, amelynek negyedik, vagyis önálló alakja is van. Az íráson belül összevont betűk, ún. ligatúrák is vannak.

Az ujjurok szomszédjai, az elmongolosodott najmanok és a kereitek már a XI. századtól kancelláriájukban az ujjur írás kissé módosított változatát vezették be.⁶ Dzsingisz kán az írást a mongol nyelv lejegyzésére alkalmasnak találta, és birodalma egész területén hivatalossá tette ezt az írást. Az ujjur írás használata a Jüan-dinasztiában megtorpant, ugyanis a dinasztia-alapító Kubiláj kán birodalmában megpróbált egy újfajta, tibeti ábécére épülő mongol írást meghonosítani, de a Phagszpa láma által létrehozott phagszpa írás alig egy évszázadig volt használatos, nem szorította ki sem az ujjur-mongolt, sem a kínait.⁷

Az ujjur-mongol írásban akkor történt változás, amikor a buddhizmus tibeti fajtája elterjedt a pusztai népek között. Akkor szükségessé vált az írás megreformálása, amely lehetővé tette az indiai, tibeti nevek mongol írással történő lejegyzését.

⁶ A mongol történészek közül C. Damdinszüren foglalkozott ezzel a témával, mára a tudományos életben elfogadottá vált ezen elmélete.

⁷ Phagszpa láma 1269-ben alkotta meg az új írásfajta, ezzel írták későbbiekben a kagáni rendeleteket. A phagszpa írás emlékeit Ligeti Lajos adta közre. L. irodalomjegyzék.

A reformok Ajusi güüsi nevéhez köthetők, aki 1587-ben alkotta meg a szükséges jeleket. Mivel az ujjur írás egyes jelei nem egyértelműek, egy-egy szónak akár nyolc olvasata is lehet, ezt elkerülendő, az ojrát Zaja pandita 1648-ban az ujjur írás egyes betűinek megváltoztatásával létrehozta az önálló ojrát – „világos írást” –, amely sokkal precízebben jelölte a magánhangzók közti különbséget, mint az ujjur-mongol. Az ojrát írás egészen a XX. századig használatos volt a nyugat-mongol népcsoportok között, azonban ma csak a kínai Xinjiang-tartomány egyes helyein használják.

A mongol írást később a mandzsu hódítók is átvették, és saját nyelvükre alkalmazták a jeleket, ellátva néhány megkülönböztető írásjellel. A mandzsu írás azonban a birodalom bukása óta már csak a kutatók számára él, az egykori hatalmas hódítók beolvadtak a kínaiak közé, és írásuk jórészt elfelejtődött.

A mongol írásból 1921-ben a burjátok is önálló írást alkottak maguknak. A több száz évig töretlenül megmaradt ujjur-mongol írást orosz nyomásra az egyik párhatarozat 1941-ben eltörölte, és helyette cirill betűt vezettek be. Az ősi írás csak Kínában, Belső-Mongóliában őrződött meg. Az 1990-es rendszerváltáskor az iskolákban ismét elkezdték tanítani az ősi írást és kalligráfiát, de még hivatalosan a cirill betűket használják. Az elmúlt években felmerült az az ötlet, hogy a cirill betűk helyett ne az ujjur-mongol írást állítsák vissza, hanem váltsanak latin betűkre. Az ötlet már a parlament bizottsága előtt van, de még nem született határozat használatáról.

A MONGOLOK TITKOS TÖRTÉNETE

Ez a történeti munka a mongol népek ma ismert legrégebbi irodalmi, néprajzi és történeti emléke, amely kínai írásjelekkel, de mongol nyelven maradt ránk. A dátumozás alapján az ismeretlen szerző által alkotott mű a XIII. század első felében íródott, a patkány évében, amely három időpontot jelölhet: 1228, 1240 és 1252. A kutatók azóta is vitatkoznak, hogy melyik időpont lehet a keletkezés ideje. Az első időpontot (1228) legtöbbször kizárják, mert a mű még említi Ögödej nagykán cselekedeteit, reformjait, és ő ezen dátum után kezdett uralkodni.⁸ Az utolsó dátum pedig sokak szerint azért nem elfogadott, mert nem ír Ögödej utódairól, sőt a második nagykán haláláról sem.

A mű eredeti célja a mongol birodalmat megalapító Dzsingisz kán származásának és pusztai harcainak lejegyzése volt, hogy az utókor számára mindörökké fennmaradjon az első nagykán érdeme. A száraz tények, mint a kán családfájának részletezése vagy Dzsingisz kán parancsainak egy része mellett a mű olvasmányos, a műfaja kevert, egyesíti magában a kalandregények izgalmas elbeszélését a családregénnyel. Mindezt versekkel, mongol közmondásokkal fűszerezi meg, ezzel az európai olvasó számára is érdekessé teszi a művet.

A mongolok legfontosabb történeti forrása sok viszontagságot élt meg. Az eredeti mongol szöveg nem is maradt fenn, az, hogy nem veszett el örökre ez az értékes forrásmunka, a kínai tolmácsiskoláknak volt köszönhető, akik oktatás céljára használták a mongolok történetét. A Ming-dinasztia idején a művet belemásolták a Yung-lo ta-tian császári könyvgyűjteménybe. Ezek a boxer-lázadás idején, amikor az európai nagyhatalmak Pekingben nagy pusztítást végeztek, több jelentős történeti for-

⁸ A krónikában részletesen szerepelnek Ögödej nagykán reformjai, valamint az 1236-os nyugati hadjárat egyes eseményei, ezek kizárják az 1228-as dátumot.

rás tűzvészben megsemmisült, de szerencsére a császári udvarban több könyvet, így a Mongolok titkos történetét is egy másik gyűjteménybe másolták bele, így az megmenekült az utókor számára.⁹ A tudományos világ a XX. század fordulóján felfigyelt erre a műre, egy ideig kéziratos formában adták kézről kézre, majd a világ több nyelvére lefordították. Magyar nyelvre Ligeti Lajos fordította, a művet 1962-ben jelentette meg a Gondolat Kiadó. A magyar nyelvű kiadás újonnan ismét kapható.

⁹ A Mongolok titkos történetének viszontagságairól Ligeti Lajos írt egy rövid ismertetőt a mű utószavában. L: Ligeti, 1962. 191–213.

A NOMÁD TÁRSADALOMSZERVEZŐDÉS

Nomád törzsi szerveződés

A történelmi forrásokban szereplő mongol népek közül nem mind tartozott a klasszikus nagyállattartó életmódot folytatók közé, a Belső-Ázsiában élt és ma is élő népek többfajta életmódúak. Alapvető különbség van a nomád, a pusztai, illetve az erdei népek között, utóbbiak a szibériai erdőségekben élnek, vadászattal és gyűjtögetéssel foglalkoznak. Az erdei népek általában kéregsátrokban élnek, és rénszarvast tenyésztnek. Vladimircov szerint a társadalmi szervezettség alacsonyabb fokán állnak, nemzeti-törzsi szervezettségben élnek sokuk nem is alkotott önálló államot, az általában csak külső, idegen hatásra jött létre náluk.¹⁰ Ezzel szemben a lovas nomádok nagyállattartással foglalkoznak, kerek sátorban, jurtában élnek, és fejlett törzsi-nemzeti szervezettel rendelkeznek.¹¹ Ők hozták létre a hatalmas nomád birodalmakat. A lovas nomád társadalmon belül is van néhány jelentős, életmódbeli eltérés: az északon, gazdag legelőkön élő lovasok legeltetési szokásai eltérnek a Góbiban élőktől. Legszenvedélyesebb különbség, hogy a szegényes legelőkön élő pásztorok évente több alkalommal váltottak legelőt, az északon élők évente négy alkalommal tették ezt. A Góbiban élők közül néhány csoportra jellemző volt az, hogy egy-egy oázis jellegű területen hosszabb ideig tartózkodtak, és ott félig letelepedett életmódot folytattak. A Kelet-Turkesztánba költöző ujgurok, de a Sárga-folyó közelében élő öngütők is ilyen életmódot követtek. A Góbiban élők, mivel közelebb voltak a nagy kereskedelmi utakhoz, ezért a különféle civilizációs

¹⁰ Vladimircov, 1934. 42.

¹¹ Vladimircov, 1934. 42.

hatás náluk jobban érvényesült, mint az északiaknál. Ráadásul a helyi legendák szerint a Góbiban élők nem harciasságukkal, hanem észbeli és műveltségbeli képességeikkel tűntek ki társaik közül.¹² Az igazi nomád társadalom szerkezetet a mai Mongólia középső részén élő népekre jellemző, és a történeti feljegyzések alapján ezek a törzsek, szövetségek hozták létre a történeti feljegyzésekben megörökített hatalmas nomád birodalmakat.

A nomád társadalom alapja a nagycsalád volt, amelynek tagjait vérségi kötelék fűzte egybe. Nagyobb összefogó erőnek a nemzetség számított, amely több rokon nagycsalád egyesüléséből alakult ki. Ebben a közösségben is fontos volt a vérségi kötelék, de itt már házasság révén jelentős idegen elemek kerültek be a közösségbe. Ráadásul a nagycsalád és a nemzetség között már korán többfajta, közbenső szerveződési egység alakult ki. Több nagycsalád közös használatú legelőterületén, az állandó együttélésből alakult ki egy családok feletti szerveződés, a hot ail.¹³ A mai Mongólia területén három-öt család alkotja ezt az egységet, de a korai időszakban ennek népessége hasonló számú lehetett, ennyi ugyanis egy-egy gazdag legelőterület népességfenntartó ereje. A Góbiban kis közösségek éltek együtt, számuk a legelő gazdagságától függően egy-két család lehetett. A mongol kutatók szerint a XI–XII. században új gazdasági-politikai egység, a hüré jött létre,¹⁴ de néhány kutató úgy véli, hogy a hüré (kőr) már a hun birodalom előtti korszakban megvolt.¹⁵ Ez a hot ail-nál nagyobb egységben fogta össze egy-egy térség népességét. A hüré a nemzetségi vezetők központi szállásán alakult meg, az volt a környék gazdasági és kulturális

¹² Dornogóbi megye, Szajnsand városban B. Enhcsimeg mongol nyelvtanártól gyűjtött helyi monda. 1999 november.

¹³ A mongol társadalomszerveződéssel foglalkozó kutatók (B. J. Vladimircov, D. Gongor, S. Nacagdordzs, Cs. Dalaj) a fenti állításokkal egyetértenek.

¹⁴ Dasnjam, és Gongor fontos társadalomszervező erőnek tartja a hüré szervezetet.

¹⁵ Batszajhan, 1992. 183. A klasszikus mongol nyelvben a hüré írása: „küriyen”, ami a magyar kőr szóval rokon.

központja, ahol a pásztorok egy kiemelkedett törzsfő fennhatósága alatt álltak, és állattenyésztéssel, vadászattal, valamint kézművességgel foglalkoztak. A hüré szervezet már megtörte a törzsi kereteket, ott már nem érvényesültek a törzsi kapcsolódási elemek. A XII. század végén Temüdzsin irányítása alatt tizenhárom hüré állt.¹⁶ A mongol birodalom megalakulásáig a mongol törzsszövetségek alapjául a törzsek számítottak, amelyeket nemcsak a valóságos vagy fiktív vérségi kötelék fűzték össze, hanem a közös gazdaság is. A törzs aleggységei, a nemzetségek közösen birtokolták a legelőterületet és az állatállományt, amely osztatlan közös tulajdonban volt. A nemzetségen belül azonban volt a magántulajdon is: a szekereket, a szállítóeszközöket, a munkaeszközöket, a fegyvereket és a lakóépületet már külön-külön birtokolták, illetve az egyéb szerzett ingóságok már magántulajdonba, elsősorban a nemzetségi-törzsi vezetők tulajdonába kerültek.¹⁷

A nomád társadalom a nagy nomád birodalmak kialakulásától törzsbe szerveződött, ez volt a társadalom alapegysége. A törzs jellegzetességét több külföldi és mongol történész kutatta, ezek egyik összefoglalásának tekinthető „*D. Gongor: Halh tovcsoon I-II.*” c. munkája, melyet magam is felhasználtam. Eszerint az egy törzsbe tartozók közös őstől, általában állatostól származtatták magukat. A törzset általában egy vezető nemzetség irányította, amely katonailag a legerősebb volt a csoporton belül.¹⁸ A vezető nemzetségen belül öröklődött az uralkodói cím. Ennek a nemzetségnek a származását pontosan meg kellett jegyezni, mert az megvédte a nemzetség tagjait az ellen, hogy idegen kerüljön be a nemzetség vezetői körébe, és az a közösség számára kedvezőtlen döntéseket hozzon. A leszármazási ágot még a népi emlékezet is megőrizte: a mongol népeknél kilenc ízig hagyományozta át őseik nevét.

¹⁶ Mongolok titkos története (továbbiakban: MTT.) 120.

¹⁷ Gongor, 1978. 76–84.

¹⁸ Gongor, 1978. 8.

A törzsek harcban, de békében is megkülönböztető jeleket használtak: külön pecsétjük vagy tamgájuk, zászlójuk volt. A nomádoknál használatos pecsét, illetve billog (belge) közös eredetű: eredetileg az állat megbélyegzésére szolgáló billogból fejlődött ki.¹⁹ Ennek jelentősége a törzsi szerveződés idején vált nélkülözhetetlenné a gazdasági és a társadalmi életben, ahol a tamga a nemzetségi vezetők saját uralmi jelképévé vált. A zászló kezdetben a törzsfők katonai lobogójának számított. A bordzsin törzs békében a fehér kilenc jakfarkas zászlót használta, ez vált a mongol birodalom állami jelképévé is. Háborúban pedig a négy fekete jakfarkas zászlót használták. A zászló szentnek számított, hiszen az elhalt szellemősök szelleme megnyilvánulásának tartották azt, így azt alkalmanként meg is szentelték.²⁰

A törzs vagyona férfiágon öröklődött. Az örökséget az utódoknak egyben kellett tartaniuk, nem volt szabad felaprózni, csak az elhunyt magántulajdonát oszthatták fel. Ha valaki örökös nélkül halt meg, akkor vagyona a nemzetségre szállt vissza.²¹

A nemzetségi összetartozást az egyesített tűzhely szimbolizálta, amelyet a legfiatalabb fiú őrzött. A mongol elnevezés: otesigin (tűz herceg) is utal a fiú feladatára. Ő mindvégig az apai területen maradt, neki – testvéreivel ellentétben – nem kellett elvándorolni.²²

A törzsnél az öröklési rend változó volt. Általában a törzsi vezető osztotta meg a családi gazdaság terhet fiai között: a legidősebb fiú irányította a család mindennapos életét, a családi gazdaságra pedig a legfiatalabb fiú vigyázott, ő volt a katonaság irányítója is. Háborúban az asszonyok vették át a férfiak fel-

¹⁹ Öldzigtogtoh, 2002. 13.

²⁰ Gongor, 1978. 9.

²¹ Gongor, 1978. 8.

²² Gongor, 1978. 8.

datát, ennek köszönhetően ők is egyenrangú félnek számítottak a családban.²³

A törzsi szerveződések idején, illetve a kánságok megalakulásánál a vezetői cím öröklése egy megválasztott nemzetségen belül történt. A nomád törzsek nem uralkodót, hanem uralkodói családot választottak meg, akinek legrátermettebb tagjából, a legjobb hadvezérből választottak vezetőt. A mongoloknál a kijat nemzetség kapta meg ezt a jogot, amely a későbbi történeti forrásokban Arany Nemzetségként szerepel. A mongol történelmi hagyomány szerint, ha az uralkodó még életében kijelölte utódját, akkor azt általában a törzsi gyűlés elfogadta és megerősítette. Ha végrendelet nélkül hunyt el, akkor a törzsi gyűlés döntött az új uralkodó személyéről.²⁴

A nomád népek legfőbb döntési fóruma a törzsi gyűlés volt, amely a korai nemzetségi összejöveletekből fejlődött ki. Ezen a fórumon, melynek mongol neve „eje”, szabad pásztorok, sámánok és katonai vezetők vehettek részt. Az eje egyetértést jelent, amely arra utalt, hogy a felvetődött kérdésekben végül egységes véleményt kellett kialakítani.²⁵ Ez később a törzsi államok idején a kuriltáj nevet kapta, amely a *kuri* = *összegyűlni* szóból ered. A gyűlésen vezetőt választottak, háború és béke kérdésében döntöttek, valamint a nemzetségen belüli problémákat és vitás ügyeket is itt tárgyalták meg. A gyűlés volt a közösség legfőbb döntési fóruma. Vezetőül mindig a legrátermettebb embert választották meg, mert ő egyben katonai vezető és a közösség bírója, továbbá szellemi vezetője is volt.²⁶

A törzseknek közös temetkezési szokásaik voltak. A temetkezési szokások a lovas nomád népeknél többnyire hasonlóak voltak. Ha a közösségből valaki meghalt, akkor a többiek fejü-

²³ Gongor, 1978. 8.

²⁴ Gongor, 1978. 192–193.

²⁵ Mongolok titkos története szövegében a gyűlések sokszor eje néven szerepelnek. Csak a birodalom alapítása után hívják őket kuriltájnak. A későbbi történeti krónikák is átvették az eje szó használatát.

²⁶ Gongor, 1978. 192

ket leborotválták, megsebeztek karjukat, megszagatták ruhájukat, ezzel is gyászukat fejezték ki.²⁷ A nomád nemzetségi vezetők sírjában a régészek lovas vagy részleges lovas temetkezést fedeztek fel, amikor is a meghalt ember mellé lovának bőrét, nagy lábszárcsontját és koponyáját a sírba helyezték. Halottaikat a korai nomád törzsek elföldelték, habár léteznek hamvasztásos formák is, pl. a türköknél.²⁸ A mongol krónikák feljegyezték egy igen érdekes temetési formát, amikor a halott fejét levágták és áldozatot mutattak be számára, majd eltemették.²⁹ Z. Batszajhan szerint ez a temetkezési mód megvolt a hunok között is.³⁰ A nomádok hiedelmében a temetkezési hely tabunak számított, az ősök nyughelyét titokban tartották, nehogy az idegenek meggyalázzák az ősök szellemét.

A nomád népek elődeik tiszteletére az ősök jelképes vagy valódi sírjánál évente áldozatot mutattak be. Az ázsiai hunok minden évben többször gyűltek össze, amikor áldozatot mutattak be. Erről Sima Qian, kínai történétíró így számolt be: „Az év első havában a különböző vezérek kisebb gyűlést tartanak a sanjü sátrában és áldozatokat mutatnak be. Az ötödik hónapban nagy gyűlést tartanak Longcheng-ben, ahol ugyancsak áldozatot mutatnak be a xiong-nu ősöknek, égnek és földnek, az isteneknek és szellemeknek. Összel, amikor a lovak kövérek, ismét nagy gyülekezetet tartanak. Ekkor szertartásosan körülnyargalnak egy erdőt és újabb áldozatot mutatnak be.³¹ A hamag mongol törzseknél az elhalt ősök emlékére évente dzsükeli áldozatot végeztek el, amelyet jog szerint a nemzetségi vezetők irányítottak.³² Azon csak a törzs szűk tagjai vehették részt. Az áldozati szertartásról Mostaert írt egy hosszú tanulmányt. Szerinte a

²⁷ A kínai krónikák majdnem minden nomád népnél megemlítik ezt a fajta gyászolást.

²⁸ Ecsedy, 1997.

²⁹ MTT, Galszan, 1998. *Gutgar mergen legendája*

³⁰ Batszajhan, 2003.

³¹ Sima Qian, 1997. 39.

³² MTT 70.

szertartást sámánok végezték úgy, hogy kis gödröt ásnak a földbe, és abban égetik el a húsból készült áldozati ételleket, melyet kumisszal vagy pálinkával hintenek meg.³³ Az Erdeni-jin erike mongol krónika feljegyezte azt a hagyományt, mely szerint Dzsingisz kán elrendelte, hogy május közepén tartsák meg az ősök szellemének bemutatandó áldozatot.³⁴ Ugyanakkor tartották a hunok a szellemeknek és az ősöknek is a szokásos évi áldozatot. Az ősöknek bemutatott áldozatról egészen a XVI. századig van tudomásunk, akkor ugyanis Altan kán hivatalossá tette a buddhizmust, és törvényében megtiltotta a szellemősöknek bemutatott áldozatot.

Törzsek közötti kapcsolat ***Andaság – esküdt testvériség***

A vérszerződés megkötése elsődlegesen a nem vérrokon személyek vérrokonná válásának szertartása volt. Az ősi társadalmakban ugyanis a vérségi kapcsolat jelentette a társadalomszerveződés alapját. Magáról a vérszerződés kialakulásáról nem alkothatunk képet, hiszen a korai időszakról nem állnak rendelkezésünkre írásos dokumentumok. Valószínűsíthető azonban, hogy ezt a már bevált szövetségi formát alkalmazhatták a törzsi szerveződés időszakában a törzsek közti baráti viszony megerősítésére, amikor a törzs vezetője egy másik, idegen törzsi vezetővel lépett szövetségre. Amikor a törzsszövetségi rendszer egy magasabb szintre jutott, akkor az önként szövetséget kötő, egyenrangú törzsek a vérszerződés megkötése által hozták létre a nomád birodalmat, amelynek szóbeli alkotmányát a vérszerződés esküjében szabályozták. Ennek betartása kötelező volt az összes szövetséget létrehozó fél – tehát a maguk elére választott uralkodó és a törzsek – számára.

³³ Mostaert, 1950. 300–306.

³⁴ Erdeni-jin erike, 23.

A lovas nomád népek társadalmi kapcsolataiban tehát az egyik legfontosabb szövetségi forma volt a vérszerződés, amelyet két vagy több, társadalmilag egyenrangú fél kötött. A szerződéseknek a fennmaradt írásos és számos szóbeli szövege alapján több célja volt: katonai szövetség, nemzetségek, törzsszövetségek egyesítése, vagy egy még fontosabb szerveződési forma, a nomád állam létrehozása. Mivel a nomádok megállapodásaikat szóban kötötték, esküszövegeiket csak jóval később, mások – vagy az írásbeliség széles köre elterjedése után maguk – örökítették meg. A vérszerződés szövege szóban hagyományozódott egyik nemzedékről a másikra. Ezek a szövegek az eurázsiai lovas nomád törzseknél hasonló elemeket tartalmaznak: idegen vagy belső források nagyjából hasonlóan írják le a különféle szerződési formákat és a szertartást is, amelynek hagyománya számos nomád vagy nomádból letelepedetté vált nép körében mindmáig elevenen él. A vérszerződés elnevezésére az eurázsiai lovas nomád népek az *ant*, *and* szót használják, amelyet az etimológiai szótárak eskünek értelmeznek. A szó első említése az írott emlékekben már a türk korszaktól megtalálható, s a szó általánosan elterjedt Eurázsia-szerte³⁵. A Zamárdiban feltárt avar temető egyik övfeliratán *ant* alakkal találkozunk, amelyet Harmatta János eskünek fordított. Ez és néhány türk felirat megcáfolja Wang Kuo-wei kínai kutató korábbi állítását, mely szerint az *and*, *ant* szó a kitaj nyelvből ered, s jelentése: barát.³⁶

A mongolisztikában először B. J. Vladimircov írt részletes elemzést a mongol társadalomszerveződésről. Ebben az andaságot, vagyis a törzsi vezetők baráti szövetségét a törzsi kapcsolatok egyik fontos elemének tartotta.³⁷ Henry Serruys két publikációban foglalkozott a nomádok esküvési szokásaival, s kiemelte a vérszerződési eskü fontosságát. A Halha Dzsirum mongol törvénykönyvvel kapcsolatban többféle esküformát

³⁵ Clauson, 1972. 176.

³⁶ Liao-si. 111.

³⁷ Vladimircov, 1934. 61.

jegyzett fel, s ezek mindegyikét szimbolikus aktusnak vélte. Ezek között szerepel a vérszerződés is. Serruys hétféle esküvési módot sorolt fel: nyilat törtek ketté, vért vettek egymás ujjából, elsétáltak egy félbevágott kutya két része között, vért ittak és nyilat ástak a földre, nyilat tartottak nyelvükhöz vagy homlokukhoz, kardot emeltek fejükhöz, vagy megcsókolták a fegyvert.³⁸ Ezek közül néhány szertartás máig élő hagyomány a mongol népek között, másokkal pedig számos nyugati forrásban és útleírásban találkozhatunk, de azok a nomádok szertartásait csupán mint a barbárság némely szokását írták le, sokszor nem utaltak valódi értelmükre, pedig például a vérivás fontos szerepet töltött be a vérszerződési hagyományban. Serruys megfigyelte, hogy mindegyik eskünél szerepelt egy közös átokformula, miszerint aki a fogadalmat megszegi, legyen átkozott.³⁹

Afujico Isono japán kutató a mongol andaság elemzésével foglalkozott. A mongolkori kínai feljegyzésű krónikák alapján arra a megállapításra jutott, hogy az andaság valójában katonai szövetségkötés volt. Mongóliában a mongol nomád társadalmat legalaposabban D. Gongor tanulmányozta, aki Vladirmircov orosz kutató kutatási eredményét fejlesztette tovább. Gongor főleg a korai és a mongolkori forrásanyagot dolgozta fel, s az andaságot a törzsek közti szövetségek egyik fontos alakítójának nevezte. Ő már foglalkozott az anda–kuda viszonyal, amikor a vérszerződést kötő felek házassági kapcsolattal is megerősítették a megkötött szövetséget. D. Cedev – Gongor kutatásait folytatva – a mongol hősmondákban is megtalálta az ősi vérszerződési szertartás továbbélését, bár ezek a későbbi szövetségek leginkább katonai jellegűek voltak, kialakulásuk idején ugyanis a mongol törzsek szinte állandó harcban álltak egymással. Az eposzokban fellelhető szertartások a korábban is működött ősi ceremónia alapján mentek végbe.⁴⁰ D. Enhceceg történész a XIV–XVII. századi mongol történelem számos írásos forrás-

³⁸ Serruys, 1972, 131.

³⁹ Serruys, 1972, 133.

⁴⁰ Cedev, 1998, 404.

anyagát tanulmányozva baráti szerződéseket fedezett fel mongol törzsek, valamint mongol törzsi vezetők és mandzsu előlekek között. Ezek elnevezésére már nemcsak a régi vérszerződési formulát (anda bololco) használták, hanem az urag barilda kifejezést is, amelynek első nyomai már a XIV. századi Jüan-kori feliratokon megjelentek. Jelentésében a két kifejezés hasonló tartalmú, csak az anda helyére az urag, vagyis a nemzetség lépett. A szertartás és az eskü jellege azonban megegyezik az ősi vérszerződéssel. Tanulmányában maga Enhceceg is utal e szerződések ősi voltára.⁴¹

Mongol oldalról a vérszerződést még nem dolgozták fel teljesen néprajzi szempontból. Az elmúlt három évtizedben G. Batnaszan és Sz. Colmon az arhangáji terepmunkájukról közösen írt tanulmányukban napjainkig élő hagyományként írják le az ősi vérszerződés intézményét.⁴² A tanulmányban röviden megemlítik a szkíta vérszerződési elemeket, de főleg mongol-kori forrásanyaggal dolgoztak. A vérszerződés mongol részről való feldolgozatlanágának az volt az oka, hogy az 1990 előtti mongol pártvezetés nem nézte jó szemmel az ősi társadalomszerveződési elemek lejegyzését. A megjelent tanulmány legfőbb érdeme ama tény megerősítése volt, hogy a mongóliai vidéki pásztoroknál folyamatosan élő hagyomány az ősi szertartás. A török népek közül a kazakok, illetve az anatóliai törökök között szintén találtam példát ennek továbbéléséről.

Szerződési formák a forrásokban

Az ókori antik szerzők közül elsőként Hérodotosz emlékezett meg arról, hogyan kötnek a szkíták szövetséget. A szerző tömören leírja a vérszerződés elemeit: az eskütevők megszúrják magukat, vagy kis sebet vágnak testükön törrel, s vérüket egy nagy agyagsészében borral elkeverik. A csészébe ekkor kardot,

⁴¹ Enhceceg, 2001, 105.

⁴² Batnaszan – Colmon, 1969. 24.

nyílvesszőt, harci bárdot és lándzsát mártanak, majd a szerződő felek elmondják az esküformát és megisszák a vért.⁴³ A dél-oroszországi szkíta leleteken a szkíta kézművesek meg is örökítették a szertartást, így a külső történeti forráson kívül „belső” forrás is bizonyítja létezését. A Hérodotosz által megörökített szertartási elemek mindmáig megfigyelhetők a lovas nomád népek esküdt testvériségi szokásaiban. Az antik szerzők közül Pomponius Mela és Solinus könyvében is található feljegyzés a szkíták vérszerződéséről. Ezek Hérodotoszhoz hasonlóan örökítik meg a szkíták eme szokását. Sima Qian ókori kínai történész Shi Ji című történeti munkájában megemlíti a vérszerződési szokást, amellyel a wusunok és a kínaiak a hunok ellen szövetkeznek: „A wusunok, félvén a hun támadástól, ajándékkal követeket küldtek a Han-udvarhoz, s megkötötték a testvériségi szövetséget.”⁴⁴

Hazánkban a Zamárdi melletti avar temetőben talált övcsaton egy rovásírásos karcolást találtak a régészek, amelynek feliratát Harmatta János fejtette meg. Eszerint az övön szereplő felirat a következőt mondja: „Esküt teljesíts, barátot, élelmet, zsákmányt gyarapíts!”⁴⁵ Ez a mondat tömören összefoglalja a vérszerződést kötő felek feladatait. Az avarok különleges esküvéséről egy külső forrás, Menander Protector a következőt jegyezte fel: „Ő [Baján] azonban kivonta kardját, s avar szokás szerint megesküdünt: átkot mondott saját magára és az egész avar népre, ha a rómaiak ellen mesterkedve tervezné a Száva-híd építését. Kardtól vesszen el akkor maga és az avarok egész törzse, a magasságos ég és az égben lakó isten küldjön le tüzet rájuk, körös-körül hegyek és erdők zuhanjanak rájuk és a Száva folyó föléjük áradva borítsa el őket.”⁴⁶ Paulus Diaconus, valamint Theophanes megjegyzi, hogy az avarok és a longobár-

⁴³ Herodotosz, IV. 71.

⁴⁴ Shi-qi, 123. In: Watson, 2001, 105. l.

⁴⁵ Harmatta, 1996, 112.

⁴⁶ Szádeczy, 1998. 105.

dok „örök” szövetségre léptek egymással. Theophanes még azt is tudni vélte, hogy ezt írásba foglalták.⁴⁷

A Tuva területén talált rovásírásos begrei sztélé nyugati oldalán rövid utalás található a vérszerződésre. Ott az anta szót használják az esküdt testvériségre. A Malov által publikált felíratban a következő szöveg található: „Elváltam idegenben saját rokonaimtól és számtalan barátomtól. Elváltam töletek, én jó társaim.”⁴⁸

A török nyelvet beszélő ujgurokról két kínai dinasztikus forrás, a Jiu Tang-shu és a Xin T'ang-shu is beszámol. Eszerint az ujgurok a kínaiakkal katonai szövetségüket erősítették meg. 762-ben a Tang uralkodó és Tengli kán kötött testvéri esküt,⁴⁹ majd 765-ben a Xin Tang-shu leírja a jellegzetes nomád testvérré fogadási szertartást. „Akkor Tzu-i megfogta borát és Ho fő kormányzót kérte meg, hogy kössék meg a megállapodást és igranak rá. Tzu-i azt mondta: »Éljen sokáig a Tang uralkodó! Éljen sokáig az ujgur kagán is! Legyen a két ország hadvezéreinek, minisztereinek is hasonló köszöntője! Ha bárki megszegi ezt az egyezményt, azt öljk meg, s egész nemzetségét mészárolják le!« Amikor ezeket a barbár főminiszter, Mo-tu mo-ho tarkan, Tun és mások meghallották, elment a bátorságuk, s amikor a bor hozzájuk ért, azonnal azt mondták: »Változtatlanul esküt teszünk kegyelmednek.»⁵⁰

A Belső-Ázsiát az ujgurok után uraló kitajok dinasztikus évkönyvükben, a Liao-siben feljegyezték néhány testvérré fogadási szertartást. A 905-ös bejegyzésnél az áll, hogy két barát kicserélte köntösét és lovát, s megegyeztek abban, hogy testvérek lesznek.⁵¹ A 983-as bejegyzésnél említik azt a szertartást, amelyben az uralkodó és egyik barátja kicserélték ijukat, nyiluu

⁴⁷ Szádeczky, 1998. 402.

⁴⁸ Malov, 1952, 31. l. 7–8. sor.

⁴⁹ Mackerras, 1972. Chiu T'ang-shu. 195. 6. a. 762. év.

⁵⁰ Mackerras, 1972. Hsin T'ang-shu. 217. A. 6. b. 765. év.

⁵¹ Liao-si, 239.

kat, nyergüket és lovukat, tehát a nomád harcosok legfontosabb kellékeit.⁵²

A hét vezető magyar törzs a IX. század második felében kötött vérszerződést, ennek szövegét Anonymus krónikájában jegyezték le. Eszerint: „Ameddig csak az ő életük, sőt utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékaiból lesz a vezérük. ... Ami jószágot csak fáradalmaik árán szerezhetnek, mindegyiküknek része legyen abban... Azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki ne essenek a vezéri tanácsból és az ország tisztségeiből. ... Hogyha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenletlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljon, amint az ő vérük omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek. ... Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat megakarná szegni, örök átok sújtsa.”⁵³ Anonymus nemcsak ezt az egy vérszerződést írja le, hanem az Etelközből való kivonuláskor azt is lejegyezi, hogy Árpádot később is megerősítették fejedelmi tisztségében. Theotmar salzburgi érsek IX. János pápához írt levelében szintén egy ősi vérszerződési esküvési módra utal: „Az említett szlávok azzal vádoltak bennünket, hogy mi a magyarokkal megsértettük a katolikus vallást, s kutyára vagy farkasra és más istentelen és pogány dolgokra esküt tettünk és békét kötöttünk velük...”⁵⁴ A fent említett Henry Serruys orientalista a kutyára vagy farkasra való esküvést is a vérszerződés egyik fajtájának tartotta. Hasonló szertartást örökített meg Joinville a kunok vérszerződéséről: „A kunok vízzel hígított bort öntöttek egy nagy ezüstedénybe, sebet ejtve magukon, saját vérüket hozzávegyítették; ugyanezt tette az egyezés érdekében a görög császár is, udvarának előkelőivel együtt, majd mindkét fél kölcsönösen ivott a vérből, s a kunok megesküdtek, hogy

⁵² Liao-si, 267.

⁵³ Anonymus, 5.

⁵⁴ Regino krónikája. In: Györffy, 1986. 220.

ezentúl a görögökkel vértestvérségben élnek”.⁵⁵ Joinville hozzáteszi, hogy a kunok még hoztak egy kutyát, karddal leszúrták és apróra koncolták, mutatván, hogy így pusztuljanak azok, akik az imént megkötött szerződést megszegik.

A XIII. században íródott *A mongolok titkos történetében* szintén megtaláljuk a vérszerződés, vagyis az andaság szertartásait. Temüdzsin, vagyis a későbbi Dzsingisz kán meglátogatta apja egykori fogadott testvérét, Tooril kánt, ajándékba elvitte neki a nászajándékba kapott coboly köntöst, s a vérszerződés felújítását kérte tőle. Tooril, akinek elrabolták a feleségét, megesküdött, hogy nemcsak az asszonyt szerzi vissza, hanem Temüdzsin szétszóródott népét is újraegyesíti, s ezt az ígéretét be is váltotta.⁵⁶ Egykoron ugyanis Temüdzsin apja, Jiszügej ugyanígy segítette a trónjáról letaszított Toorilt. A kereit kán esküje verses formában maradt fenn:

*„Fekete coboly dakuért
Féktelen felbomlott néped
Fürgén összeterelem.
Szép coboly dakuért
Szétszaladt néped
Szerbe-számba szedem néked.”*⁵⁷

A fenti esküszövegekből kitűnik, hogy az eurázsiai lovas nomád népeknél létezett egy általánosan elfogadott testvérré fogadási szertartás, amely több száz éven keresztül meghatározta a nomád társadalom baráti kapcsolatait. Később a krónikában utalnak Temüdzsin apja és Tooril egykori szövetségére.

Néhány vérszerződési eskünél az állatáldozat is nagyon fontos szerepet játszott. Számos mongol törzs a XII. század végén szembeszállt Dzsingisz kán haderejével, s megpróbálták törzsszövetséget létrehozni ellene. A törzsek Dzsingisz kán egykori

⁵⁵ Joinville krónikája. In: Diószegi, 1971, 32.

⁵⁶ MTT 116.

⁵⁷ MTT 96.

andáját, Dzsamukát választották meg vezérül. Ezek a törzsek szintén vérszerződést kötöttek. A mongolok titkos története erről így tudósít: „Leváltak egy csődört meg egy kancát, s esküvel pecsételték meg a szövetséget.”⁵⁸ A mandzsu korban összeállított törvénygyűjtemény megemlíti a mongolok esküvési módját. Abban az szerepel, hogy a vérszerződési eskü szertartása előtt leváltak egy fehér lovat és egy fekete bikát, amelyeket az Égnek és a Földnek ajánlottak.⁵⁹

A szerződő felek feladatai

A vérszerződés olyan ősi megállapodás volt, amely jogokat és kötelességeket írt elő a felek között. A szerződést kötők jóformán minden esküben fogadalmat tettek, amelyben felsorolták, miért jött létre a szövetség, mit fogad meg az egyik és a másik fél. A szóban megkötött szerződést vérrel pecsételték meg, általában egymás véréből ittak. Az eskü végén egy átokformula állt, amely kimondta, pusztuljon el az, aki megszegi a szövetséget. A mongolok titkos története az andaságot úgy magyarázza, hogy a szerződő felek kölcsönös feladata volt a közös ellenséget legyőzni, egymás elrabolt javait visszaszerezni, s a zsákmányon megosztani.⁶⁰ Aki ezeknek nem tesz eleget, az megszegi a szerződést. Az esküt ebben a forrásban verses formában mondták el. A forrásból az is kiderül, hogy az esküt megszegőket megölték, de úgy, hogy ne folyjon vérük.

A szerződés – a rendelkezésre álló források alapján – egyrészt védelmi szövetséget hozott létre a pusztai törzsek között, másrészt viszont az államalakítás fő szervezőereje lett azáltal, hogy az egyenrangú törzsi vezetők egymással szövetséget kötöttek, s néhány esetben közös akarattal vezetőt is választottak. Ez utóbbit legjobban a mongol forrásban figyelhetjük meg.

⁵⁸ MTT 119.

⁵⁹ Serruys, 1972. 133.

⁶⁰ MTT 116.

A szóban megkötött szerződés szociális védelmet nyújtott a szerződő felek utódai számára. Ez a fajta gondoskodás segített Temüdzsinnek is törzsei egyesítésében. Amikor a kiskorú gyermek apja korai halála után árván maradt, s az apja által egyesített népcsoportok elhagyták, Temüdzsin testvéreivel és anyjával támasz nélkül maradt. Temüdzsin esküdt barátságok kötésével próbálta apja egykori hatalmát visszaállítani: barátságot kötött Boorsuval, akivel közösen visszaszerezték az ellopott lvakat, majd elment apja egykori adájához, hogy segítséget kérjen népe visszaszerzéséhez. Ekkor a kereit Tooril kán és Temüdzsin felújították a régebbi esküt, s a kereit uralkodó segítséget ígért. Temüdzsin Ong kán fiával is barátságot akart kötni, sőt házassággal is megerősíteni a kereitekkel a szövetséggel.⁶¹

1189-ben Dzsingiszt a hozzá csatlakozó törzsek kánnak választották. Akkor esküt kötöttek, s a kán megjutalmazta a hozzá hű andáit, a közös gyűlésen pedig megosztották a fejedelmi tisztségeket. A másik, ennél meghatározóbb erejű szerződés 1206-ban volt, amikor Dzsingisz kánt szövetségesei ismét megválasztották mint a mongol népeket egyesítő uralkodót. A mongol történeti adatok szerint a nagy kánt nyolcvan andája emelte trónra, a hosszú belháború idején ugyanis ennyi törzsi vezetővel kötött Dzsingisz kán baráti szövetséget, s azokat a birodalom megalakítása után állami tisztségek adásával meg is jutalmazta.⁶²

Dzsingisz kán egyre több mongol törzset egyesített uralma alatt. Néhány, még független mongol törzs vezetői önállóságuk megóvása érdekében közös akarattal összegyűltek, egyesültek, s uralkodót választottak, hogy szembe tudjanak szállni a túlerővel. A mongol történelem szerint a Dzsingisz kán ellen harcoló törzsek kétszer is törzsszövetséget hoztak létre, s a résztvevő törzsek vérszerződést kötöttek egymással. Az elsőről már röviden esett szó. Dzsamuka, Dzsingisz hűtlenné vált andája Dzsing-

⁶¹ MTT 165.

⁶² MTT 125.

gisz kán ellen törzsszövetséget hozott létre. Az egyenlő rangú, független jogállású törzsek Dzsamukát közösen uralkodójukká választották. A megörökített kánválasztás szertartása hasonlóan zajlott le, mint a magyar törzseknél: „Mindezek a törzsek az Alkuj-bulag forrásánál összegyűltek, hogy a Dzsadzsirat nem-beli Dzsamukát kánjukká tegyék. Levágtak egy csödört meg egy kancát, s esküvel pecsételték meg a szövetséget. Ezután elvonultak az Ergüne folyó mentén lefelé, s a sziget széles kiugrójánál, ott, ahol a Ken folyó az Ergünébe torkollik, Dzsamukát gürkán, azaz egyetemes kán rangra emelték.”⁶³

Egy másik törzsszövetség 1202-ben jött létre az egykor kiemelkedő mongóliai törzsek között, akik a hamag mongoloktól súlyos vereséget szenvedtek. Ezek vezetői voltak a najmanok, a merkitek, a dörbenek, a tatárok és az ojrátok. Ők is közös uralkodót választottak.⁶⁴

A XII. század végén a mongol törzsek közötti harcokban az eskü újbóli megerősítésére is sor került: Tooril kán hűsége bizonyítékaként hüvelykujját megvágta, néhány csepp vérért nyírfakéreg tartóba helyezte és elküldte Temüdzsinnek. Azt üzenete andájának, hogy aki megszegi a fogadalmat, az halállal lakoljon.⁶⁵ Itt is megfigyelhető az említett szokás, vagyis az esküszegőnek halál volt a sorsa. Valóban, a vérszerződések többségében létezik egy átokformula, amely arra utal, hogy mi történjék azzal, aki megszegi esküjét. A vérrel kötött megállapodás nem volt felbontható megtorlás nélkül, ennek megakadályozására elátkozták, halált és pusztulást mondtak arra, aki esküszegővé válik. Erre számos példát találunk az említett forrásokban.

A vérszerződés nemcsak az állam egységét segítette elő, hanem megvédte a törzsi vezetők érdekeit az uralkodó egyeduralmi törekvéseivel szemben, megakadályozva, hogy az uralkodó teljhatalomra tegyen szert. A mongol és a magyar történelemben egyaránt megfigyelhető, hogy az andák által trónra emelt

⁶³ MTT 141.

⁶⁴ MTT 198.

⁶⁵ MTT 178.

uralkodó nem volt korlátlan hatalmú egyeduralkodó, hiszen az egész közösséget érintő ügyekben – háború, közigazgatási reformok, törvénykönyvek módosítása stb. – a nemesek gyűlésével, az országgyűléssel közösen döntöttek.

Anda-kuda viszony: házasság és vérszerződés

D. Gongor⁶⁶ kutatása alapján – melyet külföldi mongolisták is átvettek – a nomád társadalomban a szerződő felek a vér kiontása mellett házassági kapcsolattal is megerősíthették a megkötött szövetséget, ami kétszeres zálogot jelentett a felek számára. A belső és a külső források olyan bonyolult szövetségi rendszerről számolnak be, amelyben a nomád népek a vérszerződés és a házasság kombinációját együttesen alkalmazták. Ezt mongol terminológiával anda-kuda kapcsolatnak nevezhetjük, amely többszöri szoros köteléket teremtett a szerződő felek között. Erre a szövetségre viszonylag kevés forrásadat van, főleg a mongol korból valók a leírások, egyrészt a birodalomegyesítő harcokkal kapcsolatban, másrészt a Jüan-dinasztia idejéről. A rendelkezésre álló források beszámolnak ugyan az anda-kuda viszonyról, de nem említik meg a kettős szövetség keletkezésének okát.

A mongolok titkos történetében erre a fajta szövetségre szolgál példaként Jiszügej baatar és Daj Szecsen esete. Jiszügej kudának nevezi leendő nászát, a mongolok értelmezésében ez azt mutatja, hogy korábban is megvolt a szoros kapcsolat a két törzs – a bordzsinok és az ongirátok – között. Ezt erősíti meg az az adat, amely szerint Dzsingisz kán az ongirátok vezetőjével, Terge Emellel a vérszerződést házassági kapcsolat révén is megerősítette. Dzsingisz kán felújította apja és a kereit Ong kán közt hajdanán kötött vérszerződést, s ezt a kapcsolatot házassággal akarta szorosabbra fűzni, ezért Dzsingisz kán Dzsocsi fia számára megkérte Ong kán lányát, Csaur-beki kezét, s Szengüm,

⁶⁶ Gongor, 1978. 55.

Ong kán fia számára felajánlotta Kodzsín-bekit.⁶⁷ A kereitek azonban visszautasították az ajánlatot, így a korábbi szövetségesek között megromlott a viszony. A XIII. század elején Dzsingisz kán birodalomegyesítő harcai során szövetséget kötött az öngüt Alakus teginnel, aki megkapta azt a jogot, hogy az Arany Nemzetségből nősülhetett. A nagy kán és az öngüt uralkodó tehát anda-kuda viszonyt létesített.⁶⁸ Rasid-ad-din megemlíti, hogy Dzsingisz kán az ojrátokkal hasonló szövetséget kötött.

A Jüan-kori feliratokon a káni családdal házassági kapcsolatba került főemberek emléket állítottak maguknak, amelyben megörökítik azon kiváltságukat, vagyis azt, hogy a káni családdal, vagyis az Arany Nemzetséggel anda-kuda viszonyt létesíthettek.

Követségek

A nomád népek egymástól nagy távolságban éltek, így az információ átadása, illetve a nemzetségen belüli gyors híradás sokszor egy-egy család vagy nemzetség életét óvta meg az esetleges támadásoktól. Már a korai nomád birodalmakban fejlett követküldési szokásokról hallunk, ami azt jelenti, hogy annak már komoly előzményei lehettek a törzsi-nemzetségi korban.

A nomád pásztorok között „egyezményes” megállapodás alapján a nemzetségfő, később a törzsfő, majd a kán követe különleges jogállású volt, magát a küldőt szimbolizálta. Ezért útja során mindenhol a legnagyobb tiszteletben kellett részesíteni, a legtiszteltebb helyre ültetni, és kánhoz illő tisztelet járt neki. A követet nem volt szabad bántalmazni, mert az hadüzenetet vont maga után.⁶⁹ A követeket általában gondosan kiválasztották: több nyelvet beszélő, művelt emberek voltak, akik legtöbbször szóbeli üzenetet továbbítottak, és azt verses formá-

⁶⁷ MTT 165.

⁶⁸ Egami, 2000. 13.

⁶⁹ Gongor, 1978. 19.

ban, rímesen adták elő. Erre a legjobb példát a Mongolok titkos történetében megőrződött rövid üzenetek mutatják, amelyekben tömören, verses formában, néha szimbolikusan értelmezhető, kódolt üzeneteket adták a követek.⁷⁰

A korai mongol birodalmakban meglévő fejlett hírközlő hálózat szervezettségéről még a kínai források is elismerően írnak. Sima Qian, a hunokról szóló fejezetében többször megemlíti, hogy a hunok követeket küldtek a kínai udvarokba.⁷¹ Legkorábbi, kínai átírásban megmaradt szienpi szavak is erre utalnak: a pürtücsin (örtöcsin) a postaállomás vezetője volt. A kelmercsin (tolmács) a népek közötti információ csere legfontosabb képviselője, míg a bitigcsin (írnok) az írásbeliség fő képviselője. Ez utóbbi azt is bizonyítja, hogy a nomádoknál már fejlett írásbeliség volt a korai évszázadokban.

A követküldés titkos formája volt a kémkedés, amelyek egy-egy idegen ország felderítését szolgálták. *A Mongolok titkos történetében* is számos példát sorolnak fel, hogyan szereztek információt egymásról titokban. Sokszor előfordult, hogy elfogták a kémeket, vagyis nyelvet fogtak, és azok kivallatásával jutottak fontos információhoz.

A kán követei számára volt egy egyezményes jel, mely leginkább a mi útlevelünkhöz hasonló, ezzel igazolta a követ magát. Ez volt a paizi, vagy magyar „megfelelője” a billog, amely fontos szerepet töltött be az írásbeliség megjelenéséig. A korai belső-ázsiai nomád államokban már az ókorban, a xiongnu-k vagy ázsiai hunok idején is fejlett követküldési és hírközlő rendszert figyelhetünk meg. A hatalmas területen szétszórta élő nomád pásztorok számára létfontosságú volt, hogy az információk gyorsan eljussanak a birodalom messzi területeire is. Az uralkodó parancsait megbízottai, küldöttei vitték szét a nomád állam területére. A követek kerek vagy ovális alakú tárgyat vittek magukkal, mely a források szerint fából, fémből, illetve

⁷⁰ A mongol krónikákban a követek legtöbbször verses formában, virágnyelven mondták el üzeneteiket.

⁷¹ Shi Ji, 110.

féldrágaköböl készült. E tárggyal, vagyis belge-vel, vagy paizi-val igazolták, hogy ők az uralkodó jogos küldöttei. A tárgy nagysága kb. 5-10 centiméter átmérőjű volt, méretben tehát egyezett a magyar billoggal. A táblán általában képi ábrázolás és írás is volt, utóbbi külön rendelkezett a követ céljáról, illetve néha szerepelt rajta a küldő neve és rangja. A kínai krónikák beszámolnak arról, hogy azok a közép-ázsiai népek, akik a xiongnu birodalom fennhatósága alá tartoztak, paizi-val ellátott követeket indítottak útnak.⁷² A történeti krónikák állítását megerősíti az a régészeti lelet, mely az 1970-es években került elő Mongóliából. Az ásatást vezető régész, Perlee szerint a paizi-k első példányait ásták ki egy hun sírból.⁷³ A paizi nemcsak bronzból, hanem bambuszból is készülhetett. Későbbi kínai krónikák a xiongnu utódairól, a topákról vagy tabgacsokról feljegyezték, hogy fejlett hírközlő rendszerrel rendelkeznek. Az uralkodó követe általában egy zsinórra fűzött pecsétfelét vitt magával a célállomásra, ahol azt felmutatta, igazolva személyét.⁷⁴ A különböző nomád eredetű dinasztiák és a kínai államalakulatok állandó kapcsolatában használt tárgy annyira elterjedt Észak-Kínában, hogy amikor a VII. század elején létrejött egy egységes kínai birodalom, a Tang-dinasztia, akkor azt a tárgyat már az írástudók kínai találmánynak tartották. Bushell szerint a Tang-korban hasonló paizi-kat használtak, ugyanazzal a funkcióval, mint a későbbi mongol birodalomban, és öt szó volt ráírva: „parancs a futó lovakhoz”. Ezt az okmányt a Menxia-sheng hivatal állította ki.⁷⁵

Theophanes krónikája a VIII. század elején a kazárokkal összefüggésben említ egy fontos méltóságnevet, amely kapcsolatban állhat a billogosokkal. A kazár területek kormányzáságában említ egy belgiči~balgiči nevet, amelyet Peter B. Golden a

⁷² Dzsügenderin Bor, 1988. 41.

⁷³ Perlee, 1976. 304. Ezt az elméletet legutóbb Z. Batszajhan cáfolja. L. Batszajhan, 2002. 113.

⁷⁴ Hou-Han-shu. In: Bichurin, 1950. p. 151.

⁷⁵ In: Henry Cordier: Travels of Marco Polo. p. 72.

korai türk, ujjur belgü szóból eredeztetni, melynek értelme: jel, szimbólum, tehát a szó eredete ugyanaz, mint a magyar billogé.⁷⁶ A belgü szó a mongol nyelvben is megtalálható, de személynévként is jelen van. Dzsingisz kán családjában kétszer fordul elő. Belgünütej egyik ősének neve, míg Belgütej a nagykán féltestvére.⁷⁷ Golden a kazároknál megtalált belgiçi~bälgiçi formára a következő jelentést adja: „a pecsét viselője – pecsétőr”.⁷⁸ Golden magyarázatul hozzáteszi, hogy ez talán egy speciális cím lehetett, mint később a tamgaçi⁷⁹ volt az Arany Hordában, aki egy különleges tárgyat, a paizi-t hordott magával. Golden tehát utal a billog és a paizi esetleges kapcsolatára.

A mongol rokonnyelvű kitaj államban a fent nevezett tárgyra már a kínai paizi szót használták, majd a XIII. századi mongol birodalomban gerege-ként is emlegették. Igazából a mongol kortól van részletes leírás a paizi használatáról, ebből a korból maradt fenn a legtöbb belső és külső forrás⁸⁰ magáról a tárgy használatáról, formájáról is. A nagykánok ezt a tárgyat a követküldésben és a közigazgatásban használták. Az uralkodók pontosan meghatározták, hogy a különböző formájú és anyagú tárgy közül melyik legyen katonai s melyik civil, diplomáciai felhasználású. A kán és kancelláriájának vezetője, valamint a közigazgatás vezetőinek volt joga ilyennel rendelkezni, és meghatározott feladatokkal követeket küldeni. A pontos meghatározás azért volt fontos, mert az állami követek a paizi felmutatásával ingyen vehették igénybe a birodalmi főutakon lévő postaállomások szolgáltatásait, a folyókon való díjtalan és gyors átkelést, és szabad bejárásuk volt a káni hivatalokba. Ezek az okmányoknak a használata a mongol világbirodalom bukása utáni években visszaszorult a helyi közigazgatás keretei közé. Az

⁷⁶ Golden, 1980. 166.

⁷⁷ MTT 10, illetve MTT 50.

⁷⁸ Peter B. Golden, 1980. p.166.

⁷⁹ A mongol korban a tamga szót használták a korai belge/bilge helyett.

⁸⁰ Wilhelmus Rubruk, Marco Polo, de a perzsa Rasid-ad-din is részletesen leírja a paizi használatát.

írásbeliség elterjedésével pedig a követek egyre inkább írásbeli üzeneteket közvetítettek, a paizi használata fokozatosan helyi keretek közé szorult vissza.

Házasság

A nomád népekre az exogámia volt jellemző, vagyis a férfiak idegen nemzetségből választottak társat maguknak. Egy kitaj mondás ezt így fejezte ki: „Akik hasonló családnevet viselnek, baráttá válhatnak, akik különböző családnevet viselnek, azokkal házasodhatnak.”⁸¹

A nomád népek előkelői több feleséget tartottak, közülük az első feleségnek vagy a főfeleségnek fiúgyermekei voltak a törzs vagy a nemzetség jogos örökösei. A többi feleségtől származott fiúk általában katonai rangot kaptak. Az asszony azonban nagy értéket képviselt: a jövődő férjnek már kiskorától le kellett dolgoznia a jövődőbelije árát. Cserébe gazdag hozományra számíthatott az asszony családjától. Ez természetesen a főfeleségre vonatkozott, az ágyasok, mellékfeleségek esetében erre már nem volt szükség.

A házassági kapcsolatok a mongolság korai szakaszában fontos szervezőerőt képviseltek, ugyanis ez a kötelék egyben gazdasági egységet is teremtett két csoport között. Új legelőterületek váltak szabaddá, valamint új népelemek kapcsolódtak szerves egységgé.⁸² A hamag mongol törzsszövetség kialakulásakor a házasság, mint egységesítő erő vesztett jelentőségéből, ezt bizonyítja a *Mongolok titkos története* azon része, hogy a hegyvidéken élő Temüdzsinnek már a Góbiba kellett menaszszonyért menni.⁸³ Ebben a korszakban a házasság, csakúgy, mint a középkori Európában a katonai és diplomáciai szövetségnek lett a záloga.

⁸¹ Liao-si, 67.

⁸² Gongor, 1978. Dasnjam, 1998.

⁸³ MTT. 61.

A mongol népek egyik sajátos házassági szokása volt a sógornemzetség, azaz a nemzetség férfitagjai mindig ugyanabból a nemzetségből választottak feleséget. A forrásokból tudjuk, hogy már a kitaj korban elterjedtnek számított ez a szokás, ott a két uralkodó nemzetség, a Jelü és az ujjur eredetű Hsziao házassodott egymás között.⁸⁴

A sógornemzetség kiválasztásában csak akkor állt be változás, ha egy nemzetségfő rablással szerzett feleséget magának, mert akkor az elrablott asszony nemzetségével kellett felvenni a kapcsolatot, és onnan kellett nőszülni az utódoknak. Ez történt Jiszügej baatar esetében, aki egy merkit előkelőtől rabolta el feleségét, Höelünt. Bár éppen ebben az esetben nem történt nagy változás, mert a kijat törzs, ahonnan Jiszügej baatar származott, korábban szintén Höelün nemzetségéből, az onggirátoktól hozott feleséget. Jiszügej fiát, Temüdzsint már kilenc évesen elvitte anyja nemzetségéhez, a Góbi területén élő olkunuutokhoz, hogy menyasszonyt válasszon magának. Temüdzsin végül is az olkunuut-tal rokon onggirát törzsből választott feleséget magának, amely szép lányairól volt híres a mongol népek körében.⁸⁵ A mongol birodalom idejéből származó krónikákból tudjuk, hogy a későbbi dzsingiszidák közül sokan választottak feleséget az onggirátok közül. A mongol világbirodalmi időkben összesen tizenegy onggirát asszony lett az ország első asszonya. Dzsingisz kán legkedvesebb lányát, Alaka bekit az öngüt Alakus teginhez adta feleségül. A kán azonban hamarosan meghalt, és Alaka beki nem ment haza, hanem a levirátus szokását követve, az új kánhoz, Dzsingiszuhoz ment nőül.⁸⁶ Ezzel szemben a tümet Altan kán fiatal felesége, Jünggen megtagadta azt, hogy a kán utódjához menjen feleségül, inkább a menekülést választotta.⁸⁷ Altan Kubiláj legkedvesebb felesége, Csabi is

⁸⁴ Liao-si krónika többször említi ezt.

⁸⁵ MTT, 64.

⁸⁶ Uranduja, *Dzs-Enhceceg*, D, 2000. 68.

⁸⁷ Uranduja, *Dzs-Enhceceg*, D, 2000. 169.

ebből a törzsből származott.⁸⁸ Togontemür, az utolsó Kínát uráló mongol kán felesége is ongirát volt.

A nomádok különleges házassági szokása volt az, amikor az elhunyt kán háremét fiai örökölték, és fiai anyjukon és néhány idős asszonyon kívül megkapták az asszonyokat. A kínaiak ezt furcsállották, ezért az egyik hűn a következőként kommentálta a szokást: „Csak azért veszik feleségül mostohaanyjukat és özvegy sógornőiket, mert nem akarják, hogy a had kihaljjon. Ezért az uralkodó családoknak mindig sikerült fennmaradniuk.”⁸⁹

A kínai forrás igazat mondott, mert a levirátus szokása valóban az asszonyok védelmét és szociális biztonságát szolgálta, amely szintén hagyományként élt a mongol népeknél. Másrészt viszont a nő nagy értéknek számított, hiszen, ahogyan azt fent említettem, az asszony vételárát le kellett szolgálni. Valószínűleg a levirátus szokása azt a célt szolgálta, hogy a drága pénzen megszolgált nő ne menjen vissza értékeivel szüleihez, hanem maradjon a férj családján belül. Kínai krónikások, akik számára idegen volt ez a hagyomány, a zsuanszuanookról jegyezték fel azt, hogy a kán özvegyét a fiatalabb fiú vette feleségül.⁹⁰ A kitajoknál is megvolt a levirátus szokása. A törvények egy ideig megtartották a régi szokást, de egy 940-es törvény már megtiltotta az ősök szokásának gyakorlását, miszerint az idősebb lány halála után a hűg nem követhette a nővért a házasságban.⁹¹ A mongolok ősanyjáról, Alan-koa asszonyról a krónikák leírják, hogy férje halála után még három gyereknek adott életet. Ezt néhány mongol tudós úgy magyarázza, hogy azoknak az apja valószínűleg a nemzetség valamely tagja lehetett. A XIII. századi mongol birodalomban Dzsingisz kán legkisebb fiának, Tolujnak az özvegyét, Szorkaktan bekít a báty, Ögödej akarta feleségül venni, ez azt mutatja, hogy a mongol birodalmi időkben sem halt ki a levirátus szokása. Ezt erősíti meg az,

⁸⁸ Rasid-ad-din. In: Tekin, 1998. 422.

⁸⁹ Shi Ji, 110.

⁹⁰ Szukhbaatar, 1992. 112.

⁹¹ Liao-si. 940. év

hogy Kubiláj kán szeretett felesége, Csabi halála után egyik unokahúgát, Esitaj Katunt vette nőül.⁹²

Bosszú

A bosszú a nemzetségek közötti ellenségeskedés állandósulása volt, amely a két fél között több generáción át öröklődött. Ennek is két fajtája volt: a bosszú és a vérbosszú. Ha valamelyik nemzetség vagy törzs a másikat megkárosította, megtámadta, akkor azt a szokásjog értelmében joguk volt ugyanolyan módon visszaadni. Gyilkosság esetén a sértett fél vérbosszút kiáltott, az ellenségeskedés addig tartott, míg az elkövető nemzetségből ugyanolyan elégtételt nem vettek. Sokszor azonban ez évszázadokig tartó ellenségeskedéssé fajult és addig tartott, amíg az erősebb le nem győzte a gyengébb felet, és végképp elégtételt nem kapott.

Dzsingisz kán törzse, a bordzsin ellenséges viszonyban állt északi szomszédjukkal, a merkitekkel. Annak az volt az alapja, hogy a kijat nemzetségből származó Jiszügej baatar elrabolta Jeke-cseledü merkit előkelő új feleségét, akit az esküvőről vitt otthonába.⁹³ A merkitek bosszút esküdtek, és amikor a hamag mongol szövetség Jiszügej baatar halálával szétesett, és utóda, Temüdzsin megfelelő katonai védelem nélkül maradt, akkor a merkitek támadást intéztek ellene és elrabolták Temüdzsin feleségét, Börtét, így álltak bosszút régi sérelmükért. Temüdzsin ekkor segítséget kért apja andájától, Tooril kereit kántól, és egyesített haderővel megtámadták és legyőzték a merkit törzseket, és elfoglalták szállásterületeiket.⁹⁴

A hamag mongolok és a tatárok között szintén ellenséges viszony alakult ki, miután a kijat nemzetségből származó kánt, Ambakajt dzsürcsi megbízásból útközben a tatárok elfogták, és

⁹² Rasid-ad-din. Tekin, 1998. 460.

⁹³ MTT 54.

⁹⁴ MTT 111–116.

megölték.⁹⁵ Ez a kivégzési mód nagyon gyakori volt a pusztai nomádoknál. Egy szamar formájú fára rászögezték a kivégzendő kezét és lábát, és a napon hagyták, amíg meg nem halt. A haldokló mongol kán követei útján így buzdította bosszúra fiait: „Míg öt körmötök el nem vásik, mind a tíz ujjatok el nem kopik, ne szünjetekek meg bosszút állni, ne szánjátok, ki megsértett.”⁹⁶

A tatárok ellen több harcot is vívott a hamag mongol szövetség, de nem tudta megsemmisíteni őket. Sőt, a tatárok bosszúból Jiszügej baatart is megmérgezték, amikor fiával ment menyasszony-nézőbe.⁹⁷ Temüdzsin kánná választása után harcot hirdetett a tatár nép ellen. Vezetőit elfogatta és kivégeztette, a népet pedig szétszította a többi mongol között. Ekkor álltak igazán bosszút addigi sérelmeiken.

A kereiteknek szintén a tatárok voltak a fő ellenségei, hiszen Markuz Bujruk nevű kánjukat a tatárok elfogták és elküldték a dzsürcsi uralkodónak, aki kivégeztette. A kán özvegye, Kutuktaj Kerigcsi, csellel állt bosszút férje haláláért. Meglátogatta a tatár kánt, és meghívta vendégségbe kíséretével együtt. Amikor lerészegedtek, alattvalóival megölettette férje gyilkosát, de a tatár főemberek közül is hasonlóan végezték.⁹⁸

A bosszú intézményéről a mongol kortól kezdve kevesebbet olvashatunk a krónikákban, pedig az ősi intézmény továbbélt. Amikor a központi mongol hatalom meggyengült, akkor sokan pályáztak a nagykáni címre. Egyik jelölt volt Kaszarnak, Dzsingisz kán testvérének leszármazottja, Ünebold, aki meg akarta ösét bosszulni.⁹⁹

⁹⁵ MTT, 53.

⁹⁶ MTT 53.

⁹⁷ MTT 68.

⁹⁸ Rasid-ad-dín. Tekin, 1998. 62–63.

⁹⁹ Altan Tobchi, 305.

A NOMÁD ÁLLAM KIALAKULÁSA

A belső-ázsiai nomád állam az eurázsiai pusztai övezetben több lépcsőben, hosszú társadalmi folyamatok hatására alakult ki. Első állomása volt a nemzetségek törzsekbe való szerveződése, majd a törzsek bonyolult szövetségi rendszere, végül pedig a törzsszövetségből fejedelemség jött létre egy-egy jelentős uralgó egyesítő harcai révén.

A több nemzetséget magában foglaló törzs már politikai és gazdasági szervezatként jelent meg a pusztai népeknél, ahol azok tovább örökítették a nemzetségi szerveződés elemeit, de azokat már egy nagyobb keretbe foglalták, ezáltal a rokon és nem rokon nemzetségek bonyolult alá- és mellérendelt viszonyba kerültek, és ez törzsi, törzsszövetségi rendszerré tágult. Az eurázsiai pusztákon az első jelentős nomád államot a hunok hozták létre, az általuk kialakított államszervezési mód – kisebb változásokkal – egészen Dzsingisz kán birodalmáig megmaradtak.

A XI–XIII. század között jelentős társadalmi változások mentek végbe a pusztai társadalomban. Kialakult a törzsek felett álló szervezeti egység, az ajmag, amely élén egy vezető állt, aki központosította hatalmát. Uralmát vele egy társadalmi csoportba tartozó társai támogatták, akikkel az uralkodó andasági viszonyban állt. A társak az ajmag vezetőjétől különféle címeket, kiváltságokat nyertek el. A törzsen belül megindult a vagyoni rétegződés, a korábban ingóságra korlátozódott magántulajdon aránya megnőtt a nemzetségi rovására. A nemzetségi tulajdonában lévő állatállomány a törzsi vezetők tulajdonába kerültek, akik ezáltal gazdasági hatalomra tettek szert. A nemzetség által birtokolt legelőterületek a kánság vezető rétegének kezébe kerültek, akik újra felosztották a legelőterületeket. A szabad pásztorok egy része a vezetők kíséretéhez csatlakozott, míg többségük szolgálóvá süllyedt le. A meghódított nemzetségek, szolgálai rétegek azonban megtarthatták állatállományuk korlátozott részét, ami érdekelte tette őket annak fejlesztésben.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Gongor, 1978. 31–39.

A kereskedelemnek, a növekvő áruszállításnak, valamint a kézművesség fejlődésének köszönhetően a nemzetségek vezetőinek kezében hatalmas vagyon halmozódott fel, és a közös állatállományt, az ingóságokat már sajátjukként kezelték. Főleg a kánok, nemesek, tisztviselők és nemesi származású emberek vagyona bővült, és ez tovább öröklődött utódaiknál. Mivel a mongol törzseknel általános gyarapodás következett be, sokan elköltöztek a túlnépesedett lakóhelyükről. A mongolok a X. századtól fokozatosan nyugatra vonultak, a Kingán-hegységtől nyugaton egészen az Altaj-hegységig, délen a Sárga-folyó partjáiig vándoroltak szét. A déli területeken bekapcsolódtak a kereskedelembe, és egyre nagyobb hasznot húztak a selyemút forgalmából.

A XII. század végén, a XIII. század elején a mongolság társadalmi csoportjai nagy változásnak indultak. A nemzetségek vezetői, a törzsek vagy a fejedelemségek kánjai és az ő közeli rokonsága állandósították uralmukat, az uralkodó helyet elfoglaló nemesség velük állt szövetségben. A gazdag, tehetős embereket a történeti forrásokban szül ard (gyenge, üres nép, azaz a népből kivált), vagy a csölőöt irgen (szabad ember), a csineeleg irgen (jómódú ember), dzaluusz (nemes urat követő), urt durinhan (hosszú kedvű) nevekkel illették. Legfontosabb jellemzőjük az volt, hogy a népesség egy különleges csoportját alkották, akik saját lakóhelyükön nomád életet éltek, és a jurtatelepülésük (áj)l urának számítottak. Ők voltak a nemzetség és a törzs vezetői, a származási nemesség védői.¹⁰¹ A törzsben és nemzetségben a népesség eredeti csoportját alkotó, átlag szabad emberek (irgen) egy része a törzsi, nemzetségi védelemre szorult, ezért szolgálatra kényszerült. Belőlük került ki az uralkodó testőrsége. A mongol társadalmi átalakulást a XIII. század elején létrejött mongol birodalom szentesítette, ahol a nagykán a törzsi formából létrehozta a sajátos nomád területi államot, ahol egy-egy vidéket nem a törzsi vezetők, hanem a kánhoz hű közigazgatási vezetők irányítottak.

¹⁰¹ Gongor, 1978. 112, Dasnjam, 1998. 86.

MONGOL NÉV EREDETE

A mongol történészek szerint őseik az időszámításunk előtti évszázadokban a keleti hu, ismertebb néven a donghu törzsszövetség tagjai voltak.¹⁰² Mao-tun hun uralkodó ezeket a népcsoportokat a Kr.e. II. században legyőzte és a területet birodalma keleti szárnyához csatolta. A hun korban tehát a mongolok ősei, a hu-k a mai Mandzsúria területén éltek és nomád életmódot folytattak.¹⁰³ A hun birodalom kettészakadása idején a hu nép is két csoportra szakadt: nyugati és a keleti hu-ra. A keleti hu népcsoportot a történészek a mongolok őseinek tartják, míg a nyugati hu-ból a szienpi törzsszövetség, továbbá a topa és a kitaj népek ősei származnak, akik mindnyájan jelentős államokat hoztak létre Belső-Ázsia korai történelmében. Az ő hanyatlásuk után emelkedett fel a keleti hu ág, amely a XIII. században létrehozta a világ legnagyobb államát.¹⁰⁴

A történészeket, nyelvészeket már régóta foglalkoztatja a mongol név jelentése. Ezt már a középkorban a perzsa és arab tudósok is kutatták, de mivel nem tudtak rá kielégítő választ adni, találgatásokba bocsátkoztak. Rasid-ad-din szerint a mongolok a türkök egyik törzsét alkották, és külsőleg, de nyelviileg is hasonlítanak egymásra. Szerinte a mongolok Jáfettől származnak.¹⁰⁵ A mongol szó etimológiája Rasid ad din szerint mong-ol, amely azt jelenti: a hátrahagyott.¹⁰⁶ Egyik kevésbé jóindulatú perzsa vélemény szerint a mongol név a „munhag”, bolond szóból ered, ami inkább azt tükrözte vissza, hogy a perzsák ellenségesen viseltettek hódítóik iránt, nem magának a szónak a jelentését jelentette, hiszen egy nép nem nevezi el

¹⁰² Njambuu, 1992. 38.

¹⁰³ Batszajhtan, 2002. 146.

¹⁰⁴ Njambuu, 1992. 51.

¹⁰⁵ Rasid-ad-din, In: Tekin, 1998. 80.

¹⁰⁶ Rasid-addin, In: Tekin, 1998. 80.

magát ilyen negatív tulajdonságról. A kifejezést egyes történészek úgy magyarázták, hogy a szó nem buta, ostoba jelentésben értendő, hanem az a mongol törzsek első egyesítőjének, Bodoncsarnak a címe volt, és mongolt jelent.¹⁰⁷ A mongol tudósok, köztük Cs. Dalaj, a korszak legkiválóbb kutatója szerint azonban a munhag szó elírás és az inkább mun kan-t, vagyis a mongolok kánját jelentette.¹⁰⁸ G. Szükhbaatar, a korai nomád népek egyik legjelentősebb kutatója egyik monográfiájában elemezte a külföldi és mongol tudósok által kitalált megfejtéseket. A mongol kutató a zsuansuanok egyik kánjának, Mukulaj-nak a nevében a mongol név egyik változatát látta.¹⁰⁹

Más magyarázatok figyelembe veszik más mongol nyelvű népcsoportok neveit, akik földrajzi elhelyezkedésük miatt kapták törzsi nevüket. Ez alapján a mongol szót mön-gol, vagyis Mön-folyó kifejezésből származtatják, vagy felmerült a Mon-uul, azaz Mon-hegy mint lehetséges eredet.¹¹⁰ G. N. Rumjancev orosz kutató elmélete pedig a bolgárok törzsi neveiben vélte megtalálni a mongol nevet mongol alakban. Szerinte ez az alak még jóval a zsuansuan állam előtt jutott el nyugatra.¹¹¹ A kínai források általában meng-gu-nak hívják a mongolokat, a Jüandinasztia dinasztikus évkönyvében, a Jüan-si-ben is ez a forma szerepel. A legkorábbi feljegyzésben, a Wei-su-ban egy me-ge nevű törzs szerepel. A Tang-korban egy min-wa alak fordul elő.¹¹²

¹⁰⁷ Dalaj, 1992, 40.

¹⁰⁸ Dalaj, 1992, 40.

¹⁰⁹ Szükhbaatar, 1992. 176.

¹¹⁰ Njambuu, 1995. 23.

¹¹¹ Szükhbaatar, 1992. 180.

¹¹² Bicsurin, 1895. 345.

MONGOL TÖRZSSZÖVETSÉGEK, FEJEDELEMSÉGEK (KR. E. III.–KR. U. XII. SZÁZAD)

Az ázsiai hunok társadalomszerveződése

Az első jelentős, szervezett nomád államot az eurázsiai sztyepp-övezetben a hunok hozták létre. Bár a mongol népeket a történeti források nem említik úgy, mint a hunok közvetlen leszármazottai, de a nemrég lezáródott hun kori régészeti feltárások Mongóliában bebizonyították, hogy a régi hun pásztorok és a mai mongol nomádok között genetikai rokonság mutatható ki.¹¹³ Ezért mutatom be röviden a hun állam belső-ázsiai történetét.

Az első nagy belső-ázsiai birodalom, a hun, vagy ahogyan a kínai krónikák írják, a xiong-nu létrejöttéről a kínai Shi-ji történeti forrás ad rövid tájékoztatást, amely megemlíti, hogy a hunok őse, Chun-wei a Xia dinasztiából származott.¹¹⁴ A kínai forrás szerint az első jelentős, birodalomalapító hun uralkodó, Tou-man uralkodásáig több mint ezer év telt el, ez idő alatt törzsek bomlottak fel, és különböző csoportokba szóródtak szét.¹¹⁵ A kínaiak a lovas nomád társadalomszervezet leírásakor leegyszerűsítik azt, és megpróbálják a nemzetségi-törzsi felépítésre korlátozni, és nem veszik figyelembe azt a sokszínű társadalomszervező erőt, amely jellemző lehetett már a hunoknál is. A kínaiak a korai korszakról azt is feljegyezték, hogy az

¹¹³ Tümen-Ojungeref-Üürincolmon, 2002. 51.

¹¹⁴ Shi-ji, 110.

¹¹⁵ Shi-ji, 110. A kínai krónikák elbeszélését a hunokkal foglalkozó régészek mára megerősítették, és azok alapján valószínű, hogy a hunok elődei Közép-Kína vidééről vándoroltak. Batszajhan, 2002. 122–145.

„északi barbár” népeken belül a különböző törzsek többféle életmódot folytattak. A legjelentősebb volt az ún. pusztai népek csoportja, amelyre a nagyállattartás volt jellemző, évente legalább négy alkalommal szállást váltott, egy kijelölt területen belül. Ettől kissé eltért a Góbiban élő törzsek életmódja, akik a gyér legelők és víz szűkössége miatt téli szállásukat többször váltották, fűvet és legelőt keresve. A kínaiak nomádokat jellemző leírása, miszerint „fűvet és vizet keresve vándoroltak”¹¹⁶, elsősorban rájuk vonatkozhat.

A pusztai népeken kívül éltek az erdei és hegyi népek, amelyek a mai Mongólia és Mandzsúria erdős, hegyes vidékein éltek, életmódjuk jelentősen eltért a pusztai népektől. Legnagyobb különbség azonban az volt, hogy társadalmuk nem jutott magasabb szintre a törzsi szerveződésnél. Az erdei népek közül néhányan a pusztai nomádokba való beolvadásuk után tudtak önálló államiságot létrehozni, átvéve azok intézményeit.¹¹⁷

Már a hun birodalomban megkülönböztették a lovas nomád és az idegen életmódú törzseket, csakúgy, mint a későbbi mongol birodalomban. A hunok az „íjlesztő népeket” egyesítették, akik a birodalmon belül egyenrangúak voltak a többi nomád néppel. Az idegen kultúrájú népeket hódítással csatolták a birodalomhoz, ezeket helytartók igazgatták.¹¹⁸ A hunok államszervezése és a lovasnomád kultúra magas fokra való fejlesztése a későbbi nomád birodalmakra hatalmas befolyást gyakorolt, olyanmódon, hogy egészen a mongol korig irányt mutatott a pusztai népek társadalmi szerveződésének, illetve állammá szerveződésének. A hun társadalomszerveződési elemeket az összes későbbi lovas nomád nép továbbvitte, de az örökséget két ma is

¹¹⁶ Shi-ji, 110.

¹¹⁷ A nomád társadalomszerveződés legkorábbi feldolgozója B. J. Vladimircov volt, ő osztotta fel elsőként az eurázsiai népeket életmódjuk és társadalmi felépítésük szerint erdei, illetve pusztai népekre.

¹¹⁸ A Shi-Ji-ben szereplő hun politikai gondolat továbbélt a pusztán, és a XIII. században Dzsingisz kán is hasonlóan osztotta fel a népeket, de ő az íjlesztő helyett „jurtafalú”-t használt.

létező nomád alapon szerveződött állam: a magyar és a mongol állam örökítette legjellemzőbben tovább.

A hun állam különlegessége volt a törzsi vezetők által kialakított törvényhozó hatalom, az országgyűlés, melyet a kutatók közül sokan a törzsi intézmények átmentésének tartanak. A legfőbb törvényhozó és sanjü választó fórum egy szűkebb és egy tágabb csoportból állt. A kis országgyűlés a sanjü és a 24 wan,¹¹⁹ vagyis tízezer parancsnok összejövele volt, míg a nagy országgyűlésen a közigazgatás és a katonaság vezetői, az ezredek, századosok és a törzsfők vettek részt. A kínai források szerint egy évben háromszor gyűlt össze az országgyűlés.¹²⁰ Holdújévkor a sanjü palotájában a kis országgyűlés ülésezett. Mongol analógia alapján lehetséges volt, hogy ilyenkor osztotta ki a sanjü az éves feladatot a közigazgatás vezetőinek, illetve akkor értékelte az előző évet.¹²¹

Az 5. hónapban Long-cheng-ben nagy országgyűlést hívtak össze, ahol az Égnek és Földnek, isteneknek és szellemeknek és az ősöknek mutattak be áldozatot. Ősszel pedig szintén nagy országgyűlés keretében Dajlin-ban összeszámolták az ember- és állatállományt. A gyűléseken törvényeket hoztak, amelyeket nem rögzítettek írásban, hanem szóbeliség útján terjedtek, ezeket az igazságszolgáltatás és a közigazgatás vezetőinek kellett megjegyezni, és azok alapján dönteni. Ezen a fórumon választották meg sanjü-t is, valamint háború és béke ügyében, kül- és belpolitikában is döntést hoztak.

A hun közigazgatás alapja a civil és a katonai irányítás öszszefonása volt, amely a tízes rendszeren alapult. Az országot a sanjü három részre osztotta fel, a középső rész saját irányítása alatt maradt, a jobb- és a balszárnyat a nyugati és a keleti bölc

¹¹⁹ A kínai wan, vagyis tízezer szót Clauson, angol nyelvész a ban török méltóságnévből eredezteti. A török (és a protobulgár) ban méltóságnév pedig a magyar bán szóval vethető össze. Clauson, 1972. 385.

¹²⁰ Shi ji, 110.

¹²¹ I. Dasnjam, jogtörténész szerint a mongoloknál évente volt egy olyan országgyűlés, ahol a következő év teendőit vitatták meg. Dasnjam, 1998. 90.

wang-ra¹²² bírta, akik általában a sanjü testvérei közül kerültek ki. A meghódított, idegen területekre helytartókat (dzsudzi) nevezett ki. Mindhárom fő birodalmi rész tümenekből állt, ebből összesen 24 volt a birodalomban. Minden tüment tümen parancsnok irányított, ebből 10 vezető¹²³ különleges beosztású volt, őket „szarvval rendelkezőknek” hívták, mert szarv alakú sisakot viseltek.¹²⁴ A tümenek ezredekből álltak, amelyek századokból tevődtek össze. A közigazgatás legkisebb egysége volt a tized.

A hun állam működésére fennmaradt néhány kínai történeti feljegyzés, a Shi ji, valamint a Han-shu néhány fejezete utal erre. Ezek alapján röviden összefoglalható a hun történelem. A hun törzsek a Kr. e. IV. századtól folyamatosan jelen vannak a kínai forrásokban, és az orientalista történészek ettől az időtől számítják a nomád államiság kezdetét. Ugyanebből az időből származik sok, Mongóliában feltárt hun lelet is,¹²⁵ bár a hunok elődeinek mondható régészeti kultúráját a Kr. e. XIV. századra datálták.¹²⁶ Az első történeti forrásokból ismert hun uralkodó, Tou-man sanjü a Kr. e. III. században élt, Kr. e. 209. körül nyilazta le saját fia, Mao-tun.¹²⁷ Sok történész fiát, Mao-tun-t tekintik az igazi hun uralkodónak, aki megszervezte a hun köz-

¹²² A wang a kínai nyelvben „királyt, uralkodót” jelent. A XIX. században ezt a méltóságnevet Fogarasi János a bánnal állította párhuzamba. Fogarasi, 1864. 387. Mivel a bán néltóságnevet a nyelvészek, történészek vitatottan vélik, ez a megoldás érdekes felvetés lehet.

¹²³ A tíz legfőbb méltóság: keleti és nyugati bölcswan, keleti és nyugati lu-li király, keleti és nyugati tábornok, keleti és nyugati parancsnok, keleti és nyugati adminisztrátor, keleti és nyugati kutu herceg

¹²⁴ A legelfogadottabb nézet szerint a szarvak az adott törzs totemállatát jelképezték. Batszajhan, 2002. 188.

¹²⁵ Batszajhan, 2002. 178.

¹²⁶ Batsaihan, 2002. 38.

¹²⁷ A Shi Ji 110. szerint Tou-man nem jogos örökösére akarta birodalmát hagyni, hanem kedvelt ágyasa fiára, ezért fia bizalmas embereivel lenyilaztatta apját Kr. e. 209-ben.

igazgatást és Kr. e. 174-ben, a nyugaton élő yue-chi¹²⁸ nép meghódításával megnagyobbította a birodalom határát. Ezzel a hun uralkodó egy hatalmas nyugati népvándorlást idézett elő, mellyel több száz évre meghatározta Közép-Ázsia etnikai képét. Mao-tun idejében volt a hun birodalom fénykora. Halála után, Kr. e. 174 után, fiai alatt fokozatosan meggyengült a hun birodalom egysége, bár a Kr. e. 133-tól támadó kínai seregeket többször is legyőzték. A hun egység egy testvérháború miatt tört meg végleg, amikor Kr. e. 57–55 között a birodalom északi és déli részekre szakadt. Huanje sanjü, a déli hunok uralkodója, a kínaiak védelmébe helyezte magát, így a déli hunok függetlensége megszűnt. A kínai történetírásban azonban még sokáig szerepelnek a déli hunok által létrehozott államok. A Han dinasztia bukása után hun népek és egykori alattvalóik szállták meg Észak-Kínát, ahol különböző államokat hoztak létre. Ezek között találunk hun eredetű dinasztiákat, melyek egészen az V. századig uraltak egy-egy észak-kínai területet. Shaanxi-ban előbb Korai Zhao (304–329), majd Xia (407–431) néven uralkodtak. Kanszu tartományban pedig Északi Liang (401–439) néven alapítottak államot.

Azok a hunok, akik nem akartak behódolni a kínaiaknak, azok északra menekültek, és ott egy rövid ideig meg tudták őrizni egységüket, bár a korábbi egységes állam több részre szakadt. A hunok egy része nyugat felé vándorolt, és Csicsi sanjü vezetésével Kangkü-ben telepedett le. Ott azonban a kínaiak és a rong-zhi-k (ismertebb néven yue-chik) által indított hadjáratban Kr.u. 36-ban meghalt. Népe azonban továbbélt a nyugati területeken. Északon az egyik donghu törzs, a szienpi, megtámadta a mongol területen élő hunokat, 87-ben megölték Ju-lu sanjüt, és azt követően mintegy százezer család a szienpikhez csatlakozott. Egy kínai forrás szerint Kr.u. 93-ban a hun törzsek maradékai csatlakoztak egy új törzsszövetséghez.¹²⁹

¹²⁸ Más forrásokban rou-zhi, vagyis nyugati barbárok. Eredeti lakhelyük Nyugat-Kanszu tartományban volt.

¹²⁹ Bicsurin, 1950. 150.

Ahogy a délen és nyugaton megtelepedett hunok továbbéléséről van tudomásunk, úgy az északi hunok sem tűntek el nyomtalanul. Bár az írott források szienpik-ként emlegetik, de néhány kínai forrás még megemlékezik a hunok sanjü-jéről.¹³⁰ A régészeti feltárások még a Kr.u. III. század második felétől is találtak hun sírokat Mongólia területén, ami azt bizonyítja, hogy a hun néptöredékek még akkor is a területen éltek.¹³¹

A sanjü jogköre

A kínai források szerint a hun sanjü a legfőbb bíró, a közigazgatás vezetője és katonai főparancsnok volt egyben, valamint ő volt népe szakrális vezetője. A kínai források alapján feltételezhető, hogy uralkodásában jelentős részt foglalt el az égiek számára előírt áldozat bemutatása, valamint az égiekkel való kapcsolattartás, tehát ebben az időben a kormányzási és a papi funkció még nem vált külön. Magát a sanjüt az Ég és a Föld fiának tartották, a későbbi nomád birodalmakban szokásos totemizmus, azaz állatöstől való származást a kínaiak az ázsiai hunoknál nem jegyezték fel. A kínai források megemlékik, hogy a sanjü minden nap kora reggel áldozott a Napnak, este pedig a Holdnak.¹³² A hun uralkodó kormányzásában nem volt korlátlan hatalma, ugyanis az országot érintő legfontosabb kérdésekben össze kellett hívni a legfőbb döntéshozó szervet, az országgyűlést. Valószínű tehát, hogy a hunok társadalmában az „alkotmányt” is egy törzsek által kötött vérszerződés pontjai határozták meg.

Az uralkodók utódjait is az országgyűlés fogadta el, tehát a sanjü választás útján, nem pedig öröklés útján került trónra. Igaz, az uralkodót mindig egy bizonyos törzsből, annak egy „ágából” választották, a szijulanti törzsből. Azonban az öröklési

¹³⁰ Bicsurin, 1950. 150.

¹³¹ Batszajhan, 2002. 176.

¹³² Shi-Ji. 110.

rendben a személyes vezetői képességek ugyanolyan fontosak voltak, mint maga a származás. Ezért a hunoknál, csakúgy, mint a későbbi nomád népeknél, vezető nemzetségről és nem uralkodó családról beszélhetünk.¹³³ Az uralkodó általában legidősebb fiát jelölte a trónra, de sokszor a rátermettség és a kiváló képességek előrébb kerültek az utód kijelölésénél, így az uralkodó más fia, esetleg távoli rokona számára is dönthetett. Az uralkodó utód választását általában elfogadták, de ha a sanjü kijelölt utód nélkül halt meg, akkor az országgyűlésnek volt joga dönteni.

A rátermettség szerepét legjobban Mao-tun esete példázza, aki bár a legidősebb fiú volt, Tou-man mégsem őt, hanem egy másik fiát jelölte a trónra. Mao-tun azonban a kijelölt utód ellenére megszerezte a trónt magának apja és testvérei halála árán. A hun öröklési rendben megfigyelhető, hogy az apát fia követte a trónon, egészen a Kr. előtti II. század húszas évéig, amikor a sanjüt öccse követte trónon. Az azonban nem világos, hogy melyik fiú örökölte apja örökségét.

A sanjü legitimitását az országgyűlés megválasztása jelentette, amely után megkapta az állami pecsétet, valamint kitűzhetette az egységet jelentő öt színű zászlót.¹³⁴

Szienpi állam

A Kr. előtti 209. évben a xiongnu birodalom vezetője, Maotun sanjü a keleti, vagyis a donghu törzsszövetséget legyőzte, és a Kínai Nagy Faltól északra egyesítette a lovas nomád életmódú népeket, akiket a Shi-ji kínai forrás „íjlesztő népek”-nek nevezett. A birodalom keleti peremén, a Liao-folyó környékén élt a

¹³³ A mongoloknál ezt „Arany Nemzetségnek” hívták.

¹³⁴ Az öt színű zászló használata nagyon elterjedt Kelet-Ázsiában, de Belső-Ázsiában is. A kései, XVII. századi mongol források színek alapján csoportosították a körülöttük élő népeket, úgy, hogy maguk, a mongolok voltak a kékek, a kínaiak vörösök, a közép-ázsiai mohamendánok a sárgák, a tibetiek feketék, a koreaiak a fehérek.

donghu népcsoport, akiket a hunok legyőztek. Országukat wuhuan-nok és a szienpik foglalták el. A szienpik a hun időszak alatt adóval és katonaaállítással szolgáltak. A Hou-Han-shu kínai krónika szerint a szienpik a donghu-k egyik része volt, és a Szümbe nevű hegy közelében éltek.¹³⁵ Két szienpi törzsszövetség a Liao-folyónál élt, míg a harmadik törzs, a topák vagy tabgacsok az Onon-folyónál vándoroltak.¹³⁶ A törzsszövetség a hunok hanyatlásával megerősödött, és Kr. után 93-ban, amikor az északi hunok elvesztették korábbi hatalmukat, átvették az uralmat a pusztai népek felett. Ekkor a kínai források szerint százezer hun háztartás csatlakozott a szien-pik-hez.¹³⁷ Egy legenda szerint viszont a szienpik a hunok egy más területre vándorolt csoportja volt. A kínai történeti források a Kr. utáni II. évszázadra teszik a szienpi birodalom fénykorát, amikor vezetőjük, Tansihuj (141–181) megszervezte az új birodalmat. Az új uralkodó átvette a hun örökséget: az egykori hun birodalom területeit egyesítette, és a hun társadalmi-állami szerveződési elvet alapul véve (tíz alapú közigazgatási rendszer, a birodalom hármass felosztása, uralkodói főhatalom törzsek általi legitimitása, országgyűlés stb.) megszervezte birodalmát. A szienpi törzsszövetség vezetője, Tansihuj, mint a nomád államok alapítói, csodálatos módon született. Anyja szájába egyszer egy jégcsepp esett, attól termékenyült meg. A szienpik vezetőjüket kínaiul „da ren”-nek nevezték.¹³⁸ Az uralkodók választással kerülhettek a szövetség élére. A szienpi uralkodóválasztás különlegesen zajlott, ezt a történeti források feljegyezték. A hét vezető szienpi törzs egy fekete színű kerek nemezre ülve nyugati irányba fordult, onnan vártak kedvező jelzést. Ha az égi jelek arra utaltak, hogy a jelölt megválasztható, akkor a törzsi

¹³⁵ Dalaj (szerk), 1992. 27.

¹³⁶ Szuhbaatar, 2001. 38.

¹³⁷ Batszajhan, 2003.

¹³⁸ Boldbaatar, 1997. 22.

vezetők maguk felett ismerték el őt, és az Ég fiaként tisztelték.¹³⁹

A szienpi törzsek közül a legnagyobb területet a szövetség délre vándorolt ága, a tabgacsok szerezték meg. Elfoglalták Észak-Kína nagy részét, és ott Északi-Wei dinasztia néven (386–538) uralkodtak. A dinasztia történeti krónikája, a Wei-shu beszámol a nomádok történetéről, a dinasztia nomád előéletéről azonban csak töredékes forrás maradt fenn. Annyi bizonyos, hogy a dinasztia támogatta a buddhizmust, és központjukban, Jünkangban hatalmas sziklatemplomot faragtattak ki. Amikor a dinasztia Lojangba költözött, akkor az uralkodók új helyükön elkészítették a kedvenc templomuk mását. A szienpik Észak-Kína területén, Pincheng-ben, a mai Datongnál végeztek áldozatokat őseik tiszteletére. A Wei-shu megemlíti, hogy 405-ben egy négyszögletes sziklára hét fa bálványt helyeztek, azután egy csengőt tartót sámánasszony a két szikla között megállt, a káni származású hét ember pálinkát fogott, és a sámánasszonnyal együtt a sziklára mentek fel. A sámánasszony csengőt rázott, a kánok és a nemesek, imádkoztak, majd hét ember jobbra az Égnek és a Fának áldozott.¹⁴⁰ A kínai források szerint mind a szienpik, mind a topák ismerték az írást és fejlett követküldési rendszerrel rendelkeztek. A kínai nyelvű glosszában megmaradt néhány szó, a pürtücsin (postaállomás vezető), bitikcsin (írnok), kelmercsin (tolmács) stb. fejlett hírközlési rendszert, valamint az írásbeliség meglétét bizonyítja.¹⁴¹

Zsuanzsuan állam

A IV. század elején a mongol sztyeppei övezet déli részén, a Góbi peremén új törzsszövetség jött létre, amelyet a külföldi szakirodalom a kínai források elnevezése alapján Zsuanzsuan-

¹³⁹ Dalaj (szerk.), 1992. 33.

¹⁴⁰ Dalaj (szerk.), 1992. 38.

¹⁴¹ Ligeti, 1970. 265-309.

nak nevezett el, míg a mongolok közül néhányan ezt Nirun

usznak neveztek el.¹⁴² A kutatók álláspontja megoszlik abban, hogy a zsuanszuank mongol vagy török nyelvet beszéltek-e. A mongol történészek mai álláspontja azt valószínűsíti, hogy a szienpikkel rokonságba hozható zsuanszuank törzsszövetségben mongol elemek voltak túlsúlyban.¹⁴³ A kínai forrásoknak sincs pontos értesülése arról, hogy honnan eredtek a zsuanszuank. A feljegyzések beszélnek hun eredetről, csakúgy, mint donghu származásról.

A Wei-shu történeti forrásokban fennmaradt legenda szerint a zsuanszuank vezetői az Északi-Wei dinasztia szolgálatában álltak, ahonnan északra szöktek. Egy Mugulaj nevű szökött rab törzsbe szervezte a Góbiban bujdosókat. Utódai alatt megnőtt a törzsek ereje, végül 402-ben Selun kagán új pusztai birodalmat hozott létre, amely egészen a türk állam megalakulásáig, a VI. század közepéig uralta Belső-Ázsiát.¹⁴⁴ A zsuanszuanknál jelenik meg először a kagán szó, amely később a pusztai nomád államok legfőbb uralkodójának címévé vált, és összesen huszonhárman uralkodtak. A kagánok átvették a hunok, majd a szienpik által megalkotott államszervezetet. Az uralmuk alá tartozó részeket három részre osztották fel, amelynek élére a szelifa került. A bal és a jobb szárnyat irányító szelifa közvetlenül a kagán alá rendelt tisztségviselő volt. A központi területet kagán felügyelte. A zsuanszuank központja a mongóliai Hangáj-hegység vonulatai között volt, csakúgy, mint a hunoknak, majd a szienpiknek. A források az ő révükön említik a házassági kapcsolatok egyik jellegzetes szokását, a levirátust. A megözvegyült asszonyt nem engedték ki a nemzetség vagy a törzs keretei közül, hanem az elhunyt férj valamely családtagja feleségül vette az asszonyt. A zsuanszuank is tízes felosztást alkalmazták a közigazgatás megszervezésekor. A zsuanszuanknál is megfigyelhető az a nomád törzsi szerveződési elem,

¹⁴² A mongol történészek általánosan használt szakkifejezése.

¹⁴³ Dovdoi Bajar, régész előadása nyomán. Mongólia, 2003. július.

¹⁴⁴ Dalaj (szerk.), 1992. 39.

hogy a hasonló életmódú népek birodalomba való integrálását egyesítésnek, még a letelepedett civilizációjú népek legyőzését már hódításnak nevezték.

A zsuanszuanoknál a hagyományos nomád törvénykezés volt szokásban, a törzsi vezetők szokásjog alapján döntöttek a vitás ügyekben a törzsi, majd az állami fórumon. A gyűlés előtt az erre kijelölt szakrális vezetők áldozatokat mutattak be, majd megvitatták az államot érintő legfontosabb kérdéseket. Náluk létezett már a darhan méltósága, amely később a türk államban, majd a mongol korban is megvolt, sőt a magyar nyelvben a tarján, tarkány szóban van jelen. A darhanok a kiváltságos rendet jelentették már ebben a korban is.¹⁴⁵

A zsuanszuan állam a VI. század első felében meggyengült, amikor a két uralkodó testvérpár, Polomen és Anakuj között háború bontakozott ki. A kínaiak segítségével megosztották a birodalmat, Anakuj kapta a keleti részt, míg testvére a nyugatit. A beháború tovább folytatódott a testvérek között, ez okozta a zsuanszuanok végét. A megerősödött alattvalóik, a türkök ekkor feleséget kértek onnan, miután visszautasították őket, a kínaiakhoz fordultak. 552 és 555 között a türkök legyőzték a zsuanszuan erőket. A birodalom népei egyes kutatók szerint nyugatra menekültek, és ezt a népséget tekintik az európai avarság egy részének. A század eleje óta vita folyik arról, hogy a zsuanszuanokat lehet-e ázsiai avarnak tekinteni, illetve, hogy az európai avarságnak volt-e valamilyen kapcsolata ezen népcsoporttal. A kutatás mai állása szerint nem a zsuanszuanok, hanem teljesen más népcsoportok jutottak volna el a Kárpát-medencébe.

Kitaj állam

A X. század elején megalakuló kitaj állam volt az első, bizonyíthatóan mongol nyelvű államalakulat. A mongol kutatók, köztük G. Szühbaatar a kitajokat a keleti hu (donghu) törzsszö-

¹⁴⁵ Boldbaatar, 1997. 25.

vetség dzsun törzséből származtatja, és ezek a mongolsággal álltak kapcsolatban. Mások, mint a mongol Perlee azt állítja, hogy a kitajok a mandzsúriai si-wei törzsszövetségből erednek.¹⁴⁶ A kitaj dinasztikus krónika, a Liao-si szerint legendás őstük Chi-shou volt, aki a kitaj feljegyzések szerint a Qin-korban, vagyis Sárga Császár idején élt.¹⁴⁷ A kitaj törzsek elődei a hun kor után az Északi-Wei törzsszövetség tagjai lettek, majd türk fennhatóság következett. A Tang-dinasztia idején kezdtek megerősödni, amikor is a Ta-ho család nyolc törzssé formálta őket.¹⁴⁸

A kitajok származását krónikájuk így mesélte el: „Élt egyszer egy isteni lény, aki fehér lovával a T'u folyó partján ment a szent Ma-yu hegyhez. Egy isteni eredetű lány pedig, szürke ökrös kordén a Huang-folyón ment lefelé. A hegynél a két folyó összefolyik, a két ember pedig találkozott, majd frigyre léptek. Nyolc fiuk született. Utódaik egyre szaporodtak, és nyolc törzssé bővültek. Később, őseik emlékére minden hadjáratuk előtt, valamint tavasszal és ősszel fehér lovat és szürke ökröt áldoztak, hogy származásuk ne menjen feledésbe.”¹⁴⁹

A kitajokról az első kínai történeti feljegyzés a Kr. után 405-ből való. A kitajok kezdetben a mandzsúriai Amur-folyó partján nomadizáltak. A türk fejedelmi feliratokon már szerepel a kitaj név. A VIII–IX. században a törzsszövetségben jelentős gazdasági változás kezdődött: a kézműipar mellett megjelent a földművelés is. Az állatállomány száma jelentősen megnőtt, és a kitajok városi településekben is letelepedtek. A kitaj történeti krónika, a Liao-si szerint a nyolc törzsből álló törzsszövetség vezetőjét választással juttatta hatalomra. A krónika szerint a nyolc vezető törzs tagjaiból felváltva választottak uralkodót, három éves időtartamra. A krónika szerint a X. század elején a hatalomgyakorlók a Jelü törzsből Apaoki törzsi vezetőt választ-

¹⁴⁶ Perlee, 1961. 12.

¹⁴⁷ Liao-si. 85.

¹⁴⁸ Liao-si. 86.

¹⁴⁹ Liao-si. 59.

tották meg, aki a három éves periódus alatt megerősítette a hadsereget, és a három év leteltével nem adta át hatalmát, hanem megtartotta uralmát, és 907-től új birodalmat, a kitajt hozta létre.¹⁵⁰ Apaoki születése csodás úton történt. A legenda szerint az anyja egyszer azt álmodta, hogy a nap leesett az égről és a mellkasába pottyant. Ezután terhes lett, amikor megszült, a szoba megtelt misztikus fénnel és különleges illattal. Az újszülött úgy nézett ki, mint egy három éves gyerek, három hónaposan már tudott járni, egy évesen beszélni. Olyan dolgokat ismert, amelyeket nem tapasztalt még meg.¹⁵¹

Az isteni származású Apaoki a törzsi vezetőket integrálta a birodalom keretében, őket bízta meg a katonai és az adminisztratív vezetés irányításával. A birodalom létrehozása után megkezdte a szomszédos törzsek meghódítását is, északon a fekete szekerű, szintén mongol nyelvű si-wei törzset, nyugaton a Szi nevű törzset, a mongol vidéken legyőzte a kirgizeket, majd az ujugrok, hamnigánok, mohe-k, dzsürdzsenek, a Bohai ulusz, és az észak-kínai területek elfoglalása következett. Apaoki hivatalosan is dinasztiaát alapított, és felvette a Liao nevet, amelyet besoroltak az észak-kínai dinasztiák közé. A kitaj birodalomban jelentős ujugur elem volt, maga a Jelü-dinasztia szoros házassági kapcsolatban állt az ujugur Hsziao ággal. A kitaj méltóságnevek és a címek is ujugur eredetre vallanak. Amikor a kitajok 924-ben kiűzték a kirgizeket a mongol pusztákról, akkor állítólag felajánlották az ujuguroknak, hogy térjenek vissza régi hazájukba. 920-ban ujugur mintára átvették az ujugur ábécét, majd néhány év múlva áttértek a kínai írásból kifejlesztett ún. nagy kitaj írásra.¹⁵²

A kitajokat a XII. század első felében a tunguz eredetű dzsürcsik fosztották meg belső-ázsiai uralmuktól. A kitajok egy része nyugat felé menekült, és az ujugrok mellett találtak új

¹⁵⁰ Mote, 1999. 38.

¹⁵¹ Mote, 1999. 39.

¹⁵² Mote, 1999. 40.

hazát maguknak. Őket a történeti források Nyugati Liao-nak vagy karakitajnak nevezték.

A kitaj birodalom fennhatósága kiterjedt a mai Mongólia területére is, ezt az írásos forrásokon kívül számos régészeti emlék bizonyítja, többek között két sztúpa maradvány, valamint egy város romjai.¹⁵³ A mai Belső-Mongóliában néhány kitaj korban épült sztúpa eredeti szépségében látható, ez annak köszönhető, hogy a sivatagi por vastagon betakarta azokat.

A mongol területek feletti uralmuk a XII. század első évtizedeiig tartott. Ettől a korszaktól számíthatjuk a mongol népek tömeges betelepülését a mai Mongólia területére.¹⁵⁴ Amikor a kitaj uralom megszűnt, a pusztai területeken nem alakult ki egységes törzsszövetségi állam, hanem kisebb-nagyobb fejedelemségek jöttek létre, akik egy-egy vidéket tartottak uralmuk alatt. A pusztai területeken a XII. században három nagyfejedelemség alakult meg: a kereit, najman és a hamag mongol.¹⁵⁵ A három nagy fejedelemségen kívül kisebb törzsszövetségek is jelen voltak, de azok sem létszámban, sem fejlettségi szintben nem érték el a fentieket. Mongólia területén tehát a XI–XII. században a következő népcsoportok éltek, akiket a történeti források feljegyeztek. A Hangáj-hegység vonulatainál élő *kereit* fejedelemséget már a XI. századtól említik a források, akiknek fennhatósága a Góbi keleti részétől egészen a mai Ulánbátorig terjedt. Téli szállásuk a régi nomád birodalmak megalakulási helyén, az Orhon folyónál, Karakorum környékén volt. A kereitek eredetileg török nyelven beszélhettek, de a XII. századra elmongolosodtak, csupán neveikben és rangokban maradt meg a török eredetre utaló jel. A kereit kánság a XII. században az egyik legerősebb fejedelemségnek számított. Eredetmondájuk

¹⁵³ A romok a mai Bulgan megye Dascsilén járás közelében találhatóak. Dornod megye, Herlen Barsz nevű helyén szintén áll egy romos sztúpa, melyet a mongol régészek kitaj emlékeknek tartanak.

¹⁵⁴ Dalaj, 1992. 34.

¹⁵⁵ A hamag mongol kifejezés „össz-mongolt” jelent, ennek a törzsszövetségnek a vezető voltak Dzsingisz kán ősei.

szerint első kánjuk mind a nyolc fiának barna arca volt, erről kapták nevüket, ők alkották a fejedelemség nyolc vezető törzsét.¹⁵⁶ A perzsa történetíró, Rasid-ad-din munkájában négy nagy törzs nevét említette, amelyek mind Tooril kán uralma alá tartoztak.¹⁵⁷ Igazi kereitnek csak egy törzset tartottak, azt, ahonnan a kánt választották. Legjelentősebb uralkodójuk Kurcsakusz Bujruk kán volt, aki a XII. század első felében uralkodott. Az ő idejében élte a fejedelemség a fénykorát. Utódai alatt a központi káni hatalom meggyengült, mert az örökösök között testvérháború kezdődött a trón megszerzésért. Jiszügej baatar, a hamag mongolok vezetője a harcokban Toorilt támogatta, és két alkalommal is visszahelyezte fejedelmi székébe esküdt barátját.¹⁵⁸ Sőt, a XII. század végén maga Dzsingisz kán is visszahelyezte trónjára Toorilt. A kereitek a többi nomád törzsszövetségtől eltérően fejlett kancelláriával rendelkeztek, ahol az írástudók a mongol nyelvre alkalmazott ujgur írást használták. Szellemi műveltségükre az Ázsiában széles körben elterjedt nesztorianus kereszténység volt nagy hatással. Ezt mi sem mutatja jobban, mint a kereit uralkodók és katonai vezetők keresztény nevei.¹⁵⁹ A kereitek háborúskodtak nyugati szomszédjukkal, a najmanokkal, valamint a keleten élő tatárokkal. A hamag mongol kánsággal szövetségben álltak, de a XII. század végén Tooril kán árulása miatt a baráti kapcsolat megszakadt, és elenséges viszonyra alakult át. Temüdzsin, a későbbi Dzsingisz kán hamag mongol kán hosszú küzdelem után 1202-ben legyőzte a kereit sereget, és a törzseket szétosztotta a mongol törzsek között. Ezzel a kánság függetlensége megszűnt, de Ong kán vallásos tisztelete, továbbá a kereit szellemi és anyagi kul-

¹⁵⁶ Rasid-ad-din, 62. Tekin megjegyzi, hogy a kereit szó etimológiája „kara et”, vagyis fekete arcúak.

¹⁵⁷ A négy vezető törzs: dzsirkin, tonggajit, toba'ut, albat.

¹⁵⁸ A Mongolok titkos története többször beszámol erről, de ezt Rasid-ad din 63. is megemlíti.

¹⁵⁹ Obrusánszky, 2000. 3.46.

túra, és maga a kereit név továbbélt a mongol törzsek elnevezésében.

Mongólia nyugati részén, a Hangáj-hegység és az Altaj-hegység vonulatai közötti részt a nyolc vezető törzset összefogó *najman* törzsszövetség ellenőrizte, akik a mongol népek közül a legerősebb állammal rendelkeztek. Fennhatóságuk az Irtis folyóig, valamint az ujgur területekig ért el. A történeti források szerint ők állították ki a legnagyobb hadsereget. Legerősebb uralkodójuk Rasid-ad din szerint Güslüg kán volt, aki egy korabeli hagyomány szerint a dzsinek tejével táplálkozott. A najmanok is eredetileg török nyelven beszélhettek, de a XII. századra már elmongolosodtak. A virágzó fejedelemség a XII. század közepétől meggyengült, súlyos belháborúk kezdődtek az örökösök között, ennek eredményeként a kánság kettészakadt: az Altaj-hegységtől keletre lévő részt Tajang kán, az attól nyugatra lévő pedig Bujruk kormányozta. A nomád népek közül a najmanok kancelláriája volt a legszakszerűbb, hiszen ők is a szomszédos ujuguroktól vették át és mongol nyelvre alkalmazták az ujgur írást. A fejedelemségben szintén erős volt a nesztoriánus keresztény hit.¹⁶⁰ A najmanok a szomszédos ujugurokkal, a mongol népek közül a Góbiban élő öngütökkel álltak szövetségi kapcsolatban. Az egykor erős fejedelemséget Dzsingisz kán csak hosszú küzdelmek után, a mongol népek közül utoljára, 1204-ben tudta elfoglalni és a népeket a birodalomhoz csatolni. A najmanok utódai a nyugat-mongol népek között keresendő, ahol a kazakok között máig található najman törzs.

A hamag mongolok és a kereitek ősi ellensége volt a tatár nép, akik a mongol pusztá keleti részén éltek. A kínai határhoz közel nomadizáltak, teljesen sík vidéken, a Halha-folyó és Bujr-tó közelében volt központi szállásuk. Az Észak-Kínát uraló dzsürcsi Csin-dinasztiával álltak szövetségben. A tatárok a mongol népek fő ellenségei voltak, miután a Csin-dinasztiá parancsára elfogták és faszamárra szögezték a hamag mongol Ambakaj kánt, sőt Dzsingisz kán apját, Jiszügej bátort megmér-

¹⁶⁰ Obrusánszky, 2000. 3. 46.

gezték. A kereitek uralkodóját is meggyilkolták, ezért a tatárok mindkét, fent említett nyugati szomszédja céljának tekintette megsemmisítésüket. A *tatárok* négy törzsből álló szövetsége hét tüment (tízezredet) állított ki.¹⁶¹ Szervezetük laza szövetségi rendszerből állt, nem alakult ki náluk olyan fejlett törzsszövetségi rendszer, mint a többi mongol népnél. Dzsingisz kán, elődjeihez hasonlóan több hadjáratot indított ellenük, míg végre sikerült legyőzni őket, vezetőiket pedig elfogni. Akkor a kán rendelete útján megszüntette a tatár törzset úgy, hogy vezetőit kivégeztette, a köznépet pedig szétszította a többi mongol nemzetség között.

A *merkit* nép a Bajkál-tó környékén élt. A mongol források őket az erdei népekhez sorolták, mert életmódjuk eltért a hagyományos nomádokétól. A mongol források három merkitről emlékeznek meg, akik laza szövetségi kapcsolatban álltak egymással. Déli szomszédjaik, a hamag mongolok békében éltek velük, amíg Jiszügej bátor el nem rabolta az egyik előkelőjük feleségét. Amikor Jiszügej halála után a kijat nemzetség meggyengült, a merkitek bosszút álltak, és elrabolták Temüdzsin feleségét. Az ifjú kán apja szövetségését, andáját, a kereit Tooril kánt kereste meg, akivel szövetkezve legyőzték a merkitek, és a népet felosztották nemzetségeik között. A merkitek legyőzése volt Dzsingisz kán első, jelentős harci erénye.

A Góbiban élő mongol népek közül legtekintélyesebb törzsszövetségnek az olkunut számított, akik nem harccal, hanem eredményes házasságpolitikájukkal vívták ki függetlenségüket.¹⁶² A Góbi népei egy mongol legenda szerint nem harcosokat, hanem írástudókat neveltek, akiket a kormányzásban és a művészetekben tudtak hasznosítani. Az olkunutok egyik ágából, az ongiratok közül házasodott maga Dzsingisz kán, így a Góbi törzsei mind az ő szövetségesei lettek az egységesítő háborúk idején.

¹⁶¹ Njambuu, 1992. 52.

¹⁶² Ezt Dej Szecsen az ongiratok vezetője mondja el Jiszügej bátorinak. MTT 63.

A Góbi déli peremén, a Sárga-folyó északi részén az *öngüt* nép élt, akik nem voltak tiszta nomádok, hiszen voltak fallal körülvett városaik. A selyemút mentén tevékenyen részt vettek a kereskedelemben. Saját felirataik szerint a VII. században az Ordosban és környékén letelepedett ún. Sha-tuo türkök leszármazottai.¹⁶³ A mongol birodalom előtti időben az Észak-Kínát uraló Csin-dinasztia fennhatósága alá kerültek és határőrszolgálatot teljesítettek. Kínai források fehér-tatárnak említik őket. Egy Csin-kori forrás úgy tudja, hogy az öngütök vagy fehér tatárok eredetileg Kanszu-tartományban éltek, majd a XII. század folyamán költöztek át a Sárga-folyó északi partjára.¹⁶⁴ Az öngütök nesztoriánus keresztények voltak, a fejedelmi központban volt a Góbi legnagyobb nesztoriánus kolostora, Olan Szüme. Fejedelmük keresztény hiten volt, akit Marco Polo György királynak hívott.¹⁶⁵ Az öngütök, akik a najmanokkal álltak szövetségben, a XIII. század legelején behódoltak Dzsingisz kánnak, aki ezért meghagyta korábbi kiváltságait, uralkodóikat, sőt a mindenkori öngüt hadvezérnek megadta azt a jogot, hogy a nagykáni családból házasodjon.

A hamag mongol kánság

A mongol puszták egyik legjelentősebb szövetsége a hamag mongol törzsszövetség volt, akik a Kerülen-, az Onon- és a Tola-folyó között nomadizáltak. A mongol kutatók elmélete szerint köztük vezető szerepet szövetség, a 18 törzset magába foglaló darligin, valamint a 19 törzset összefogó nirun kapott, akik a mongolok őseitől eredeztették magukat.¹⁶⁶ A mongolok legendája szerint régen a török népek legyőzték őket, törzsüket kiirtották, csak a Nohosz és a Kijat nemzetség tagjai maradtak

¹⁶³ Egami, 2000. 13.

¹⁶⁴ Saeki, 1937. 432.

¹⁶⁵ Marco Polo I. könyv. 59. fejezet 129. oldal

¹⁶⁶ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 36.

életben. Ezek otthonuktól távol, az Ergüne-Kün nevű helyen sokasodtak el. A legenda szerint innen erednek a darliginek, akinek egyik őse egy szürke farkas volt.¹⁶⁷ A darliginek a X. századra elvesztették jelentőségüket, és a nirunok emelkedtek fel, akik Alan-koát tekintik ősüknek, aki az isteni fénytől fogant három gyermeket szülte, akikből egy-egy nagy törzs eredt.¹⁶⁸ A törzsszövetségen belül a bordzsigin, a dzsadaran, a nirun volt a három legerősebb, az ő joguk volt az, hogy uralkodót választhattak; továbbá ők irányították a törzsszövetség gazdasági és politikai életét.¹⁶⁹ A szövetség legnépesebb tagja a tajcsiuud törzs volt, akik közeli rokonságban álltak a bordzsiginekkel. Eleinte szövetséges viszonyban álltak, majd rivalizálás kezdődött a két törzs között. A törzs alapítója Bodoncsar, az első jelentős mongol uralkodó volt, akinek központja az észak-kelet mongóliai Burkan Kaldunban volt. A kitaj feljegyzésekben Bodoncsart „mongol” kánnak nevezték.¹⁷⁰ A dzsadaran törzs egyik hírhedt vezetője volt Dzsamuka, Dzsingisz kán andája.¹⁷¹ A mongolok Bodoncsar utáni története homályos, csak a *Mongolok titkos története* számol be Dzsingisz kán elődeinek történetéről. Annyi bizonyos, hogy a mongol törzsszövetség Bodoncsar után jó egy évszázaddal, csak a XII. század legelején választott önálló kánt, Kabul személyében, aki a mongol törzseket összefogta és erős központi hatalmat hozott létre.¹⁷² Több hadjáratot vezetett a kínai területek ellen. Egy kínai feljegyzés szerint 1122-ben a mongolok ötvenezer sereggel segítették a Liaodinasztiát. Fő szövetségesei a szomszédos merkitek és a kerei-tek voltak.¹⁷³ A jelentős pusztai kánságot megalapító kán utódaul, a tajcsiuud Ambakaj kánt nevezte meg. A történészek sze-

¹⁶⁷ Ezt a történetet Rasid-ad-din örökítette meg. In: Tekin, 1998. I. 79.

¹⁶⁸ MTT 20.

¹⁶⁹ Boldbaatar-Lügendzsancan, 1997. 36.

¹⁷⁰ Dalaj, 1992. 45.

¹⁷¹ MTT 40.

¹⁷² MTT, 48.

¹⁷³ Dalaj, 1992. 48.

rint ezzel a tettevel akarta megakadályozni a népes törzsszövetség kiválását a fejedelemségből. Ambakaj azonban csak rövid ideig volt trónon. A kán megváltoztatta elődei politikáját, és szövetséget ajánlott az ősi ellenségnek, a tatároknak, akiknek egyik lányát ígérte. Mikor a menyegzőre indultak, a tatárok elfogták és kivégezték, így a káni cím visszaszállt a bordzsigin törzsre.¹⁷⁴ A tizenkettedik század közepén a harmadik kán, testi erejéről híres Kutula került hatalomra. Uralkodása alatt a katonai irányítást nem sikerült kivennie a tajcsiuok kezéből, Ambakaj fia, Kadaan maradt a hadsereg parancsnoka. A kán nem tudta megerősíteni a bordzsiginek hatalmát, halálával végleg széthullott a központi, káni irányítás, nem is választottak a törzsszövetségben mindenki által elfogadott uralkodót. Bár a hamag mongol törzsszövetség egyik legerősebb törzséből, a bordzsiginből Jiszügej baatar megpróbálta a fejedelemséget feléleszteni, ezért folytatta elődei államszervezési tevékenységét, és az önállósodott törzsek egy részét uralma alatt egyesítette. Korai halála miatt tervét, a mongol törzsek egyesítését nem tudta megvalósítani, az fiára, Temüdzsinre maradt. Az árván maradt örökös hosszú harcokban visszaállította a hamag mongol kánság egységét, és 1189-ben negyedik kánként foglalta el ősei trónját. Az új uralkodó, aki felvette a Dzsingisz kán, vagyis Tenger kán nevet, az összes pusztai mongol népcsoportok egységét kívánta elérni, ezért folytatta a többi fejedelemséggel a háborút, és 1206-ra az összes nomád nép, vagy ahogyan a mongolok nevezik „a jurtafalú nép” Dzsingisz kán fennhatósága alá került.

Dzsingisz kán élete (1162–1227)

Az égi származásúnak tartott Dzsingisz kán mondai őse egy szürke farkas és egy rőt szarvas ünő volt, akik a krónikák sze-

¹⁷⁴ MTT, 53.

rint Burkan kaldunnál találkoztak és frigyre léptek.¹⁷⁵ A nagy birodalomalapító őseinek totemisztikus megjelenítése a nomád népek sajátja volt. A *Mongolok titkos története* a továbbiakban feljegyezte Dzsingisz kán családfáját, amelyben a csodás történeteket, születéseket külön megemlítették. Ezek közé tartozik a mongolok első igazi kánjának, Bodoncsarnak a különleges születési legendája is. Anyja, Alan-koa asszony megözvegyült, és férje halála után három évvel három fiúgyermeket szült. A megörökített legenda szerint Alan-koa egy, a jurta tetőgyűrűjén bejövő, kutya alakú fényugártól termékenyült meg. Három fiút szült a fénytől, és a legkisebbet Bodoncsarnak nevezte el, aki a hamag mongolok őse volt.¹⁷⁶ Bodoncsar egyik útja során elrabolt egy állapotos nőt. Tőle származik a dzsadan nemzetség, akinek hírhedt vezetője Dzsamuka volt. Bodoncsar utódai a bordzsiginek voltak, akik a Hentij-hegység erdősegeiben éltek. A törzsszövetség vezetője előbb a bordzsigin Kajdu, majd Kutula volt. A kijat nembeli Jiszügej bátor is innen származott, aki mint a hamag mongolok legerősebb törzsfője, megpróbálta egyesíteni a széthulló mongol népeket. A törzsi vezető rablás útján szerzett feleséget magának: testvéreivel útközben elrabolták egy merkit előkelő mennyasszonyát, akik éppen az esküvőre utaztak a férfi családjához. Höelün, az elrabolt asszony lett Dzsingisz kán anyja. A mongolok nagykánja a tudósok meghatározása szerint a fekete ló évében, a nyár első havának 16-án, telihold idején, délben született, ez a mai időszámítás szerint 1162. május 31-ét jelenti.¹⁷⁷ Születésekor kezében egy vérrögöt szorongatott, amelyet a nagyra hivatottság jelének magyaráztak.¹⁷⁸ Apja éppen akkor hozott egy foglyot

¹⁷⁵ MT 1.

¹⁷⁶ MTT 17.

¹⁷⁷ Az Altan Tobcsi krónikában megadott születési dátum alapján régi asztrológusok állapították meg a megadott időpontot. 2002-ben ezt felülvizsgálták és május 3-ra módosították. Dzs. Boldbaatar történész-akadémikus azonban nem fogadta el az időpontot, szerinte azt nem jól számították ki.

¹⁷⁸ MTT 59.

haza, így annak a nevét, Temüdzsin-t kapta meg az újszülött. A fiút kilenc éves korában apja elvitte anyja nemzetségéhez, az olkunutokhoz, hogy menyasszonyt válasszon neki. Ősi szokás szerint a férj családja mindig az anya nemzetségéből választott asszonyt az utódoknak. Útközben Jiszügej az olkunuttal rokon ongirát nemzetségből származó Dej Szecsenel találkozott, aki felajánlotta, hogy nézzék meg lányát, Börtét. Dej Szecsen ragaszkodott Temüdzsinhez, mert egy csodás álom megjövendölte a kisfiú későbbi nagyságát. A két férfi megállapodott a két fiatal sorsáról, és Temüdzsin Börte családjánál maradt, hogy leszolgálja a menyasszony vételárát.

Hazafelé menet Jiszügej bátort a tatárok megmérgezték, és özvegye fiaival együtt maradt, szegényesen. Temüdzsint visszahívták az ongirátoktól. A törzsfő halálával a korábbi alattvalóik elköltöztek a törzsszövetség erős elemeivel, a tajcsiuokkal. Temüdzsin ekkor egyedül maradt. Testvéreivel és néhány fogadott barátjával megkezdte a harcot népe visszaszerzéséért. Közben a férfivá érett Temüdzsin megkapta feleségül Börtét, annak ellenére, hogy nem szolgálta le a menyasszony árát, sőt gazdag hozományt is kapott a lány szüleitől. Ezzel Temüdzsin gazdasági hatalma is megerősödött. A merkitek azonban a meggyengült kijatokon bosszút álltak és elrabolták Börtét. Ekkor Temüdzsin apja andájához, a kereit Tooril kánhoz ment, és az esküdt barátság felújítását kérte tőle. A kereit uralkodó szövetséget kötött a fiúval, közösen legyőzték a merkitekét, majd további hadjáratokban visszaszerezték Temüdzsin népét. A mongol törzsek ezért 1189-ben a hamag mongolok kánjává választották őt.

Az új kán ekkor nagy terv megvalósítására készült: az összes jurtafalú népet kívánta saját fennhatósága alatt egyesíteni, ezért folytatta a pusztai harcokat. Több kisebb törzsszövetség vagy behódolt az új hatalomnak, vagy az új kán legyőzte őket. 1202-ben legyőzte egykori szövetségését, a hütlenne vált Tooril kánt, majd 1204-ben hadjáratot indított a legerősebb fejedelemségnek számító najmanok ellen is. 1206-ra végleg egyesítette az

összes mongol népet, és az ősszel összehívott országgyűlés, a kuriltáj nagykánná választotta őt.¹⁷⁹

Dzsingisz kán életéről a birodalomalapítás után már keveset közöl az első mongol krónika, inkább rendelkezéseit, államszervezési tevékenységét mutatja be. Annyi bizonyos, hogy 1206 után a nagykán idejét államszervezéssel és katonáskodással töltötte. Felcseperedett négy fiával – Batu, Csagatáj, Ögödej és Toluj – együtt több hadjáratot vezetett a letelepedett civilizációjú népek ellen. A külföldi krónikák többsége a nagykánt öldöklő zsarnoknak állította be, aki népek tucatjait irtotta ki. A valóság azonban ennél jóval árnyaltabb. Egyrészt nem teljes népeket irtott ki, csak azokat, akik ellenszegültek neki. A meghódoltakat megtutalmazta, meghagyta régi kormányzatukat, csak adóval tartoztak a központi kincstár felé. A mongolok maguk igazságos és bölcs kagánnak állítják be Dzsingiszt, akit utólag még a buddhista egyház is szentként tisztel: Indra isten haragvó alakját tisztelik benne. A mongolok hódító háborúinak célját viszont nem sokan vizsgálták meg. Valószínűleg Dzsingisz nem kedvtelésből, hanem komoly gazdasági megfontolások miatt háborúzott élete döntő részében. Megszerezte a felügyeletet a nagy kereskedelmi utak felett, ezáltal a mongolok hatalmas évi bevételre tettek szert.

Dzsingisz maga csak a számára legjelentősebb harcban vett részt, így 1210-ben megtámadta a kínai államot. 1219-ben a közép-ázsiai muzulmánok elleni hadjáraton személyesen vett részt, majd utoljára az 1227-es tangut hadjáratot vezette, ez utóbbi volt élete utolsó hadjárata, már az ostrom utolsó napjaiban haldoklott, és a tangut földön halt meg.

A nagykán személyes életéből a krónika kevés jelentős eseményt emel ki. Az egyik ilyen volt a Teb-tengri-nek nevezett fősámán Dzsingiszre gyakorolt befolyása, amit családtagjai csak akkor tudtak megakadályozni, miután a nagykán két testvérét, Kaszart és Otsigint is a fősámán megalázta. Akkor Dzsingisz, engedve felesége és anyja szavának, Teb-tengri meg-

¹⁷⁹ MTT. 202.

büntetését Otciginre bízta, aki birkózásban megölte a fősamánt.¹⁸⁰

Dzsingisz kán „maganéletében” a másik jelentős esemény az volt, amikor fiai azon vetélkedtek, hogy ki nyeri el a nagykáni címet. A fiúk kérésének engedve Dzsingisz megjelölte utódját: harmadik fiát, Ögödejt, aki nem katonai vitézségével, hanem birodalomszervezési tehetségével tűnt ki testvérei közül. Dzsingisz fiait valószínűleg harcra tanította, akik közül legtehetségesebb hadvezérré a legidősebb Dzsocsi vált. A nagykán már 1206 után kisebb hadjáratok indításával, majd később a nyugati hadjárat vezetésével bízta meg. A nagykán fiait a legyőzött népek nemes hölgyeivel házасította össze. Ögödejnek egy művelt najman asszonyt, Töregenét adta feleségül, Tolujnak a kereit uralkodó unokahúgát, a szintén művelt Szorkaktan-bekit. Dzsocsi anyja nemzetségéből házасodott, Csagatáj feleségéről nincs hír, valószínűleg ő is onggirat asszonyt kapott. A mongolok nagy uralkodójának döntését nagyban befolyásolta anyja, Höelün, illetve fő felesége Börte. Az asszonyok aktívan beleszóltak a birodalmi politikába, és megakadályozták a családjuk elleni viszálykeltést. A későbbiekben gyakori volt, hogy a kánok özvegyei irányították a birodalmat, hiszen a nomád gazdaságban férjük hadviselése idején az otthonmaradt nőké volt a felelősség.

Dzsingisz kán utolsó hadjáratát a Sárga-folyó környékén élő, fellázadt tangutok ellen vezette. Az idős, beteg Dzsingisz kán alig érte meg a győzelmet. Halálára többféle magyarázat van: legjobban elfogadott nézet szerint járványban halt meg. Sírjáról nem sokat írnak a források, a XVII. századi Altan Tobcsi krónika csak annyit közöl, hogy több helyen, Burkan Kaldunon, vagy az Altaj-hegy északi részén, vagy a Hentij-hegység déli felén, egy Jeke Üteg nevű helyen temethették el.¹⁸¹ Halála, csakúgy mint sírhelye találgatásokra ad okot azóta is. A mongolok nagy uralkodóját titokban temették el, helye máig ismeretlen. A Sár-

¹⁸⁰ MTT 246.

¹⁸¹ Altan Tobcsi, 146.

ga-folyó nagy kanyarulatánál lévő Ordoszban élők úgy tartják, hogy a tangutoknál elhunyt Dzsingiszt a közelben, tehát náluk helyezték örök nyugalomra. Jelképes sírját azóta is őrzik. Másik változat szerint, amit többek között Marco Polo is lejegyzett, Dzsingisz kánt, majd a többi uralkodót is az Altaj-hegységben helyezték el.¹⁸²

¹⁸² Marco Polo, I. könyv, 51. fejezet. 117. A Marco Polo által említett Altaj-hegység nem biztos, hogy a nyugati nagy hegyvonulatot jelenti, a mongol kutatók elképzelhetőnek tartják, hogy a Hentij-hegység déli vonulatai lehetnek. Batszajhan, 2002. 157.

A MONGOL BIRODALOM (XIII–XIV. SZÁZAD)

A kereit, majd a najman nép legyőzése után, 1206 őszén a hamag mongol szövetség kánválasztó helyén, Hödö-aral szigeten a mongol népek képviselői Dzsingisz kánt nagykánná választották. Dzsingisz ezen az országgyűlésen megteremtette a mongol állam alapjait: a tatár származású Sigi-kutugtu-val, a birodalom főbírójával írásba foglaltatta a szokásjog alapján alkotott törvényeket, azokon kisebb, változtatásokat eszközölt, szem előtt tartva a birodalmi működéshez szükséges változásokat. Megalkotta az új közigazgatási rendszert, és kinevezte a birodalmi vezetőket. A birodalmi közigazgatás alapjául nem a labilis, folyton változó törzset, hanem a civil és a katonai közigazgatást egyaránt ellátó, állandó szervezeti egységgel rendelkező ezredet tette.¹⁸³ Dzsingisz kán törvénykönyvében jelentős intézkedéseket hozott. A világon elsőként természetvédelmi törvényt alkotott: az Ulánbátor melletti Bogd-hegységet szentté nyilvánította, és megtiltotta, hogy ott akár egy fűszál is letépjen valaki.¹⁸⁴ Másik jelentős törvénye a vallásszabadságról szólt. A négy világvallás követőinek – keresztényeknek, buddhistáknak, mohamedánoknak és taoistáknak – szabad vallásgyakorlatot és kolostoraiknak adómentességet biztosított, amennyiben azok papjai imádkoznak érte és a birodalomért.¹⁸⁵

Dzsingisz kán hozta létre az akkori világ legfejlettebb hírközlő rendszerét, a postarendszert, amelyen keresztül a hírek napok alatt eljutottak birodalma legtávolibb részéből hozzá.

A mongol világbirodalom állami jelképéül az országgyűlés a bordzsiginek 9 fehér jakfarkas zászlóját fogadta el, amelyet háború idején 4 fekete jakfarkasra cseréltek. A nagykán legitimi-

¹⁸³ Boldbaatar, 1997. 52.

¹⁸⁴ Dasnjam, 1995. 5.

¹⁸⁵ Dasnjam, 1995. 7.

tását az állami pecsét birtoklása jelentette, amelyet jádéből faragtak ki. Ez a pecsét egészen 1634-ig, Ligden kánig volt használatos. A XV. században a pecsét egy időre elveszett.¹⁸⁶ A pecséten valószínűleg az a felirat volt, amelyet Gjúk kán IV. Ince pápához írt levelén szerepel.¹⁸⁷ Az utolsó dzsingiszida halálával azonban a pecsét a mandzsui uralkodókhoz került, és a későbbi sorsa ismeretlen.

A mongol népek egyesítése után a nagykán hadjáratot indított a szomszédos népek ellen. Elsőt Dzsingisz legidősebb fia, Dzsocsi 1207-ben vezette a nyugaton élő erdei népek ellen. Legyőzésük után Dzsingisz a menekülő najman uralkodó, Bujruk üldözését rendelte el, aki az ujuguroknál kapott menedéket. Az ujugurok azonban behódoltak a mongoloknak, így területük vér nélkül jutott a mongolok kezére, a najman uralkodót pedig társa ölte meg, hogy kedvezzen az új hódítóknak. A mongol sereg tovább terjeszkedett a térségben: az ujugurok és az öngütök behódolása után 1211-ben elfoglalták a karakitaj birodalmat, ezáltal egyesítették a belső-ázsiai jurtafalú népeket, és ezáltal ellenőrzésük alá került a transzkontinentális kereskedelmi út, a selyemút. Minden nomád állam legfőbb ellensége a hatalmas kínai birodalom volt, ezért a mongoloknak is ez volt a következő célpontjuk. Dzsingisz kán 1210-től megindult a nagy területű, de gyenge kormányzású birodalom ellen. A háború elhúzódott, a végső győzelmet Dzsingisz már nem élte meg, azt végül fia, Ögödej fejezte be 1233-ban, amikor a dzsürcsi Csin-dinasztiát végleg legyőzte. 1219-ben azt követően, hogy közép-ázsiai Otrarban 450 mongol követet és kereskedőt megöltek, Dzsingisz kán meghirdette az első nyugati hadjáratot a közép-ázsiai Hvárezm ellen, amelyet kezdetben személyesen vezetett. A kereskedelmi háborúban a mongolok 1220-ban nagy pusztítások mellett elfoglalták Buharát, Szamarkandot, utóbbit az ural-

¹⁸⁶ Altan Tobcsi, 234.

¹⁸⁷ A pecsét felirata: „Az Örökkévaló Ég ereje által, a nagy mongol nép Tenger kánjának parancsa. Ha ez a meghódolt és lázadásban lévő népekhez eljut, tiszteljék és féljék!”

codó az új mongol tartomány fővárosául nevezte ki. Két hadvezérét, Dzebét és Szübötejt a menekülő hvárezmi sah, Muhamad üldözésével bízta meg, akik a Kaukázuson át egészen a kipszak török törzsekig jutottak el. Közben a nagykán seregeivel délre indult, és elfoglalta Afganisztán és Észak-India egyes területeit. 1223-ban Dzebe és Szübötej által vezetett sereg a Kalka folyónál legyőzte a kipszak és orosz seregeket, és a mongol forrás szerint betörték a Kaukázusba, az aszut és a madzsarat törzshöz.¹⁸⁸ Ez utóbbiban Bendefy László a bizánci krónikában szavartoi aszfaloj-nak nevezett kaukázusi magyarokat értette. Hódításukat akkor még nem folytatták tovább, mert Dzsingisz visszarendelte őket Karakorumba, hogy a frissen meghódított területek élére helytartókat nevezzen ki. Dzsingisz ekkor rendelkezett arról, hogy négy fia mely területeket irányítsa. Legidősebb, Dzsocsi, a Szibériában élő erdei népeket, valamint a nyugati, még meghódítandó területeket kapta meg. Utódai alapították meg az Arany Hordát. Dzsocsi feladata a központi hadsereg emberrel való biztosítása volt. Második fia, Csagatáj, kit sok forrás bölcsessége miatt sámánnak tart, a közép-ázsiai Hvárezm birodalom területeit kapta meg. Őt apja a jog őrének nevezte ki, ami azt jelentette, hogy birodalom törvényességét kellett felügyelnie. Harmadik fiát, Ögödejt Csagatáj javaslatára nevezte ki utódául, míg a legkisebb fiú, Toluj szokás szerint megkapta az apai juszt, az ősi mongol területeket.

Dzsingisz halála után szűk két évig nem választottak uralkodót. A nagykáni feladatokat Toluj látta el. A kuriltáj végül két év múlva, 1229-ben trónra emelte Ögödejt, aki neve mellett a „dalaj kán”, vagyis tenger kán címet viselte. A második nagykán uralkodása idején tovább folytatódtak a hódító hadjáratok, de Ögödej a mongol történelemben, mint közigazgatási reformer vált ismertté. Kidolgozta a Dzsingisz kán óta meghódított birodalmak központi irányításának módszerét, hallgatva tanácsadójára, aki azt mondta neki, hogy egy birodalmat lóhátról meg lehet hódítani, de kormányozni nem. Ögödej megreformálta a

¹⁸⁸ MTT, 262.

birodalom közigazgatási rendszerét.¹⁸⁹ Állandó fővárosul az apja által is kedvelt Karakorumot választotta, ahol fából hatalmas palotát épített. A leírások szerint a többszintes épületek egyetlen szög beütése nélkül készültek. A nagykán úgy próbálta megoldani a birodalom élelmiszerellátási gondjait, hogy birodalomszerte raktárokat épített. Ezekbe nemcsak élelem került, hanem a szűkösebb időkre felkészülve selymet, ezüstöt és fegyvereket is tartalékoltak. Ögödej elosztotta a legelőterületeket a birodalom népei között: azok jogos birtoklására legelőfelügyelőket rendelt. A Góbiban élők helyzetét azzal segítette, hogy a vízszegény helyekre kutakat fúratott, hogy a pásztorok és az állatok vízellátása ne okozzon problémát.¹⁹⁰ A kutakat a legelőfelügyelőknek kellett karbantartaniuk. Ögödej idején állandósult az a szabály, hogy minden család legidősebb fiát katonának kellett adnia.

Ögödej reformjait az 1235-ös kuriltájon fogadták el. Ugyancsak ott módosították Dzsingisz kán nagy törvénykönyvét, mongol nevén az Jeke Dzsaszagot.¹⁹¹ Miután a mongol csapatok meghódították Észak-Kínát, a fenti gyűlésen döntöttek egy nagy, második nyugati hadjárat megindításáról is a kipcsak és orosz területek felé. A mongol seregek Tibet felé is megindultak, és 1239-ben annak egy részét is elfoglalták. Az 1236-ban nyugatra induló csapatokat Batu kán, Dzsocsi fia vezette, aki először a volgai bolgárokat, majd az orosz fejedelemségeket győzte le. Céljuk az volt, hogy a mongol paták minél nyugatibb területekre érjenek el. A mongolok gyorsan haladtak előre, 1240-ben elfoglalták Kijevet, 1241 elején pedig már a magyar határnál voltak. A tatárjárás a magyar történelem egyik legsötétebb évének számít, amikor a mongol seregek Muhinál legyőzték a király seregét, végigpusztítottak az országon, és üldözőbe vették IV. Béla magyar királyt. A mongol történészek azonban ezt az eseményt teljesen más oldalról közelítik meg.

¹⁸⁹ Ögödej reformjaiól: MTT, 279.

¹⁹⁰ MTT 279.

¹⁹¹ MTT 280.

Eszerint Batu kán azért végzett olyan iszonyú pusztítást Magyarországon, mert ő arra számított, hogy az egykori nomád életet élő magyarok, akiket a mongolok rokonnak, vagyis jurtafalú népnek tartottak, szövetséget kötnek velük a további nyugati hódításokra. Mivel azonban a magyarok elutasították Batu ajánlatát, a hadsereg a hadjárat törvényei szerint feldúlta az ellenséges ország területét. A mongol seregek Közép- és Dél-Európában iszonyú pusztítást végeztek, majd hirtelen visszavonultak, mert 1241 végén Batu hírt kapott arról, hogy meghalt Ögödej kán. Batunak, Dzsingisz kán unokájának kötelező volt részt venni az országgyűlésen, félbehagyta a hadjáratot és gyorsan visszatért seregeivel Karakorumba. A mongolok további nyugati terjeszkedését megakadályozta a trónöröklési háborúskodás az Ögödej-ág és a Toluj-ág között. 1241-ben Ögödej nem hagyott hátra kijelölt utódot, kiszemelt örököse, unokája, Siremün még kiskorú volt. Batu kánná választása fel sem mérülhetett, mert származása bizonytalan volt. Apja, Dzsocsi ugyanis nem volt teljesen bizonyíthatóan Dzsingisz kán fia, ugyanis feleségét a merkitek elrabolták, és már állapotos volt, amikor Dzsingisz visszaszerezte. A viták miatt Ögödej halála után öt évig nem választottak nagykánt. A birodalom irányítását Ögödej özvegye, Töregene végezte, aki régensként uralkodott. A mongol kuriltáj – amelyen Batu nem képviseltette magát – végül 1246-ban egységesen megválasztotta Ögödej legidősebb fiát, Gүjүköt, aki szűk két évig volt a mongolok harmadik nagykánja, mert 1248-ban hadjárat közben meghalt. Gүjүk halála után sem töltötték be azonnal a nagykáni trónt, ekkor Gүjүk özvegye, Ogul Kajmis gyakorolta az uralkodói jogokat. Közel három éves huzavona után végül 1251-ben összehívták a kuriltájt, ahol Batu felügyelete alatt, az Ögödej- és a Csagatáj-ág kizárásával, Toluj fiát, Mөngkét emelték trónra. Ő volt az egységes mongol világbirodalom negyedik, utolsó Karakorumban székelő nagykánja. Megválasztása után az Ögödej párti tanácsadókat, hadvezéreket eltávolították a hatalomból, Ogul Kajmist, Gүjүk özvegyét, valamint a kancellária vezetőjét, Csingkajt is kivégezték. Csagatáj örököseinek uralmát is nagy-

mértékben meggyengítették. Möngke idején az országgyűlés új hadjáratok indítását határozta el: a nagykán egyik öccse, Hülegü a bagdadi központú Abbaszida-kalifátus ellen indult meg, míg másik öccse, Kubiláj a dél-kínai Songok ellen.¹⁹² Hülegü 1252-től sikeresen nyomult előre nyugati irányba, és 1258-ban elfoglalta Bagdadot. A következő évben megjelent a Szentföldön, bevette Aleppó városát. A szentföldi keresztes haderő nagy lelkesedéssel fogadta a mongol sereget, akik az egyiptomi mamelukok ellen vonultak dél felé. A sikeres hadjárat azonban félbeszakadt, mert Möngke nagykán Kínában, a Szongok elleni hadjáratban életét vesztette. Hülegü seregével együtt visszaindult Karakorumba, hogy részt vegyen az országgyűlésen. A Szentföldön csupán egyetlen tümennyi sereget hagyott hátra, akiket a mamelukok 1260-ban Ajn-Dzsalaunál szétverték.¹⁹³

Möngke halála után a mongol világbirodalom részekre szakadt, Kubiláj még ugyan fennhatóságot gyakorolt a többi mongol állam felett és nagykáni címe még reális hatalmat takart. Utódai alatt azonban a nagykán csupán a kínai és a mongol területeket igazgatta, a többi állam önállósodott.

Törvényhozás

A nomád államszervezetnek, csakúgy, mint a letelepedett civilizációknak, három fontos irányító szerve volt: a törvényhozás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás. A mongol birodalom megalakulása előtt mindhárom az uralkodók ellenőrzése alá tartozott: ő volt az országgyűlés vezetője, az ország kormányzója, a legfőbb bíró és a hadsereg vezetője. A XII. század közepén azonban a hamag mongol kánság uralkodója, Ambakaj sokrétű feladatát nem tudta teljesíteni, ezért a katonaság parancs-

¹⁹² A hadjáratot eldöntő országgyűlésről Juvaini ad tudósítást.

¹⁹³ A közel-keleti mongol hadjáratról Schütz Ödön orientalista írt egy kiváló tanulmányt.

nokságát és az országgyűlés megnyitását már fiára, Kadaanra bízta, aki a feladattal a tajdzsi címet is elnyerte.¹⁹⁴ A mongol birodalom megalakulásakor tovább szakosodott az államigazgatás, és a legfőbb állami hivatalokat nem a nagykán, hanem kinevezett tisztviselői végezték. Legfőbb törvényhozó szerve az országgyűlés, mongol nyelven a kuriltáj volt. Alapja a törzsi gyűlés volt, amelynek mongol neve „eje”, vagyis egyetértés.¹⁹⁵ A kánok tehát nem rendelkeztek korlátlan hatalommal, mert az államot érintő legfontosabb kérdésekben (háború, törvényalkotás, utódlás stb.) nem dönthettek egyedül, hanem csak az országgyűléssel közösen.

Az országgyűlés legfontosabb jogköre az uralkodóválasztás volt, íratlan törvénynek számított, hogy a nemesek választása nélkül nem volt legalitása egyetlen kánnak sem. Legjobb példa erre Dzsingisz kán apja, Jiszügej baatar esete, akit a nemesek gyűlése nem választott meg, tehát nem is viselhetett uralkodói címet.

Az 1206-os országgyűlésen a résztvevők kihirdették a mongol birodalom megalakulását, és a népek egyesítésében döntő szerepet játszó Dzsingisz kánt kagánná választották. Az ő javaslatára Goo Muhulajt országos herceggé (wang), vagyis államminiszterré nevezte ki, akit a balszárny, vagyis a keleti országrészek irányításával bízott meg. A jobbszárny vezetője többségi akarattal Boorcsu lett. Dzsingisz kán a kuriltájon kinevezte az ezredek parancsnokait, testőrsége vezetőit, ezeket a javaslatokat a résztvevők mind elfogadták. A mongol birodalmi időkben a kuriltájon a következő címek, rangok birtokosai vehettek részt: birodalmat vezető fő tisztségviselők, a vezető törzsek nemzetségfői, a kán rokonsága, az Arany nemzetség, valamint a civil és a katonai közigazgatás, az ezredek vezetői.¹⁹⁶ A gyűléseket általában évente egy alkalommal tartották meg, helyszíne a hamag mongol törzsszövetség kánválasztó helye

¹⁹⁴ MTT 51.

¹⁹⁵ Az eje szó többször előfordul a mongol krónikákban, a birodalom létrejötte előtti időkben.

¹⁹⁶ Dasnjam, 1998. 72.

volt, amely a XII. századtól egy helyen állandósult: a Hödö-aral szigeten. A gyűlésre érkezők a megtárgyalandó témákról előzőleg tájékoztatva voltak, így már felkészülten érkeztek a helyszínre. A tanácskozás alatt államilag finanszírozott szálláson helyezték el őket. Az év elején a nagykán összehívta hivatalnokait, akik kötelesek voltak beszámolni tevékenységükről, aki ezt elmulasztotta, azt a nagykán megfosztotta tisztségétől, ugyanis ezen a fórumon tárgyalták meg az éves feladatokat. A kuriltájon részt vevők bizalmi emberek voltak, és az ott megbeszélte témát nem volt szabad idegennek elárulni. Ha valaki mégis megszegte ezt, azt örökre kizárták onnan, ez még a káni család tagjaira is vonatkozott. Amikor Dzsingisz kán egyik öccse, Belgütej a tanácskozás határozatait kifecsegte a tatároknak, őt is örökre kitiltották onnan.

A mongol birodalmi országgyűlés egyik legfontosabb feladata volt a törvényalkotás. 1206-ban megalkották az egységes birodalmi törvényeket, amelynek alapja az ősi szokásjog volt. Módosításokat csak a kuriltáj tehetett benne. A törvénykönyv az Jeke Dzsaszag nevet kapta. 1210-ben, és 1218-ban a törvénykönyv néhány cikkelyét módosították, a változásokat ismételten a kuriltájnak kellett elfogadnia. A gyűléseken történt döntés a közös kül- és belpolitikáról, valamint a fennhatóságuk alá került népek megadóztatásáról. Dzsingisz kán a korai mongol népek által már kialakított hírközlő rendszert felhasználva az akkori világ legfejlettebb postaállomás-hálózatát szervezte meg, amely lehetővé tette a birodalmon belüli információ gyors áramlását.

Az 1206-os gyűlés kijelölte a hódító hadjáratok irányát is. A későbbiekben is mindig a kuriltáj döntötte el, hogy melyik néppel háborúzzanak, sőt meghatározta a bevetendő csapatok létszámát is. Az 1219-ben összehívott tanácskozáson Dzsingisz kán fiai között felosztotta birodalmát. Legidősebb fiát, Dzsocsit már 1207-ben megbízta az erdei népek irányításával. Örökösének, Csagatáj javaslatára harmadik fiát, Ögödejt jelölte ki. Legidősebb fia, Dzsocsit a nyugati területeket kapta, második fia, Csagatáj a közép-ázsiai mohamedán birodalmak ura lett, aki a birodalom törvényességi őre is lett egyben. Legkisebb fia

pedig az ősi mongol területeket kapta örökségül, és apja őt bízta meg a hadsereg vezetésével. A trónutódlásban azonban nem alakult ki teljes egyetértés, ezt örökítette meg a mongolok krónikája is, amely leírta a testvérek közötti vitát is.¹⁹⁷

Az országgyűlés nemcsak Dzsingisz, hanem utódai alatt is meghatározó szerepet kapott. 1228-ban a „Hödő-aral” nevű helyen egységesen választották meg Ögödejt. Amikor a mongol birodalom hatalmas méretűre nőtt, annak irányításához új szervezetek létrehozására volt szükség. Ezt a feladatot már Dzsingisz kán utóda, az Ögödej kán által összehívott gyűlés végezte el 1235-ben, amely ismét módosította a Nagy törvénykönyvet, az Jeke Dzsaszag-ot, valamint belső szervezeti reformokat hajtott végre. A mongol krónikák 1246-ban említenek újabb nagy összejövetelt a Tamír-folyó mentén, ahol Ögödej legidősebb fiát, Gűjüket a nagykáni trónra emelték, aki alig két évig volt uralkodó. Halála után a kuriltájok történetében kétszer is illegitim választás történt, ahol nem tartották be az ősi kánválasztó törvényt. 1251-ben Karakorumban Batu vezetésével nagykánná megválasztották Dzsingisz kán unokáját, Mőngkét. Erre a gyűlésre azonban nem minden választásra jogosult kapott meghívót, Ögödej nagykán híveit, valamint a csagatajidákat nem engedték be a palotába. Hasonló illegitim választás történt 1260-ban is, amikor a jogos utód, Arik Böke mellett a kínai csapatokkal rendelkező Kubiláj erőszakosan ragadta az uralmat magához. Mivel azonban az anyaországban nem volt támogatottsága, ezért a birodalmi központot egy új területre, Daidu-ba, a mai Pekingbe költöztette át.

Bölcsek tanácsa

A dzsingiszi államszervezetben a „bölcsek tanácsa” fontos tanácsadói szerepet kapott. Ebbe a testületbe nem választással, hanem a kán véleménye alapján lehetett bejutni. A bölcsek ta-

¹⁹⁷ MTT 254.

nácsa Dzsingisz kán idején négy vezéréből, négy vitézéből, két élenjárójából, kilenc marsallból és nyolcvannyolc kitiintetettből állt. A bölcsek tanácsával a kán saját terveit vitatta meg, az ott jelen lévőkől tanácsot kért az államot érintő kérdésekben.¹⁹⁸

A Dzsingisz kán mellett működő intézménynek nem volt állandó megbízatása. A bölcsek tanácsába valószínűleg az Arany Nemzetségbeliek nem tartoztak bele, hanem a szervezet tagjai az állami és katonai politikában tapasztalatot szerzett nemesek, tisztviselők, katonai hadvezérek, tudósok, bölcsek voltak. A Tanácsnak káni tanácsadói joga volt. A kántól kapott kérdéseket gondosan tanulmányozták és megvitatták. A bölcsek tanácsának folyamatos működését Ögödej határozta el. Főtanácsadója bátyja, Csagatáj volt, aki a törvénytervezetek megalkotásában segítségére volt. A tanács az év bármelyik hónapjában összeülhetett, amikor a kán terveit véleményezni kellett. A tanács néhány tagja is összeülhetett, nem volt kötelező az állandó létszám, csak határozathozatalra kellett mindegyiküknek jelen lenni. A mongol államban a tanács akkor vált igazán fontossá, amikor kiskorú kán került trónra, vagy ha az uralkodó meghalt és az újat az országgyűlés még nem választotta meg.¹⁹⁹ A tanács működésével el tudták kerülni azt, hogy ilyen esetekben az ország igazgatása működésképtelen legyen és belső harcok alakuljanak ki. Míg a letelepedett civilizációkban a király nélküli állapot (interregnum) gyakori jelenség volt, ez a nomád eredetű államoknál nem volt jellemző. Dzsingisz kán halála után két évig, Ögödej halála után három évig, míg Gүjүköt követően három évig nem volt törvényesen megválasztott kán, a birodalom működését mégis ellátta a bölcsek tanácsából álló testület.

¹⁹⁸ Dasnjam, 1998. 68.

¹⁹⁹ Dasnjam, 1998. 69.

Közigazgatás

A mongol közigazgatási reformot a hamag mongol törzsszövetségben Jiszügej baatar, Temüdzsin apja indította el, aki központosított uralmi rendszer kialakítását kezdte el. Harcot indított a szövetségtől elszakadt törzsek ellen, és nagy részüket sikerült is visszacsatolni a hamag mongol szövetséghez. Korai halála azonban megakadályozta további eredmények elérésében.

Dzsingisz kán birodalmában 1206-tól új igazgatási rendszer jött létre, ahol a polgári és a katonai közigazgatás szoros egységet alkotott. Az uralkodó meghagyta az ősi nomád tízes alapú felosztást, de ezt kombinálta a területi elv érvényesítésével: egy bizonyos területre bizonyos számú háztartást rendelt. A mongol nagykán birodalmában a legnagyobb egység a tízezred, a tümen volt. A birodalomban két fajta tümen felosztás létezett: kicsi és nagy.²⁰⁰ Az utóbbi a kán központi irányítása alá tartozott, amelyből három volt. Ennek eredete még a hun időkre nyúlik vissza. A központi tümen Dzsingisz kán őseinek szállásterületén helyezkedett el, az Onon- és a Kerülen folyónál. A keleti tüment a keleti, mandzsu határrészre, a Kingán-hegység vonulataihoz rendelték. Ez a tümen kb. 62 000 háztartást irányított, vezetője a birodalmi herceg, Dzsingisz kán andája, Muhulaj volt. A nyugati tíz ezred az Altáj-hegység környékén élőket irányította. Ehhez kb. 28 000 háztartás tartozott. Vezetőjéül Dzsingisz kán gyermekkori barátját, Boorcsu-t nevezte ki.²⁰¹

A három nagy tümenhez kis tümenek is tartoztak. Ennek létesítéséről fennmaradt egy rendelet a mongolok titkos történetében:

„Három ezred baarinok felett Tahaj és Asig együtt az adar-ganok-beli Csinosz, Toolisz, Telenggüt törzseket egyesítette és egy tíz ezreddé tette őket és a Horcsi irányította Ercsisz-folyó menti erdei népekig elfoglalta a területeket, hogy az erdei tíz

²⁰⁰ Dasnjam, 1998. 70.

²⁰¹ Dasnjam, 1998. 71.

ezred népeit irányítsa.”²⁰² A kis tümenek a meghódított vagy meghódítandó területeken alakultak meg, ahol a parancsnoknak meg kellett szervezniük a közigazgatást.²⁰³

A mongol birodalom közigazgatási alapegysége az ezred volt. Ez az újítás Dzsingisz kán érdeme volt. Az ezred egy kán alá rendelt, törzsen felüli egység volt, akik számára az uralkodó meghatározott területi határt jelölt ki. Azon belül mindenki szabadon legeltethette állatait, vadászhatott és szabadon áldozhatott isteneiknek. A Dzsingiszhez hű népcsoportok azonban megtarthatták eredeti felépítésüket, ott a törzsszövetség vezetője lett az ezredparancsnok. Az ezred a régi nemzetségi szervezettől függetlenné vált, sőt magába olvasztotta azokat. A pontosan meghatározott ezredek területeinek határát általában hegygerincen vagy magaslaton határozták meg, de ha völgyben helyezkedett el, akkor a határt kőrakással jelezték.²⁰⁴

A Mongolok titkos története alapján Temüdzsin nagykánválasztásáig kilencvenöt ezredet szervezett meg, és ezek élére híveit állította, akik a nojan címet kapták meg. A közigazgatás vezetőinek választásánál arra törekedtek, hogy a tehetségeseket és a hűséges embereket tegyék meg vezetőkné és azok utódai korlátozottan elnyerjék az öröklési jogot a terület használatára, illetve elődjük hivatalára. Földet azonban nem nyerhettek el jutalmul a tisztviselők, mert az kizárólag állami tulajdon maradt.

A közigazgatás alapegysége, az ezred külső és belső részre oszlott. A belső ezredhez a Dzsingisz kán által saját maga irányított középső ezredek, valamint az Arany nemzetség tagjai és a nagykán testőrei, a kesigtenek számítottak.²⁰⁵

A külső ezredhez a nagykán által kinevezett nojanok által uralt ezredek számítottak. Minden nojant maga a nagykán nevezett ki, akiknek kötelességük volt évente egyszer megjelenni a kán udvarában, beszámolniuk területének fejlődéséről, annak

²⁰² Dasnjam, 1998. 72.

²⁰³ Dasnjam, 1998. 73.

²⁰⁴ Dasnjam, 1998. 73. Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 57-58.

²⁰⁵ Dasnjam, 1998. 74.

adóbevételeiről. Ekkor a nojanok a kán vezetésével összegyűltek, és a következő év fontos teendőit vitatták meg.

Igazságszolgáltatás

Dzsingisz kán államában az állami törvényeket már a nagykán uralkodásának kezdetén tanácsadóival megalkotta, és az 1206-os országgyűlés elfogadta az Jeke Dzsaszagnak nevezett törvénykönyvet, amely tizenkét részből áll. A törvénykönyvben büntetőjog, polgári jog, nemzetközi jog, családjog egyaránt szabályozva van, de Dzsingisz fontosnak tartotta a gazdaság fejlesztését is. A könyvben nagyrészt az évszázadok alatt kialakult szokásjogot foglalták írásba, és csak néhány esetben tértek el tőle.²⁰⁶

A mongolok titkos története szerint Dzsingisz kán Sigi-kuktut bízta meg azzal, hogy a birodalom főbírája legyen, és ítéleteit a Kék debterben örökítse meg. Ő ítélkezett a káni udvar peres ügyeiben is. A főbíró munkáját többnyire a városlakó vagy félnomád, írástudó népek segítették. A birodalom vidéki területein az ezredek vezetői ítélkeztek az alárendelt népeik felett, az Jeke Dzsaszag és a helyi szokásjog alapján. A központi bíraskodás a mongoloknál is csak a nemesek és az országos hivatalt vezetők kiváltsága volt. A mongol birodalomban létezett egy kiváltságos rend: a darhanoké, akik szabad jogállásúak voltak, és első kilenc bűnük alól mentességet élveztek. A törvényalkotás később is fontos volt a mongol politikai életben, és Dzsingisz kán törvénykönyvére támaszkodva több törvénykönyvet alkottak. 1640-ben a mongol országgyűlés elfogadta az Ojrát törvénykönyvet, majd a mandzsu korban került elfogadásra a Halha törvénykönyv.

²⁰⁶ A mű részeit több forrásból I. Dasnjam segítségével összeállították, és kiadták. Dasnjam, 1995.

Hírközlés, kommunikáció a mongol birodalomban

Dzsingisz kán hatalmas birodalmában létrehozta a kor legfejlettebb hírközlő rendszerét, amelyben a hírek, események, illetve a nagykán parancsa a legtávolabbi helyekre is napok alatt eljutottak. A postaállomások rendszere nagyban hozzájárult a birodalom egységének megőrzéséhez. A rendszer hatékonyságát ni sem bizonyítja jobban, hogy túlélte a világbirodalom bukását, és Mongóliában még a XX. század húszas éveiben is ez volt a hírek továbbításának leggyorsabb módja. A történeti források feljegyzéseinek alapján a postarendszer alapjai már a korai mongol államokban léteztek, az egymástól távol élő törzsek sűrű követváltás útján tartották a kapcsolatot egymással.²⁰⁷

A közlekedés alapja a ló volt, a korszak leggyorsabb eszköze. A mongol krónikában már a korai időszakban említik a nyeregőrző állomásokat, amely a postarendszer elődje lehetett.²⁰⁸ Valószínűleg még a birodalmi időszak előtt is jól kiépített hírközlő rendszer működött a pusztai társadalmakban, a Mongolok titkos története ugyanis sokszor említi a követek sűrű használatát és azok gyors mozgását. Dzsingisz kán birodalmában postaállomások rendszerét alapította meg, amelyben a megállók egymástól bizonyos távolságra helyezkedtek el. A korabeli források szerint általában 25-30 mérföldenként voltak pihenőhelyek, sivatagos vidékeken ennél is ritkábban. Folyók mentén révészek szállították az utasokat, ez a fajta állomás főleg a folyókban gazdag Arany Horda területén terjedt el.²⁰⁹ Rövidebb távolságokra gyalogos futárokat alkalmaztak, akik helyi parancsokat továbbítottak. A kán hírnökei a nagy kereskedelemi útvonalakat használták, a városokat kikerülték, hiszen egy nagy településen való áthaladás lassította a követ útját. A városon kívüli közlekedést már Ögödej rendelte el 1235-ös reformjában, amelyben

²⁰⁷ A nomádok fejlett hírközlési rendszeréről már a korai kínai források is beszámoltak. Bicsurin, 1950. 150-151.

²⁰⁸ MTT 141.

²⁰⁹ Rubruk, XIII. 8.

az újonnan meghódított területeken is bevezette a posták hálózatát, sőt Batu országában is elrendelte ezek felállítását.²¹⁰ Minden postaállomáson pihent lovakkal, étellel és itallal el kellett látni azt, aki paizét, vagyis a kán útlevelét felmutatja. Aki ilyet nem tudott felmutatni, annak meg kellett fizetnie a pihenőhely szolgáltatásait. Mi is volt a paize? A hosszúkás vagy kerek féldrágaköböl, vagy nemesfémből készült tárgyát mongolul gerege-nek hívják és útlevelet jelent. Ezeket a tenyérnyi lapocskákat a nagykán kancelláriáján állították ki, különböző alapanyagokból, mely utalt a követ fontosságára. Az uralkodó és családtagjai, a hadvezérek és a kancellária vezetői kerek alakú, jádéből készültet adhattak követeiknek, tetején tigrisábrázolással.²¹¹ A követeknek feladatuk teljesítése után vissza kellett adniuk az útlevelet. Fontos katonai küldöttek, tümen parancsnokok számára hosszúkás arany paizét adtak, míg ezredesi rangnál már csak ezüst járt. Szibériában találtak fából készült útlevelet is, amely valószínűleg a helyi közigazgatási vezetőké lehetett. Az útleveleken általában egységes felirat volt: „Az Ég erejével a kán neve szent legyen, aki nem hisz benne, azt öljk meg.”²¹² A kán követeit kötelesek voltak soron kívül ellátni, mintha maga az uralkodó utazna. A küldő általában egy mellékelt levélben tudatta, hogy milyen ellátás szükséges a követnek. A fejadag főtt birkahúsból állt. Italként nyáron kumiszt, télen teát adtak, bortermő vidékeken bort²¹³. A postaállomások ellátása kétféle módon történt: egyrészt a kereskedők, utazók fizettek a szolgáltatásokért, másrészt a környéken élőket kötelezték az élelmiszer és a lovak beszolgáltatására. Mentességet egyedül azok a kolostorok kaptak, akiket a nagykánok kiváltságleveleiben szerepelnek. Az ő feladatuk a birodalomért való imádkozás és áldáskérés volt. A mongol birodalomban a négy „bevett” valláshoz tartozók – buddhisták, keresztények, mohamedánok,

²¹⁰ MTT 279.

²¹¹ A paizi-k felosztásáról ír Rasid-ad-din és Marco Polo.

²¹² Ligeti, 1971. 284-287.

²¹³ Ligeti, 1971. 214-215.

taoisták – kapták meg, akik egyéb adófizetési kötelezettségük alól is felmentést kaptak.

Európai utazók és a mongol birodalom

A keresztény Európa földrajzi ismeretei alig terjedtek túl a kontinens határán. A korabeli történetírók legfeljebb a római kori földrajzi helységeket ismerték, azon kívüli területek ismeretlenek voltak mind a római korszakban, mind a középkori Európában. Ezért, amikor a XII. században a keresztes háborúk idején felreppent egy hír, hogy a mohamedánok keleten egy keresztény királytól vereséget szenvedtek, megfelelő ismeret híján az uralkodót János papkirálynak nevezték el, akit a keleti világ uralkodójának véltek. János papkirály legendájáról leghísebb Freisingi Ottó krónikája számolt be a XII. század közepén.²¹⁴ Az ismeretlen uralkodóhoz elsőként III. Sándor pápa küldött levelet udvari orvosával, hogy szövetséget keressen a távoli királlyal. A küldött azonban sohasem tért haza. A XII. század végétől Közel-Keletről egyre több hír érkezett Ázsia belső területeiről. A keresztes államok uralkodói, majd az európai udvarokban megtudták, hogy keleten egy eretnek kereszténység, a nesztoriánus hit terjedt el. A pápai udvar és a keresztény uralkodók ezek után kettős céllal keresték a kapcsolatot János királlyal: egyrészt szövetségest kerestek a szentföldi harcaikhoz, másrészt a nesztoriánusokat vissza akarták téríteni a római egyházhoz.

A XIII. század húszas éveiben, amikor a keresztes seregek Egyiptomot ostromolták, újabb hír érkezett Keletről: egy hatalmas király, akit Dávidnak neveztek el, megsemmisítette a közép-ázsiai mohamedán államot.²¹⁵ A Szentföldön nagy területvesztéssel szenvedő nyugat-európai uralkodók és a pápaság

²¹⁴ Freisingi krónikája, VII. 34. A krónikairó az információt a szíriai Gabala püspöktől szerezte.

²¹⁵ Pálfi, 1928. 13.

érdekelt volt abban, hogy kapcsolatot létesítsen ezzel a birodalommal. Akkor még senki sem sejtette, hogy Dávid király nem más, mint a rettegett Dzsingisz kán, aki az 1219-ben rohanta le a hvárezmi birodalmat.

Az első európai követ, aki sikeresen hirt hozott a keleti nagyhatalomról, a magyar Julianus barát volt. A barátról az ismert, hogy a magyarok elődeit kereste a kelet-európai pusztákon, de nem kizárt, hogy egy más küldetéssel is ment, vagyis feltérképezni a térséget a pápai terjeszkedés szempontjából. Julianus ugyanis legkevesebbet a magyarok elődeiről, legtöbbit a keresztény tanok terjesztésének lehetőségeiről beszélt a Rómába küldött jelentésében. A pápaság elsőként pont Julianus kapcsán kapott pontos híreket az új keleti hatalomról, a tatárokról. A magyar tatárjárás után, 1245-ben a pápa már közvetlenül küldött követet Plano Carpini személyében a mongol uralkodóhoz. Ő volt az első olyan európai követ, aki eljutott egészen a mongol birodalom központjáig, Karakorumig. A szerzetes találkozott Gűjük nagykánal, akinek átadta a pápa levelét, és választ hozott a mongol uralkodótól.

1253-ban indult útjára IX. Lajos francia király követe, Wilhelm Rubruk, aki az addigi követek közül a leghosszabb időt töltötte a mongol birodalom fővárosában, ahol missziós tevékenységet is végzett a mongolok között. Útleírásában beszámolt a mongolok szokásairól, a nagykáni udvar környezetéről és a mongolok gondolkozásának megértési nehézségeiről. Rubruk két év múlva tért haza, jelentése a mongol történeti irodalom egyik legfontosabb forrása lett.

A XIII. század második felétől megszorodtak a követjárások a mongol birodalom és a nyugati udvarok között, de ekkor már a követeknek nem kellett a hosszú utat megtenniük, hanem csak a mai Irak határáig mentek, ahol a perzsiái ilkánokkal arról leveleztek, hogyan lehetne egy közös szentföldi hadjáratot megszervezni.

Utazók közül legnagyobb hírnévre a velencei kereskedő, Marco Polo tett szert, aki eljutott a nagykán kambaligi udvarába, és ott 17 évig szolgált. Beutazta Kínát, számos érdekes in-

formációt írt le erről a különleges országról. A korabeli európai olvasók hitetlenkedve olvasták a nagy keletjáró beszámolóit, abban foglaltaknak végül a tudományos kutatás adott hitelt.

MONGOL RÉSZBIRODALMAK (1260–1368)

Jüan-dinasztia

Möngke nagykán halála után 1260 májusában a mongol nemesek az elhunyt uralkodó öccsét, Arik-Bökét választották nagykánná.²¹⁶ Testvére, Kubiláj azonban szintén uralkodni akart, ezért a kínai csapattest segítségével kínai területen egy hónappal később ő is megválasztatta magát nagykánnak. Ez a gyűlés azonban nem számított igazi kánválasztó fórumnak, mert sem Batu, sem Csagatáj utódai, sem bátyja, Hülegü nem vett részt rajta. Az új uralkodó azonban nem ment el a mongol területekre, hanem Kínában maradt, és birodalmi székhelyét Karakorumból Észak-Kínába helyezte át, az általa alapított Kambalik (mai Peking) városba, ahol a nagykán téli szállása volt. Nyáron a pusztai területen, a mai belső-mongóliai Shangdu-ban épített magának nyári palotát.²¹⁷ Az ősi mongol területek irányítását továbbra is Arik-Böke irányította. Arik Böke azonban nagykán akart lenni, ezért többször hadat indított testvére, Kubiláj ellen. A két testvér négy évig háborúzott egymással, míg a katonailag erősebb Kubiláj győzött. Arik-Böke kétszer is vereséget szenvedett bátyjától, és menekülni kényszerült. A jogos örökös, Dzsingisz kán unokája útközben vesztette életét, 1264-ben. Ezután az ősi mongol területek igazgatását Kubiláj a leendő trónörökösre, fiára, majd unokájára, Öldzijtömörre bízta, aki-nek a dzsinong címet adományozta.²¹⁸ Karakorum, az egykori

²¹⁶ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 82.

²¹⁷ Shangdu a mai Belső-Mongólia Autonóm Tartomány északkeleti részében található, romos állapotban.

²¹⁸ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 93.

nagykáni székhely elvesztette jelentőségét, és tartományi központ szintjére süllyedt vissza. Az ősök egykori központja, Burkan Kaldun, valamint a kánválasztó hely, Hödö Aral azonban nem veszített jelentőségéből: az Altan Tobcsi krónika szerint Jüan-kori kánok közül néhányan az ősök központjában koronáztatták meg magukat.²¹⁹ A Jüan-dinasztia alatt mindössze egyszer áldoztak jelentősebb összeget az egykori birodalmi székhely felújítására. Kubiláj Kambaligból tovább folytatta a kínai területek meghódítását, miután legyőzte a Szong-államot, 1270-ben megváltoztatta a birodalom nevét: ő és utódai már nem a mongol birodalomban, hanem a kínai hangzású Jüan-dinasztiában uralkodtak. Kubiláj a dél-kínai Szong-dinasztia meghódításával több mint ezer éves széttagoltság után ismét egyesítette a kínai területeket, sőt olyan tartományokat csatolt birodalmához (Jünnan, illetve dél-kínai részek, valamint Tibet is), amelyek azelőtt nem voltak a kínai birodalom részei. Kubiláj az 1270-es években tovább terjeszkedett a még ismeretlen Délkelet-Ázsia felé: megtámadta Burmát, Vietnámot, valamint 1274-től Japánba több hadjáratot indított, mely utóbbi teljes vereséget hozott. A mongol nemesek közül sokan nem értettek egyet a nagykán hódító politikájával, nem felejtették el trónbitorlását sem. A nomád érdekek védelmezői Ögödej unokáját, Kajdut támogatták a nagykáni trón megszerzésében. Bár Kubiláj fő riválisát többször megverte csatában, Kajdu tovább folytatta harcát, sőt túlélte magát a nagykánt is, de nem sikerült megszerezni Dzsingisz kán egykori trónját. Kajdu mellett a dzsingiszida Najan²²⁰ is fellázadt Kubiláj uralma ellen. A birodalmi haderő azonban lázadó csapatai felett is győzedelmeskedett, és Najant szőnyegbe csavarva ölték meg.

A mongol nagykán, Kubiláj kínai központjában jogosan félt attól, hogy a mongolok vezető része elkínaiasodik, és akkor a

²¹⁹ Altan Tobcsi, 150.

²²⁰ Najanról kevés információ áll rendelkezésre, mert nevét kitorölték az összes kagáni dokumentumból. Valószínűleg Kubiláj kán közeli rokona lehetett, aki a mai Mandzsúria területén élt.

birodalom felbomlik. Ezt megelőzendő, a közigazgatást nem a kínaiakra, hanem keresztényekre és mohamedánokra bízta, míg a mongol nemesek feladata továbbra is a katonáskodás és a katonai irányítás maradt.²²¹ A Jüan-dinasztia területét Kubiláj tartományokra osztotta, melyek a „mudzs” nevet kapták. Ezekből is három fajta létezett: a belső mudzs a belügyeket irányító minisztérium alá tartozott. A fővároshoz közeliakat a nagykan személyesen irányította, míg a külső, a központtól messze lévő mudzs-ot kinevezett helytartók igazgatták. A mongol hódítók, akik a korabeli adatok alapján nem lehettek többen 2,5 milliónál, nem bírtak a kínai tömegekkel, fokozatosan beolvadtak közéjük.

Kubiláj más oldalról is megpróbálta elejét venni a kínai kultúra mongolok közötti terjedésének, ezért támogatta a tibeti buddhizmus terjesztését. Birodalmában mellőzte a kínai írást, az ujgur-mongolon kívül tibeti tanítójával, Phagszpa lámával egy tibeti alapú írást készített, amelyet 1269-ben hivatalossá nyilvánított. A hivatalos feljegyzések többnyire ezzel íródtak, de a kínait sem tudták véglegesen eltüntetni. Udvarában a XIII. század végétől több tudós, elsősorban ujgur szerzetesek mongol nyelvre fordították a buddhista kánont. Ezek fennmaradt szövegei a mongol irodalom korai gyöngyszemei közé tartoznak.²²² Kubiláj korából való egy fontos, ma is olvasható forrás, a *Tíz erényű fehér történet*, mely az egyház és az állam feladatait megosztó, ún. „két szokásról” szól. Eszerint az egyházi és a világi kormányzást különválasztva kell irányítani. A vallási vezető a vallási ügyeket, az állami vezető pedig a világi ügyeket intézze. Bár a forrás a szokás eredetét Dzsingisz kántól vezette le, valószínűleg az csak Kubiláj korától vált általánossá, hiszen Dzsingisz kán szakrális királynak tekinthető, aki egyesítette a vallási és az állami feladatokat.

Kubiláj tanulva saját esetéből, birodalmában szabályozta az öröklési rendet, eszerint a legidősebb fiú követheti apját a tró-

²²¹ Mote, 1999. 475.

²²² A megmaradt mongol nyelvű töredékek szövegkiadása: Ligeti, 1971.

non. A nagykán harminc éves uralkodás után Tangut tartományban halt meg, csakúgy, mint nagyapja, Dzsingisz kán. A trónon unokája, Öldzijtemür követte, aki már nem folytatta elődje hódító politikáját. Uralkodása alatt a korábban egységes mongol világbirodalom véglegesen részekre hullott, és az egykori birodalmak a XIV. század elején végleg önállósították magukat. Nagy részük már más civilizációk hagyományába olvadt be, csupán nevük mutatta mongol voltukat. Legkorábban ez a folyamat a csagatajidák államában következett be, őket az ilkánok állama követte. Kubiláj utódai a nagykáni címet viselték, de fennhatóságuk már csak Kínára és a mongol területekre korlátozódott. A Jüan-dinasztia hatalmas területén többször is felkelések törtek ki, mivel a kínai többség nem akart idegen fennhatóság alatt élni. A lázadások leverését az is nehezítette, hogy a XIV. század első felében a dinasztia hatalmát trónviszályok osztották meg. Egy-egy kágán csak rövid ideig ült trónon. Jellemző volt a kiskorú kánok megválasztása. Kubiláj után alig egy fél évszázadon belül 10 kán uralkodott. A Jüan-dinasztia egysége csak Togontemür (1335–1368) uralkodásával állt helyre. Akkor azonban már késő volt. Birodalomszerte lázadások törtek ki a mongol uralom ellen, amelyet a katonaság egyre nehezebben tudott megfékezni. 1368-ban a kínai vörös turbánosok felkelése megdöntötte a mongolok másfél százados uralmát. Az utolsó nagykán, Togontemür ősei hazájába, Karakorumba menekült. Igaz, a XVII. századi mongol krónika, az Altan Tobcsi úgy magyarázza a történeteket, hogy a mongol kán tévedésből menekült el, mert a fővárosi kapunál megjelent saját adószedőit összetévesztette az ellenséggel.²²³ A krónikások azt is tudni vélik, hogy a kínai Ming-dinasztiába mongol vér került, miután Togontemür egyik feleségét elvette a Ming uralkodó, de az nem a kínai, hanem a mongol férjétől szült gyermeket.²²⁴ A kán álmának hatására azonban a mongol asszony fiát nem

²²³ Altan Tobcsi, 290.

²²⁴ Altan Tobcsi, 292.

tartotta az udvarban, hanem egyik messzi tartományba küldte, és állítólag a fiú alapította meg Höhhöt városát.²²⁵

Ilkánok

Karakorumban az 1251-es országgyűlés határozatot hozott arról, hogy a Közép-Kelet arab államai, valamint Kína meg nem hódított területei ellen támadást indítanak. A nyugati hadjárat vezetését Hülegüre, Möngke nagykán öccsére bízták, Kínát pedig Kubiláj, a nagykán másik testvére hódíthatta meg.

Hülegü 1255-ben meg is indult seregével az egykor hatalmas arab Abbaszida-kalifátus legyőzésére. Sorra foglalta el az iráni területeket, majd 1256-ban bevette Bagdadot, és megszüntette a kalifátust. Hülegü ezek után folytatta útját, és 1259-ben elérte a szentföldi területeket, ahol elfoglalta a muzulmán erősségeket. A szentföldi keresztény erők és az örmények örömmel üdvözölték a mongol seregeket, szövetséget is kötöttek velük a mohamedánok ellen. Úgy tűnt, hogy a sikeresen délre előretörő hódító hatalom eléri az egyiptomi mamelukok államát is. Akkor viszont egy váratlan esemény megszakította a dicsőséges hadjáratot: Karakorumban elhunyt Möngke nagykán, és Hülegünek vissza kellett menni a mongolok fővárosába, hogy részt vegyen az országgyűlésen. A térségben csupán egy tümenyi (10 000 fő) sereget hagyott hátra, amit a mamelukok 1260-ban Ajn Dzsalaunál legyőztek, ezáltal a mongolok terve Egyiptom meghódítására csődöt mondott. Hülegü hódításainak területén létrehozta saját részbirodalmát, az ilkánok (népek kánja) államát. Fővárosa Tebrizben volt. A kán később is megpróbált nyugat felé terjeszkedni és a mamelukokat legyőzni, ezért szövetségre lépett az örmény fejdelemmel, Hejtummal, valamint a szentföldi keresztény államokkal is állandó diplomáciai kapcsolatban volt, de a birodalom igazgatása, és a szomszédos mongol részfejedelemségekkel vívott küzdelmei megakadályozták egy hasonló nagy

²²⁵ Altan Tobcsi, 292.

hadjárat megindítását. Az ilkánok azonban több hadjáratot vezettek a szomszédos mongol államok – Csagatajidák és az Arany Horda – ellen, mint küldő ellenséggel. A birodalmak határai ugyanis nem voltak pontosan kijelölve, így északon a Kaukázusért, délen a turkesztáni utakért folyt a „testvérháború”.

Hülegü utódai közül Abaga folytatta apja politikáját, folyamatosan konzultált a francia királlyal és a pápával, hogyan hangolják össze támadásaikat a Szentföldön. 1280-ban a kán végre megindult a Szentföldre, de ekkor a nyugati hatalmak nem tudtak csatlakozni. A hadjárat azonban nem ért el eredményeket, mert a kán útközben meghalt. Utóda, Argun kiterjedt diplomáciai levelezést folytatott a nyugat-európai uralkodókkal és a pápasággal egy nagy közel-keleti hadjáratról,²²⁶ de a nagy koalíció a nagy távolságok és egyéb helyi problémák miatt nem jött létre. Argun kán uralmának jelentős részét azzal töltötte, hogy a többi mongol részbirodalom ellen hadakozott. A Szentföld ráadásul a XIII. század végén végleg elveszett az európai hatalmak számára. Argun uralkodása idején járt először mongol követ a pápai udvarban és az angol királynál. Rabban Sauma, öngüt nesztoriánus szerzetes a kán üzenetét vitte el Rómába, ahol találkozott a római egyház fejével.²²⁷ Argun idejében volt az ilkánok fénykora: nyugaton a pápaságon és a francia királyn kívül baráti kapcsolatot ápolt a nikajai császárral. Halálával az ilkánok ereje meggyengült: trónöröklési harc kezdődött testvére, Gaikhatu és fia, Gaszan között. A többségben mohamedán népesség fellázadt a mongol uralom ellen, meggyilkolták a keresztény barát Gaikhatut, és Gaszan csak úgy tudott uralmon maradni, hogy áttért az iszlám hitre. Az új kánnak sikerült megerősíteni uralmát, és számos reformot hajtott végre. Utódja, Öldzijt idején az ilkánok még jelentős közel-keleti állam volt. A XIV. század húszas éveitől azonban a káni uralom meggyengült, és a kis számú mongol örökösök harcoltak Hülegü trónjáért.

²²⁶ A két fél közti levelezés szövegkiadása: Ligeti, 1971. 243–255.

²²⁷ Rabban Sauma útját közli: Budge, 1928.

Csagatáj-állam

A Dzsingisz kán által 1219-ben legyőzött Hvárezm feletti igazgatási jogot második fiának, Csagatájnak adta, aki apja életében a kelet-turkesztáni Ili, Csu és Talasz-folyó menti területet birtokolta, míg a hvárezmi városok apja közvetlen igazgatása alatt álltak. 1227 után azonban e területek birtokosa lett. Csagatáj állama sajátságos keveréket alkotott: ezen a vidéken a száraz, sztyepei területeken nagyállattartó nomád népek éltek, míg az oázisokban, kereskedelmi útvonalak mentén városi kultúra jött létre. Ezek együttesen alkották Csagatáj ulusát. A részbirodalom legnagyobb bevételeit az átmenő selyemút menti kereskedelem biztosította. Az 1219-es mongol invázió nagy károkat okozott a terület kereskedelmében, de a források azt mutatják, hogy a vidék ezt hamar kiheverte, bár néhány város, mint Merv, már nem épült újjá. A részbirodalomnak nem volt pontosan kijelölt határvonala, hiszen az 1220-as években egységes birodalom létezett, határviták csak később, az egység megbomlásával keletkeztek. A XIII. század második felében a perzsiai ilkánok és az Arany Horda kánjai többször háborút viseltek Csagatáj állama ellen.

Ezen a területen a mongolok meghagyták a régi közigazgatás képviselőit, akik jól ismerték a helyi szokásokat. A mongol közigazgatási rendszer nem is épült ki: csupán egy mongol helytartót állítottak a helyi vezetés élére. Csagatáj udvara az erős mohamedán hatás miatt hamar áttért erre a hitre, ez volt a mongol világbirodalom első mohamedán hitű részterülete. Csagatáj halála után özvegye, Jeszülin vette át az irányítást, nem adta át az uralmat a kijelölt örökösnek, Kara-nak. A karakorumi udvar is beleszólt az öröklésbe: Gүjүk nagykán Jeszüt választotta meg kánnak. Gүjүk halála után Jeszü fellázadt Mөngke uralma ellen, így a nagykán őt megfosztotta címétől, és a trónt végül Kara foglalta el. Mөngke ezen a területein is tisztogatást végzett: Ögөdej egykori támogatóit itt is elfogatta. Sokan elmenekültek a megtorlás elől, és csak Mөngke halála után térhettek ismét

haza. A mongol hatalom hanyatlása ezen a vidéken következett be legkorábban. A XIV. század fordulóján kettévált a birodalomrész: nyugati részén mohamedán állam alakult, amelyet még a mongol ág uralt, keleti felén a sámánhitet követő kirgiziek önállósultak. Mindkét birodalom a Mogulisztán nevet viselte, utalva az egykor rettegett mongol névre. Előbbiben 1346–47 környékén a többséget alkotó török népcsoportok átvették az irányítást a kisebbségbe szorult mongoloktól. Ezáltal a mongol uralom véget ért Turkesztán területén.

A XIV. század végén a mongol anyától és török apától született Timur Lenk megpróbálta feléleszteni a hajdani mongol birodalmat. Több hadjárata során inkább pusztítást, mint államépítést végzett. Több éves küzdelem után elfoglalta Közép-Ázsia, Afganisztán és Irán jelentős területét, sőt betört az Arany Horda területére is. 1405-ös halála azonban véget vetett nagy terveinek: utódai még az ő hódítását sem tudták megtartani, birodalma ezért hanyatlásnak indult. Az utolsó Timurida a XV. század végéig uralkodott.

Az egykori félelmetes hódítók utódai, a nyugat-mongol ojrátok azonban a XV. században elfoglalták Turkesztán nyugati részét, és azon a részen – több-kevesebb sikerrel – létrehozták önálló fejedelemségüket. A mongol uralom a mandzsu hódítással szűnt meg, amikor a XVIII. században mandzsu erők foglalták el Turkesztán keleti részét, nyugati részén török népek államai maradtak meg.

Arany Horda

Dzsocsi és utódainak uralma a birodalom legnyugatibb területeire terjedt ki, ahol a mongolokkal hasonló életmódú török népek éltek. Nyugati határát úgy definiálták, hogy a részbirodalom addig terjed, ameddig a mongol paták fel tudják verni a port. Dzsocsi és utóda, Batu szervezte meg a területet birodalommá. Batu legismertebb cselekedete a nagy nyugati hadjárat vezetése volt, amelyet a mongol országgyűlés tervezett el 1235-

ben. 1236-ban Batu megindította csapatát az orosz fejedelemségek ellen, 1240-ben az első orosz fejedelemség székhelye, Kijev mongol kézre került, a következő évben pedig a mongolok betörték Magyarországra és Lengyelországba. A sikeres nyugati hadjáratnak az vetett véget, hogy meghalt Ögödej nagykán, és Batu visszaindult a kánválasztó gyűlésre Karakorumba.

Batu birodalomrészét 1242-től szervezte birodalommá, igaz nem teljes erővel, hiszen erejét a karakorumi események irányítása, és a számára megfelelő nagykán megválasztása kötötte le. Meghódított területén kettős politikát folytatott: az orosz fejedelemségeket nem olvasztotta be birodalmába, hanem azokat meghódított vazallusként kezelte: amelyik cár behódolt a mongoloknak és évi adófizetést vállalt, az megtarthatta uralmát. Az Arany Horda területe nyugaton a Dnyeszter-folyóig terjedt, délen magába foglalta a Krím-félszigetet, valamint a Kaukázus északi részeit, keleten az Aral-tóig terjeszkedett. Északon az orosz fejedelemségek voltak a határai. A Horda szó valójában a mongol nyelvben palotát jelent, csak a tatárjárás után kapta nyelvünkben a negatív értelmet. Batu központját a korábbi nomád birodalmak fővárosához közel telepítette, és annak a Szaraj nevet adta. A nagy mongol birodalom Möngke nagykán halálával részekre bomlott, habár azok felett formálisan a nagykán, a Kínában székelő Kubiláj gyakorolt fennhatóságot. Gyakorlatilag azonban mindegyik részállam önálló politikát folytatott. Batu azonban az önállósodást nem érte meg, mert 1255 körül meghalt. Örököse, Szártak éppen Karakorumban tartózkodott, és hazafelé az úton őt is elragadta a halál. Batu kisebbik fia, Ulagcsi rövid uralkodás után szintén meghalt, így végül Berkét, Batu öccsét választották meg uralkodónak, 1257-ben. Berke uralkodása alatt végig egy másik mongol birodalommal, az ilkánok államával háborúskodott a Kaukázus birtoklásáért. Berke nemcsak a mongolok kelet-európai uralmát szilárdította meg, hanem egy új vallással ismertette meg alattvalóit: az iszlám hittelt, amit ő maga is követett. A kán támogatta a kereskedelmet, amiből országa hatalmas bevételhez jutott. Szomszédaival

jó kapcsolatot épített ki: szövetségre lépett a bizánciakkal, valamint az egyiptomi mamelukokkal, csak a mongol fejedelmekkel, az ilkánokkal és a közép-ázsiai Csagatajidákkal volt ellenséges, területi követelések miatt.

A biztonságos kereskedelem miatt nemcsak a mohamedán kereskedők utaztak végig az Arany Horda földjén, hanem a genovaiak is megjelentek a XIII. század második felében, hogy a Krím-félszigeten kereskedelmi telepeket hozzanak létre. A levantei útvonal helyett megpróbálták a távolsági kereskedelem legfontosabb árucikkeit innen beszerezni.

Berke halála után Batu unokája, Möngke Temür került a trónra, majd Berke kiváló hadvezére, Nogaj átvette a tényleges uralmat, és a dzsingiszida örököst, Tudá Mengüt csak bábnak hagyta meg a trónon. Az Arany Horda újbóli felvirágzását Tokta, Mengü Temür fia állította vissza, aki legyőzte Nogaj utódait és átvette a teljes uralmat. Ezt II. Andronikosz császár úgy ismerte el, hogy lányát Toktához adta feleségül. Az új kán felújította a követjárást az egykori ellenséges mongol ilkánokkal, és megállapodott a kereskedelmi utak helyreállításáról a Kaukázuson keresztül. Tokta halála után unokaöccse, Özbek (1313–1341) erőszakosan megszerezte a káni címet, Tokta utódait kivégeztette. Erőszakosságát némiképpen feledtette az a tény, hogy az ő idején élte a birodalom második fénykorát. Özbek után a birodalom a hanyatlás korszakába érkezett. Az Arany Horda életében döntő fejezet volt, amikor Dimitrij orosz fejedelem 1380-ban Kulikovónál megverte a mongol seregeket. A XV. században az Arany Horda területi egysége felbomlott, területén több kisebb kánság jött létre. A Szarajban székelő kánok többé nem gyakoroltak fennhatóságok az orosz területek felett. A mongol uralomnak ekkor már végképp vége volt a kelet-európai síkságon, a kis számú mongol népesség beolvadt a török népek családjába.

MONGÓLIA

A VILÁGBIRODALOM UTÁNI IDŐKBEN (XIV–XVI. SZ.)

1368-ban a kínaiak lázadása elsöpörte a mongol eredetű Jüan-dinasztia uralmát. Az utolsó mongol nagykán, Togontemür menekülni kényszerült Kambalikból. A kínai seregek elől menekülő kán a Góbi északi pereméig menekült, és hamarosan meghalt. Mongóliában a helyi legendák szerint ő építtette a mai Kelet-Góbi megye Ih Het járásban található Olan Bajsin nevű épületegyüttest.²²⁸ 1370-ben az országgyűlés fiát, Ajudart választotta meg uralkodónak, aki a mongol birodalom központjául ismét Karakorumot választotta. Bár a mongolok megpróbálták visszaszerezni gazdag déli tartományaikat, de az többszöri háborúzás révén sem sikerült, sőt a kínai seregek 1380-tól ellentámadásba lendültek, és folyamatosan betörték Mongóliába, ahol elpusztították a főváros régi emlékeit. Mindezt könnyedén megtehették, hiszen az ország területén nem létezett egységes, erős nagykáni uralom. A mongol történelem ezen korszakát a mongol történészek a „kis kánok” korának nevezik, amikor háromszáz év alatt összesen 22 kán uralkodott. Az egész korszakra jellemző volt az állami széttagoltság. A XV. század végére még a formális egység is megszűnt. Ebben a periódusban csupán két uralkodó tudta egyesíteni a mongol törzseket. Először az ojrát Eszen tajsi (1439–1455), akit származása miatt nem fogadtak el teljes jogú kánnak. A XV. század második felétől a dzsingiszida Batmönge Dajan kán (1470–1517) uralta az összes mongol törzset. Utóbbi halála

²²⁸ 2003-as mongóliai expedícióm alkalmával látogattam meg a helyet. A megyei Helytörténeti Múzeum igazgatója, Z. Altangerel elmondta, hogy a helyiek ezt a helyet tartják az utolsó Jüan kán központjának. Régészeti terepbejáráskor találtak ugyan Jüan-korhoz köthető töredékeket, de a hely pontos datálása csak régészeti ásatásokkal lenne eldönthető.

után fiai felosztották egymás között a birodalmat, így a későbbi mongol kagánok ismét részbirodalmak felett uralkodtak. Dzsingisz kán leszármazottai által irányított keleti és déli mongolokat tümenjeik számáról „negyven”-nek nevezték, pedig a ténylegesen kiállított sereg száma csak 6 tüment tett ki: a keleti tümenbe többek között a halhák, csaharok, urjanhajok, míg a nyugatiba a tümetek, ordosziak, jüsebuu népcsoportok tartoztak bele.²²⁹ A halhák uralták a mai Mongólia területét, a Bajkál-tó vidékét, Mandzsúria nyugati területeit, valamint a Sárga-folyóig húzódó déli mongol területeket. A Kínában uralkodó Ming-dinasztia ezt a szövetséget tatárnak nevezte el. Az ojrátok négy tüment állítottak, a történeti források ezt a politikai alakulatot a négy legnagyobb ojrát törzs szövetségéről négy ojrátnak nevezték. Az ojrátok egyébként nem számítottak igazi mongol népnek, mert a 13. században még az erdei népek közé tartoztak, és a Jenyiszej-folyó partján nemzetségi rendben éltek. Dzsocsi hadjárata után, 1207-től kerültek mongol fennhatóság alá.²³⁰ A XIII. századtól fokozatosan délre vándoroltak, amíg elérték a Hangáj-hegységet, ahol átvették a pusztai nagyállattartók életmódját. A XV. században a keleti mongolok meggyengültek, és a nyugaton megerősödő ojrátok egyre inkább beleszóltak a mongol politikai élet alakításába. 1399-ben megölték Bilge mongol nagykánt, és fokozatosan átvették az uralmat a pusztai keleti felén is.

Az egységes mongol kánság irányítása ettől kezdve megváltozott: a nagykáni címet csak dzsingiszida uralkodó birtokolhatta. A nagykán alatt a legfőbb törvényhozó szerv, az országgyűlés működött, az irányította a keleti és a nyugati mongol részeket. A keleti mongolok irányítása megoszlott a kán és a dzsinong vagy főherceg között: a hat halha tümen keleti felét, három tüment a nagykán, míg a nyugati hármat a dzsinong irányította. A nyugati területeket az ojrátok uralták. Uralkodójukat

²²⁹ Altan Tobcsi, 266.

²³⁰ MTT, 239.

tajdzsinak nevezték.²³¹ Amikor a nagykán hatalma meggyengült, akkor rendszerint az ojrátok önállóan kormányozták területeket. Az egyeduralmat megszerző kánnak joga volt a kuriltáj, a mongol nemesi gyűlés összehívása, amely még mindig a legfontosabb törvényhozó hatalomnak számított.

Az ojrátok tehát a XV. század elején erősödtek meg, miután a kínai csapatok többször is betörték kelet-mongol területekre. A betörő csapatokat végül a Mönhtömör vezette ojrátok állították meg, amikor 1409-ben legyőzték a betörő kínaiakat. 1449-ben magát a kínai császárt is foglyul ejtették.²³² Az ojrátok a század első felében tovább erősödtek, és Mönhtömör unokája, Togon tajdzsi a keleti mongol fejedelmek helyett átvette a birodalom tényleges irányítását, ő, mint a kán első minisztere végezte a birodalom irányítását. Ez a rendszer a kelet-mongol Adaj kán idején is folytatódott. Halála után fiai követték a trónon, de az ojrát Eszen, Togon tajdzsi fia, Tajszun kán első minisztere már önállóan akart uralkodni, ezért 1452-ben megmérgeztette a kánt, és a trónöröklési szabályt felrúgva magát a Jüan-dinasztia nagykánjává választatta meg. Eszen volt az, aki a sok kudarc és vereség után először aratott igazi győzelmet a kínaiak felett, 1449-ben még a kínai uralkodót is sikerült elfogni. Külpolitikai sikerei ellenére a mongol fejedelmek fellázdak ellene, és 1455-ben megölték. A krónikás hagyomány viszont Eszen, ojrát kán halálát úgy írta meg, hogy Dzsingisz kán szelleme ölte meg, mert lekicsinyelte a nagykán hatalmát.²³³ Eszen halála után a mongol egység nem állt helyre, sőt az ojrát-halha viszony még jobban elmérgesedett. Eszen halála után a halhák, Adaj kán utódai megpróbálták visszaszerezni a központi hatalmat, de mind Mulan, mind Manduul kán csak rövid ideig uralkodtak, és erőszakos úton haltak meg. Eszen utódja, az ojrát Iszmail szintén erősnek bizonyult, olyannyira, hogy egymás után rabolta el a dzsingsizida utódokat, akiket

²³¹ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 112.

²³² Altan Tobcsi, 305.

²³³ Altan Tobcsi, 302.

fogságban tartott, majd megölte őket, hogy ő maradjon egyed-
uralkodó. Manduul kánnak hiába volt két felesége, az idősebb
meddő volt, a kisebbik, a tümet Mandukáj nem szült fiú örö-
köst.²³⁴ Úgy tűnt, hogy vele kihal a dzsingiszida ág, bár Dzsingisz kán testvérének, Kaszarnak utóda, Ünebold élt. A férfi úgy próbálta biztosítani uralmát, hogy feleségül kérte Mandukáj kánasszonyt.²³⁵ Az asszony azonban férje halála után hírt kapott arról, hogy szülőföldjén, az Ordoszban elrejtve, egy szegény pásztorcsaládnál él Batumöngke herceg, Manduul testvérének kiskorú fia, aki közvetlenül a herceg halála előtt született.²³⁶ A kánasszony szolgálóival megkerestette a 7 éves Batmönh-öt, akit egy pásztorcsalád nevelt. A kánasszony úgy biztosította Batmönh uralmát, hogy férjhez ment hozzá, ezáltal a kiskorú gyermek uralkodásra alkalmassá vált.²³⁷ Az országgyűlés egy-
séges akaratral nagykánna választotta 1470-ben, ő pedig fel-
vette a Dajan nevet. Majd negyven éves uralma alatt a kánnak sikerült a mongol népeket ismét egyesíteni. Az ő érdeme, hogy hosszú háborús időszak után békét teremtett birodalma területén. Dajan alatt az Ordosz ismét visszakerült a birodalomhoz. A kán 1488-ban kereskedelmi megállapodást kötött a kínaiakkal, ezáltal biztosította a mongolok szabad kereskedelmét déli irányban. A kán halála után a birodalom ismét részekre szakadt, ugyanis fiai között felosztotta birodalmát, akik nem választottak közös uralkodót maguk fölé. Tehát ismét különváltak a keleti és a déli mongol területek. A kelet-mongol halhák területén három kánság jött létre: Dajan kán unokája, Boloj Dzsingisz kán ősi szálláshelyét kapta örökül, magát Szecen kánnak nevezte. Lajhur, a másik örökös megalapította a Dzsaszagt kánságot, míg Karakorum központtal a Tüsetü kánság jött létre, melyet a XVI. században Abtaj kán erősített meg. Ekkor a mongol birodalom egysége véglegesen megszűnt, és többé nem is állt hely-

²³⁴ Altan Tobcsi, 311.

²³⁵ Altan Tobcsi, 312.

²³⁶ Altan Tobcsi, 314.

²³⁷ Altan Tobcsi, 315.

re, csak később, külső segítséggel, a mandzsu hódítás idején. A XVI. század a déli mongolok megerősödésének korszaka volt. Dajan unokája, a tümet Altan kán a déli-mongol területen erős központi hatalmat teremtett. Megtalálta a Tajszun kán óta elveszettnek hitt dzsingiszi állami pecsétet.²³⁸ Altan kán, miután megerősítette belső uralmát, hódító hadjáratokat indított keletre és nyugatra. Uralkodása alatt is folytatódott a mongol–kínai kereskedelmi háború, ugyanis a Míng-dinasztia számos alkalommal megakadályozta a szabad kereskedelmet a mongolokkal, így azok állati nyersanyagukat és lovaikat nem tudták értékesíteni. Altan kán 1550-ben több győzelem után elérte, hogy a kínaiak két várost, Datongot és Szianfut is megnyissák a kereskedelem számára. A kézművesség fejlesztése érdekében a kán 1575-ben új fővárost alapított a Sárga-folyó partjához közel, Bajsin néven, amely a mongol kézművesség és a szellemi kultúra központjává vált. A város később a Höhhot nevet kapta.²³⁹ Altan legyőzte az ojrátokat is, és felvette az ojrátok és halhák királya címet, fiát pedig ojrát uralkodóvá tette meg. A kán a kínai győzelmek után nyugat felé, Kanszu és Tibet irányába indított hadjáratokat, és az egykori selyemút menti területekre is kiterjesztette fennhatóságát. A tibeti hadjárat egyik eredménye az volt, hogy a buddhizmus megjelent a mongol területeken is. A mongol uralkodóknak szükségük volt egy új államvallásra, amellyel egyesíthetik a mongol területeket, sőt Tibetet is fennhatóság alá vonhatják. A sámánok egysége is megbomlott: ahogy a mongol uralkodók, úgy a sámánok is küzdöttek egymás ellen, tekintélyük, befolyásuk ezzel teljesen lecsökkent. Az 1570-es években a mongol Altan kán elkezdett érdeklődni a buddhista tanítások iránt. Meghívta magához a sárga sapkás Gelugpa-rend vezetőjét, Szodnomdzsamcot, aki meg is jelent Altan kán udvarában, és sikeresen meggyőzte a kánt, hogy ezt a rendet támogassa. Altan kán a kökenúri Csabcsaal-ban kolostort alapított tiszteletére, a szerzetest pedig

²³⁸ Altan Tobcsi, 567.

²³⁹ A mongol krónikák úgy tudják, hogy Höhhot helyén korábban is állt város.

„dalai láma”, vagyis tenger láma címmel jutalmazta meg, továbbá kinevezte Tibet vezetőjévé.²⁴⁰ A dalai láma elődeire is kiterjesztette ezt az elismerést, így ő, mint harmadik dalai láma uralkodott. Az egyházi méltóság válaszul Altan kánnak megenyedte, hogy elődje, Kubiláj kán összes címét viselje. Ezzel a láma elismerte Altan kán fennhatóságát is. A kán elősegítette, hogy Mongóliában, halha és ojrát területeken a „sárga vallás” honosodjon meg. Elsőként új fővárosába hívatott szerzeteseket. Ebben az időben a keleti területeken a halha tüsetű kán, Abtaj először a vörös sapkás szaszkjja rendtől hallgatta a buddhista tanításokat, majd ő is áttért a sárga hitre. Ennek hatására 1578-ban rendeletben megtiltotta az ősi sámánhit további gyakorlását, az ősi, véres áldozatokat és az istenek, helyi szellemek imádatát. Az ősök szellemének tisztelete helyett rendeletileg bevezette a buddhista tanvédő, Mahakála imádatát.²⁴¹ A tiltás azonban nem volt eredményes: a mongol buddhizmus átvette a sámánhit legtöbb elemét, és buddhistává tette az ősi sámánista szellemvilágot. A buddhista szerzetesek, a lámák vidéken átvették a sámánok funkcióit: gyógyítottak, kőhalmokat áldottak meg és jósoltak. Abtaj 1586-ban karakorumi szállása közelében megalapította az Erdeni Dzu kolostort, amely a buddhizmus halha központjává vált. Egy helyi legenda szerint a kán maga zarándokolt el a dalai lámához, hogy tanítókat vigyen magával, ezért a lámától megkapta a tüsetű kán címet.²⁴² Utólag a buddhista egyház a vallást támogató kánt Ocsirvani isten inkarnációjának ismerte el. Az ő családjából világosodott meg az első mongol főpap is: Abtaj kán unokája, Dzanabadzar, születését csodás jelek kísérték. Születésekor szivárvány húzódott.²⁴³ A gelugpa vagy sárga sapkás hiten kívül azonban a többi tibeti buddhista vallási irányzat, az ún. vörös sapkások is küldtek

²⁴⁰ Erdeni-jin Tobcsi, 252.

²⁴¹ Bolor Toli, 650.

²⁴² Altan Tobchi, 644.

²⁴³ Csikirkagüü, 1992. 21.

missziót a mongolok közé.²⁴⁴ Abtaj kán öccse, Tümen megmaradt a vörös sapkás hit mellett, ő azok misszióit segítette. A XVII. század elején az V. dalai láma a mongolok katonai segítségével legyőzte a vörös sapkásokat, és megszerezte a tibeti vallási főhatalmat. Azután a gelugpa rend elfoglalta a központi tibeti területek legnagyobb részét, és a vörös sapkások a peremterületekre szorultak vissza. A tibeti események hatással voltak a mongol buddhizmus alakulására is. A XVII. század elején a gelugpa rend Mongóliában is megszerezte a vallási főhatalmat, és a vörös sapkás rend híveit elűzte a központi mongol területekről. A vörös és a sárga rend harcát Cogtu tajsi életrajzából ismerjük, akit hite miatt száműzték Kuku-nór környékére. A vörös sapkás rend csupán a Góbi déli peremén elszórtan maradt meg, a többi helyen a gelugpa rend terjedt el.

A XVII. században a nyugat-mongol ojrát nemesek között is gyorsan elterjedt ez a hit. Mergen Tegne ojrát főúr fiát Lhászába küldte tanulni, aki később Nejdzsi tojin misszionárius néven vált ismertté. Egy másik ojrát nemes fia, Zaja pandita Namhajdzsanc közel húsz évig Lhászában tanult, 1639-ben hazatérve az ujjur írást alapul véve megalkotta az önálló ojrát írást.

A buddhizmus elterjesztésének legfőbb támogatója a kínai Ming-dinasztia volt, akik anyagilag segítették a szent iratok mongolra való fordítását és azok kinyomtatását Pekingben. A bőkezű támogatás nem volt cél nélküli: a kínaiak arra számítottak, hogy a buddhizmus tanításai kiölik a mongolokból a harci szellemet és a férfiak a fegyver helyett inkább a szent könyveket forgatják majd.

Altan kán utódja a szintén déli mongol csahar Ligden kán (1604–1634) lett, aki a buddhista szerzetesek támogatását él-

²⁴⁴ A mongol vörös sapkás rend történetét nehéz végigkövetni Mongóliában, mert a gelugpa rend egyeduralomra jutása után a források jórészt nem szólnak arivális rendekről. A vörös sapkás rendről írt: Heissig, 1969, Szodnomceren, 1997.

vezte. Őt a mongol források szentként emlegetik.²⁴⁵ A mongol fejedelmek közül utoljára ő viselte a nagykáni címet, de jórészt az már egy üres cím volt. Uralkodása alatt kétfrontos küzdelemre kényszerült: egyrészt szembe kellett néznie az előretörő mandzsui terjeszkedéssel, másrészt meg kellett állítania a mongol fejedelmek önállósodási törekvéseit. A nagykán terveiben egyedül Dajan kán dédunokája, a halha Cogtu tajdzsi támogatta. A két uralkodó összefogott, de kettejük ereje nem volt elég a mandzsukkal szemben. Ligden békét kötött a Ming-dinasztiával, hogy minden erejét az új ellenségre összpontosítsa. Próbálkozásai nem jártak sikerrel, ugyanis több mongol fejedelem a mandzsukban látott szövetséges erőt a kínaiak ellen. A keleti határvidéken élő harcsinok már a XVI. század végén elkötelezték magukat az új hatalomnak. A nomád és erdei ősökkel rendelkező mandzsuk gyorsan törtek előre. 1575-től önálló államot hoztak létre Nurhacsi vezetésével. 1616-ban felvették a Csin nevet, és megindították hódító hadjáratukat a Ming-dinasztia, illetve a mongol fejedelemségek ellen. A XVII. század húszas éveiben egyre több mongol fejedelem küldött követséget Senjangba, a mandzsuk központjába. Ligden kán 1632-ben más támogató nélkül, egyedül ütközött meg a mandzsukkal, de a nagy túlerővel szemben vereséget szenvedett, így Mongólia déli területei mandzsui kézre kerültek. Az utolsó mongol nagykán nyugat felé menekült, ahol hamarosan himlőben meghalt.²⁴⁶ 1636-ban a déli mongol nemesek Abahaj mandzsui uralkodót ismerték el kánjuknak, aki a területüket beolvasztotta a birodalomba, ezáltal végleg megszűnt a mongol területek egysége. A déli-mongol területeken eltörölték a mongol közigazgatási rendszert. A déli területeknek a Belső-Mongólia nevet adták, és ott bevezették a mandzsut: 6 csulgant és 24 ajmagot hoztak létre, amelyet a mandzsuk 1644-től új fővárosukból, Pekingből irányítottak.²⁴⁷ 1693-ban a déli mongol fővárosba Höhhotba

²⁴⁵ Altan Tobcsi, 456.

²⁴⁶ Altan Tobcsi, 458.

²⁴⁷ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 138.

katonai parancsnokságot telepítettek. Az észak-keleti mongol vidékek irányítására 1773-ban Hölönbujrban is ambant ültettek. A halha nemesek közül sokan a mandzsukban látták a fő szövetségest az ojrátok ellen. 1634-től „kilenc fehér” adót küldtek a mandzsuk udvarba, ami jelképesen nyolc fehér lóból és egy fehér tevéből állt, de az adó mértéke annál jóval magasabb volt. A mandzsuk hódítás megakadályozására a függetlenségért küzdő halha és ojrát nemesek 1640-ben országgyűlést hívtak össze a Tarbagataj-hegység lábánál, ahol megpróbálták megteremteni a mongol egységet, de erőfeszítéseik hiábavalónak bizonyultak. A halhák többsége már a mandzsukat támogatta. Az országgyűlés egyetlen eredménye az „Jeke Dzsagadzsi” törvénykönyv megalkotása volt.²⁴⁸

A mandzsuk hódítás megakadályozására Baatar huntajdzsi az Altaj-vidéken és Kelet-Turkesztánban 1635-ben megalapította a Dzsungár kánságot, ő is megpróbálta a mongol erőket egyesíteni, de akkorra már a kelet-mongol nemesek jórészt a mandzsuk uralkodó kegyeit keresték. Az ojrát fejedelem a Szibériában előretörő oroszokkal kezdeményezett kapcsolatot, de azoknak nem volt érdeke az ojrátok támogatása.

A XVII. század második felétől a Dzsaszagtu és a Tüsetü kán vívott egymással küzdelmet a mongol káni címért, majd a nyolcvanas évektől kiújult a halha–ojrát ellenségeskedés, miután az ojrátok meg akarták akadályozni a halhák mandzsuk barátságát. Az ellenségeskedés 1688-ban háborúval végződött, és Galdan bosigt ojrát herceg csapataival az Olgoj-tónál vereséget mért a halha erőkre, akik a mandzsukat hívták segítségül. A mandzsuk katonai segítséggel közösen legyőzték az ojrátokat. 1691-ben a dolon nűri országgyűlésen a halha nemesek a mandzsuk uralkodót választották meg mongol nagykánná, ezáltal az északi területek békés úton jutottak a mandzsuk birodalomhoz. A terület nem vált a birodalom részévé, hanem Külső-Mongólia néven a mandzsuk birodalom tartománya lett. Mongol területek

²⁴⁸ A mongol késő középkor legjelentősebb törvénykönyve. A későbbi törvények is erre hivatkoznak.

közül egyedül az ojrát maradt még független, habár területe fokozatosan leszűkül. 1697-ben Galdan bosigt Tereldzs mellett vereséget szenvedett a mandzsu seregtől, és a nyugat-mongolok szűkebb hazájukba szorultak vissza. A XVIII. század elején Ceveenravdan sikeresen visszaverte a mandzsu seregeket. Utóda, Galdanceren is megállította a mandzsu terjeszkedést, de halála után a fejedelemség meggyengült, az utódok között vita keletkezett az utódlás körül. A több éves viszálynak az lett a következménye, hogy 1755-ben az ojrátok is mandzsu fennhatóság alá kerültek. A legnagyobb ojrát nemes, Amarszana azonban nem ismerte el a mandzsu uralmat, és harcot kezdett a fejedelemség függetlenségéért, támogatót a hotogojt Csingundzsavban talált, küzdelmüket a mongol egyházfő is támogatta. A három évig tartó küzdelemben a nagy túlerő felmorzsolta erejüket, így a felkelés elbukott. Mongólia népei így majdnem háromezret évre mandzsu uralom alatt éltek.

Közigazgatás a XIV–XVII. században

A fenti korszak legfontosabb törvényhozási szerve az országgyűlés volt, amelyet ekkor „nemesek gyűlésének” neveztek. A régi hagyományokat ápolandó, Dzsingisz kán tiszteletére nyolc fehér jurtát állítottak fel, ezek között tartották gyűléseiket.²⁴⁹ A gyűlésen azonban nem mindig gyűltek össze az összmongolság képviselői, a legtöbb gyűlés csak egyes részek kérdéseit tárgyalta meg. Ebből a korszakból egy jelentős országgyűlést ismerünk, 1640-ből, amikor megalkották a megújított nagy törvénykönyvet, amelyet ojrát-mongol nagy törvénykönyvnek neveztek.

A mongolság két részre oszlott, keleti és nyugati mongol tümenekre vagy szárnyakra. A keleti mongolok igazgatása meg-

²⁴⁹ Dzsingisz kán kultusz középontjában nyolc fehér jurta volt. A kultusz őrzője Boorcsi volt. Bolor Toli, 422. A kultuszhelyet az írásos források adatai szerint Kubiláj kán támogatta. Saraldaj, 1999. 12.

osztott volt, hiszen abban nemcsak a kán maga, hanem helyette se, fia vagy öccse a dzsinong is részt vett. Általánosan a keleti tümeneket a kán saját maga irányította, míg a nyugatiakat a dzsinon. Ezek a tümenek felügyelték a három-három nagy törzsszövetséget, a keletieknél a halhákat, csaharokat és urjanhajokat, a nyugatiaknál az ordosziakat, tümeteket és jünseebukat. Ezek a tümenek további egységekre, otogokra oszlottak, amelyek a nagy mongol birodalomban meglévő ezredek szerepét vették át. Az ezredek vezetője volt a közigazgatás jelentős helyi vezetője, neki számoltak be a századok és a tizedek vezetői. A XVI. század második felétől Tümen Dzsaszaktu kagán (1558–1592) egy reformot hajtott végre. A keleti és nyugati tümenek vezetőiből létrehozott egy központi kormányzati hivatalt, amelynek mindennapos ügyeit a csinszan irányította.²⁵⁰

Az ojrátok közigazgatása jóval egyszerűbb volt. A négy ojrát törzs élén a tajsi állt, ő irányította mind a hadsereget, mind közigazgatást. Az ojrátoknál csakúgy, mint a halhákánál a közigazgatási egység az otog volt.²⁵¹

A buddhizmus elterjedése Mongóliában

A mongol krónikák történelmüket felidézve „két megtérésről” írnak, vagyis a buddhizmus két alkalommal terjedt el közöttük. A források szerint az első a nagy mongol birodalom idején történt, a második pedig a XVI. század végétől egészen napjainkig terjedt el. A források nem beszélnek a korai, mongol kor előtti buddhizmusról, amely már valószínűleg a hun, de legkésőbb a szienpik idején megjelent a nomádok hazájában, és folyamatosan, a mongol birodalmuk megalakulásáig jelen volt a pusztán. Ezt a fajta buddhizmust először a közép-ázsiai iráni népek, majd az ujugurok terjesztették el. A kutatók azt feltételezik, hogy esetleg a kusánokkal való kapcsolat révén jutott el Buddha hite

²⁵⁰ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 113.

²⁵¹ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 112.

a mai Mongólia területére.²⁵² Annyi bizonyos, hogy a hunok után következő nomád nép, a szienpi egyik ága, a tagcacsok Észak-Kínában támogatták a mahajana buddhizmust. Első fővárosukban, a Góbi déli peremén, Jünkangban, a mai Datong területén egy hatalmas sziklatemplomot építettek. Amikor a dinasztia Lojangba költözött, ott is hasonló sziklatemplomot készítették. A IV. század végétől a tagcacsoktól északon egy nomád népcsoport függetlenedett, őket a kínai források zsuansuan-nak nevezték el. A tudósok valószínűsítik, hogy náluk a buddhizmus szintén elterjedt. Cerenzodnom mongol irodalomtörténész azt állítja, hogy abban időben, a IV–VI. század között több sziklatemplomot vájtak ki és sztúpákat építettek. Erre példának hozza a Gilber dzu-nál lévő sziklatemplomot, a mai Belső-Mongólia területéről.²⁵³ Az utolsó zsuansuan uralkodó neve Po-lo-men volt, ami a brahman szó megfelelője lehetett. Türk korból néhány rövid rovásfelirat valószínűsíti a buddhizmus jelenlétét.²⁵⁴ Tapar türk kagán a Szui források szerint felvette a buddhizmust, és egy templomot is alapított, de a kínai források később is beszámolnak a hit jelenlétéről.²⁵⁵ A buddhizmus jelentős belső-ázsiai elterjedése leginkább a türkök uralmát megdőntő ujgurokhoz köthető, akik a VIII. század közepétől egy évszázadig felügyelték a mindenkori nomád birodalmak központját. Az ujgurok egy hatalmas fővárost alapítottak, amelyet hat sztúpa szegélyezett.²⁵⁶ Bár a kagán és udvara a manicheus vallást vette fel, a nomád vallási toleranciának köszönhetően több világvallás is egyszerre terjeszthette tanait. Miután a mongóliai ujjur birodalom megbukott, utána következett az ujjur buddhizmus felvirágzása. Új hazájuk, Dzsungária a selyemút mentén volt, és ott több kulturális és vallási hatás érte őket. Ezeken a helyeken maradtak fenn a manicheus, ke-

²⁵² Cerenzodnom, 1997. 66.

²⁵³ Cerenzodnom, 1999. 122.

²⁵⁴ Bajar, 1990. 39.

²⁵⁵ Cerenzodnom, 1999. 143.

²⁵⁶ A sztúpa romjai máig láthatók az ujjur romoknál.

resztény és buddhista ujjur irodalom páratlan alkotásai. Az ujjurokhoz és más nomád népekhez Kínából is érkeztek szerzetesek, ugyanis a IX. század közepétől a kínai uralkodók üldözni kezdték az idegen vallásokat, így a buddhistákat is, akik északra, a nomádok lakta területekre menekültek, ahol az ujjurok, majd később más nomád eredetű népek, kitaj és a tangut birodalom uralkodói befogadták és támogatták őket.²⁵⁷ A mongol vidéken a megmaradt ujjur töredéket egy mandzsúriai nép, a kitaj egyesítette birodalmában. A kitaj korból valók az első épen maradt sztúpák a mongolok déli területén. Jelenleg a mai Höhhot és Ulaanhad területén áll kitaj korból fennmaradt buddhista emlék.²⁵⁸ Mongol földön szintén két sztúpa maradt meg, de ezek romos állapotban vannak. Az egyik a nomád birodalmak egykori központjához, a mai Bulgan megyében van, a másik a kelet-mongol vidéken áll. Cerenszodnom Bulgan megyében lévő Högnö Tarni kolostorról is azt feltételezi, hogy alapítása mindenképpen a mongol kor előtt történt, és ott már tibeti lámák éltek. A buddhisták tömeges megjelenése azonban a mongol birodalom kialakulása után figyelhető meg. A mongol nagykáni udvarban Dzsingisz kán és utódai is vallásszabadságot biztosítottak nekik. A korabeli leírások szerint Karakorumban több buddhista templom is volt, ezt a jelenleg zajló régészeti feltárások is igazolják.²⁵⁹ A mongol nagykánok a XIII. század első felében még őseik vallását, a sámánizmust követték, bár a külföldi útleírások beszámolnak arról, hogy az udvarban sok buddhista szerzetes tartózkodott. Akkoriban a közép-ázsiai buddhisták és a két tibeti buddhista rend egyaránt a nagykán kegyeit keresték. Utóbbiak közül a karmapa rendbeli Karma Baksi sikere volt nagyobb, hiszen Möngeke nagykánt áttértette a

²⁵⁷ Obrusánszky, 2000. 2. 93

²⁵⁸ A sztúpákat több évszázadra betemette a homok, és az védte meg állagukat.

²⁵⁹ D. Bajar régésztől kapott tájékoztatás alapján. A régész a német-mongol közös régészeti expedíció egyik szakértője.

buddhizmusra.²⁶⁰ A szerzetest később Kubiláj is meghívta udvarába, aki azonban nem tett eleget a meghívásnak, mert a szerzetes Arik-Bökét támogatta, így a sikeres térítők munkája kárba veszett, hiszen Kubiláj nem támogatta az ellene forduló rendet. Döntő változás akkor következett be, amikor Kubiláj kán a XIII. század második felében elfoglalta Tibetet, és a fennhatóságát elismerő szaszkjja-rendet részesítette támogatásban. A rend vezetőjét, Phagszpa lámát pedig udvari tanítójává nevezte ki. A tibeti buddhizmus erőteljesen elterjedt a mongol udvari nemesi körök között. A mongol nagykán udvari tanítója egy új, tibeti írásjegyek alapján létrehozott írást alkotott, a phagszpa írást, amelyet 1269-ben Kubiláj birodalmi írássá tett. A XIII. század végétől megindult a buddhista kánon műveinek mongolra fordítása, valamint a mongol vallásos irodalom megteremtése. Ebben nagy szerepet játszottak az udvarban élő ujugrok is. A buddhista kánon, a Kandzsúr és annak magyarázatai, a Tandzsúr fordítása több évtizedig tartott. Két jelentős fordító neve maradt fenn: Csozski Odzer és Sirab Szenge, akik a fordítás mellett vallásos verseket is készítettek a szent művek bevezetőjéhez.²⁶¹

A tibeti buddhizmus azonban csak a nagykáni udvarban terjedt el, a pásztorok közt és a birodalom távoli részében nem volt hatása. Így, amikor a Jüan-dinasztia 1368-ban megbukott Kínában, a hazájukba visszatérő mongolok között ismét az ősi sámánhit terjedt el. A Jüan-kori buddhista hit csak néhány déli mongol településen, nemesi udvarokban maradt meg. Történeti források szerint néhány helyen megérték a második megtérést. A mongolok között meglévő buddhizmust mi sem bizonyítja jobban, minthogy Dajan kán egyik fiának – Vcsirbolodnak – buddhista neve volt.²⁶²

A mongol birodalom bukásával egyidőben a buddhizmus hazájában, Tibetben Congkapa szerzetes (1356–1418) megre-

²⁶⁰ Cerenzodnom, 1997. 86.

²⁶¹ Ligeti, 1971.

²⁶² Altan Tobcsi, 315.

formálta az egyház szervezeti felépítését, és létrehozta a sárga sapkások rendjét, tibetiül a gelugpa rendet, amely megszigorította a szerzetesi fegyelmet: életük fő tevékenységének a szent iratok tanulmányozását írta elő. Congkapa megkövetelte a papi nőtlenséget, cölibátust is. A varázslást nem tudta teljesen kiirtani a szerzetesekből, ezért követőinek az ártatlan fehér mágiát engedélyezte. A megreformált hit már az ő idejében megerősödött, tömegesen csatlakoztak az új tanításhoz.

A mongolok buddhizmussal való megismerkedése, az ún. „második megtérés” a XVI. században a mongolok hódító politikájával kapcsolható össze. A tümet származású Altan kán a déli mongol területeken erős fejedelemséget hozott létre, és a XVI. század második felében hódító hadjáratokat indított Kína, valamint Tibet ellen, amelynek során a fogoly szerzetesektől hallott először a tibeti buddhizmus új ágáról. Altan kán, csakúgy, mint elődje, Kubiláj felismerte, hogy a tartós tibeti fenntarthatóságot csak a buddhizmus felvételével és egy egyházi rend megerősítésével érheti el. Ezért követséget indított a gelugpa-rend vezetőjéhez, Szodnomdzsamchoz, és a kukunóri palotájába rendelte őt. A láma elfogadta a meghívást, mert tibeti hatalmát mongol segítséggel szerette volna megerősíteni. A találkozóra 1578-ban került sor. A mongol kán a lámának „szent, mindentudó, jogartartó dalai láma” címet adományozta, ami világszerte dalai lámaként vált ismertté. A láma a harmadik dalai láma címet nyerte el, mert a rend alapítójának és elődjének is megadta ezt a címet. A dalai láma a kánt „gegen”, azaz megvilágosult jelzővel illette, mert felismerte a buddhista hit jelentőségét.²⁶³ A buddhista irodalom Altan kánt, a hit terjesztőjét és támogatóját szentként tiszteli. Cselekedete olyan jelentős volt Tibetben, hogy unokáját a negyedik dalai lámává választották meg. Ezzel egy időben a halha fejedelem, Abtáj kán a vörös sapkás rend vezetőjét, Karma lámát hívta meg Karakorumba, ahol felvette a buddhista hitet. A kán palotájához közel egy hatalmas kolostoregyüttest kezdett el építeni, ami az Erdeni

²⁶³ Altan Tobcsi, 643.

Dzu nevet kapta. Tíz évvel később a halha fejedelem kíséretével meglátogatta a dalai lámát, és ő is áttért a sárga sapkás hitre. A tibeti egyházfő Abtaj kánnak a „tüsetü” címet adományozta.²⁶⁴ A tibeti buddhista szövegek mongolra való lefordítását az utolsó dzsingiszida kán, a szentnek nevezett Ligden rendelte el, aki 1628-ban parancsot adott a munka megkezdésére. A lefordított szöveget fadúcokra faragták és kinyomtatták. A munkálatokat a Míng-dinasztia támogatta, a kéziratokat fadúcra faragták és a pekingi nyomdában nyomtatták ki. A hatalmas munka több évtizedig tartott, a Kandzsúr és a Tandzsúr fordítással teljesen csak a mandzsu korszakban végeztek, 1749-re készültek el. A mongol buddhizmus elterjedését beárnyékolja az, hogy közben a régi vallás követői, a sámánok több üldözést szenvedtek el, ugyanis Altan kán, majd a halha Abtaj kán is törvényében megtiltotta a régi hit gyakorlását.²⁶⁵ „Egykoron, ha egy mongol ember meghalt, módjához mérten a többiek összegyűltek, tevét és lovat öltek le. Most ezt elkerülve mértékletesen a tan felé törekedvén minden évben és hónapban fokozatosan nyolc boldogságú böjtöt tartsd meg!... A hónap három böjtjén tilos állatot ölni és madarat fogni!”²⁶⁶ Nem engedte, hogy a halottat felszerszámozott lovával együtt temessék el. Másrészt, megtiltotta a hagyományos áldozati ünnepeket, amelyeket minden hónap újhold 8-án, 15-én és 30-án tartottak, és akkor hússal és vérral áldoztak őseik szelleméről. Harmadszor, megtiltotta, hogy apáik, nagyapáik képét megformázzák, és abban a szellemöst, mongolul az ongot tiszteljék. Ehelyett a krónikában fennmaradt rendelet előírta, hogy helyette a buddhista tanvédőt, Gombo-t imádják.²⁶⁷

Az üldözés nemcsak a sámánokat érintette, hanem a többi tibeti rendet, akik szintén küldtek szerzeteseket mongol területekre, és sikert is értek el. A dalai láma politikájának köszön-

²⁶⁴ Bolor Toli, 468.

²⁶⁵ Erdeni-jin Tobcsi, 252.

²⁶⁶ Erdeni-jin Tobcsi, 252–253.

²⁶⁷ Bolor Toli, 512.

hetően már a XVII. században üldözni kezdték a gelukpától eltérő tanításokat, így az egyik, vörös sapkás hiten lévő halha hercegnek, Cogtu tajdzsinak is menekülnie kellett.

A buddhista hit észak-mongóliai elterjedése a XVII. században kezdődött, ahol a halhák után az ojrátok is megismerkedtek az új hittel. Első jelentős egyháztudósuk, a Tibetben tanult Zaja pandita 1648-ban megalkotta az ujgur-mongol írásrendszeren alapuló „világos írás”-t, amely a független ojrát fejedelemség hivatalos írásává vált. A buddhizmus a XVIII. századra egyed-uralkodóvá vált a mongol népek körében, csupán egyes északi területeken maradt meg a sámánizmus, ahol a szerzetesek nem bírtak el a sámánok hatalmával. Az új hit a mandzsu udvar támogatását élvezte, számukra jobb volt, ha a szilaj mongolok szent iratokat olvasnak, mintha ellenük harcolnának, ezért elrendelték, hogy minden család legidősebb tagja köteles kolostorba vonulni.

A XVIII. században a tibeti vallásos irodalmat mongol nyelvre fordították le, amelyeket a pekingi nyomda sokszorosított, hogy az ország több kolostorát ellássa szent iratokkal. Mongólia-szerte a XVIII. század végétől kolostorok épültek, a XX. század elejéig összesen 941 nagy kolostor és mintegy kétezer kis szentély épült fel, többnyire mandzsu támogatással.²⁶⁸ Stílusuk alapján megkülönböztethetjük a kínai, tibeti és vegyes stílusokat. A tibeti fajta főleg a hegyvidéki, köben gazdag területeken épült. Leghíresebb az Ulánbátorhoz közeli Mandzsusri kolostor volt, amelyet az 1930-as évek végén leromboltak. Kínai vagy kevert stílusú kolostorokat az ország több területén is építettek, azonosításuk mára lehetetlenné vált, ugyanis majdnem mindegyik a kommunizmus rombolásának esett áldozatul.

²⁶⁸ Boldbaatar, 2003. 34.

A mongol főpapi intézmény

Amint a XVII. század elején a buddhista hit a mongol népek között elterjedt, szükségessé vált az egyházi intézményrendszer kiépítése. A mongolok első főpapjául Abtaj kán unokáját, a tüsetü kán fiát, Dzanabadzart választották meg, akinek már születését csodás jelek kísérték.²⁶⁹ Választását a mongol nemesek végezték el: 1639-ben tartott országgyűlésen emelték erre a méltóságra, és akkor az öt éves fiú új, tibeti nevet kapott. Beiktatását a dalai láma is megerősítette, és az új méltóság Buddha tanítványának, Dzsavdzandamba-nak az inkarnációja lett, aki halála után más testben született újjá.²⁷⁰ A dzsavdzandamba szó tibeti eredetű, jelentése: a vallás tiszta szentje. A hagyomány szerint először Indiában élt és Buddha első ötszáz tanítványának egyike volt.²⁷¹

A mongóliai dzsavdzandamba inkarnáció eredete a tibeti Dzsoranpa rendhez nyúlik vissza. Ennek egyik jeles képviselője Taranatha Kun-dga snin-po (1575–1635) volt, akinek halála után a tibeti ág megszakadt, viszont elindult egy új országban, Mongóliában, ahol nyolc inkarnációt élt meg. Az első mongol újjászületés volt a leghíresebb egyházfő, aki mongol volt. Dzanabadzar, más néven Öndör Gegen, nemcsak kiváló egyházfő volt, hanem más tevékenységével is híressé tette nevét. Kiváló szobrász volt, ő alkotta meg a mongol buddhista szobrászat alapjait. Leghíresebb alkotásának a 21 Tára szobor számít. Az 1680-as évektől megformázta a buddhista panteon alakjait. Az indo-tibeti kultúrkörből sajátos mongol egyházi szobrászatot teremtett meg, ezt a művészetet Dzanabadzariskolának nevezték el. Az egyházfő önálló díszítő írást alkotott, amelyet szojombó írásnak nevezett el. Ezen kívül irodalmi és nyelvészeti műveket is alkotott. Az ő nevéhez fűződik az újkori

²⁶⁹ Csikirkagüü, 1992. 21.

²⁷⁰ Csikirkagüü, 1992. 15.

²⁷¹ Csikirkagüü, 1992. 15.

mongol főváros megteremtése, igaz, még csak nomád alapokon. Népes kísérete 1654 körül létrehozta a vándorló Örgő várost, a mai Ulánbátor ösét. Az első egyházfő 1723-ban halt meg. A mandzsu udvar emlékére kolostort alapított északon, az Orhon-folyó partján, melynek az Amarbajaszgalant nevet adták. Ide helyezték el a főpap holttetését is. A második újjászületés szintén a tüsetü káni családból származott. Egyházi néven Luvszandambijdonmi-nek nevezték el. Négy évesen fedezték fel különleges tulajdonságait. A mandzsu udvar azonban figyelte, hogyan nő a nemzeti egyházfő befolyása a mongolok felett. Az 1755-ös ojrát felkelés idején a mongol egyházfő támogatta a hotogojt Csingüdzsav mozgalmát, ezért a mandzsu udvar a felkelés leverése után, 1757-ben megmérgezte az egyházfőt.²⁷² Halálának emléket állítottak a Szelbe-folyó melletti Dambadar-dzsában, ahol kolostort emeltek tiszteletére. Halála után pedig úgy döntöttek, hogy a következő egyházfő nem születhet mongol földön újjá, csak Tibetben, nehogy a következő egyházfő is a mongol nemzeti mozgalom élére álljon. A parancs végrehajtatott: 1763-ban megérkezett Tibetből az új szent. A fiatal egyházfő azonban 15 évesen meghalt, ezért 1781-ben újat kellett választani Tibetből, aki a dalai láma unokaöccse volt. Ezután szinte szokássá vált az, hogy a mongol egyházfőt a dalai láma környezetéből válasszák, akik azonban többnyire nem bizonyultak hosszú életűnek. Leghosszabb ideig az első és az utolsó, a nyolcadik megtestesülés élt.

A mandzsu uralkodók eltiltották az egyházfőt attól, hogy bekapcsolódjon a politikai életbe, viszont egyházi kérdésekben szabad kezet kaptak. A dzsavidambák azonban hatalmuk révén jelentős erőt képviseltek Mongóliában. Külön területi kormányzatot irányítottak, területük összesen majdnem egy ajmagot tett ki. Az egyházfőt szolgák, azaz savik ezrei látták el. A mandzsuk mindent megtettek, hogy a mongolok nemzeti

²⁷² A mongol kutatók között vita van arról, hogy valóban megmérgezték-e a második egyházfőt. A buddhista lámák elődeik szóbeli hagyományára hivatkozva állítják ezt.

büszkesége megcsappanjon: az egyházi életben előnyben részesítették a tibeti nyelvet és írást, a mongol írást nem támogatták. Törvényt alkottak arról, hogy a legidősebb fiúnak kolostorba kell vonulnia, nem pedig a hadseregbe, mint Dzsingisz kán idejében. A buddhizmust pedig támogatták, hogy minél több mongol férfi vonuljon imádkozni. A mandzsu politikának köszönhetően a férfiak nagy része kolostorba vonult, és a mongol lakosság lélekszáma erősen megfogyatkozott: Külső-Mongóliában a XX. század elején alig haladta meg a félmillió főt.

Az egyházfők 285 éves uralmát az 1921-ben Mongóliába benyomuló bolsevik orosz és az őket támogató maroknyi mongol hadsereg korlátozta. 1922-ben aláírtak vele egy nyilatkozatot, amelyben lemondatták állami és közéleti hatalmáról. Miután a nyolcadik egyházfő, a Bogdo Gegen 1924-ben meghalt, és a szerzetesek keresni kezdték a kilencedik újjászületést mongol és tibeti földön egyaránt, a kommunista párt ezt mindenképpen meg akarta akadályozni. A korábbi mandzsu ötletet felhasználva, 1926-ban egy párthatározatban kimondták, hogy az egyházfő nem kíván újjászületni, ezért a főpapi intézményt megszüntették.²⁷³ Az 1920-as évek végén Tibetben megtalálták a kilencedik dzsavidzandambát, akinek létét egy ideig titokban tartották. A dalai láma kíséretéhez tartozó tibeti szerzetes ma is él, de jogosságát a mongol főpapi címre még a mongol állam nem ismerte el. Őt azonban a mongol állami vezetés nem fogadta el 1990 után sem. Dzs. Boldbaatar történész professzor szerint az igazi Bogdo Észak-Mongóliában született újjá, ahol egy kisfiúban tisztelték a helyiek az új egyházi vezetőt. Mivel a hatóságok szigorúan megtiltották az egyházfő felkutatását, a gyermeket titokban imádták.²⁷⁴

²⁷³ Obrusánszky, 2002. 1. 122.

²⁷⁴ Dzs. Bolbaatar szóbeli közlése alapján.

Ulánbátor története

Ulánbátor, Mongólia mai fővárosa mintegy két évszázada az ország központja, azelőtt a nagy nomád birodalmak székhelye a mai Övörhangáj megyében, az Orhon folyó közelében volt. A XIII. század első évtizedében Dzsingisz kán udvartartása a keleti területekről átköltözött a kereitek egykori központjába, Karakorumba. Ögödej nagykán 1235-ben hivatalosan is a nagy mongol birodalom székhelyévé nevezte ki. A korabeli utazók leírása alapján a főváros hatalmas területen feküdt, négy városkapun keresztül lehetett bejutni a többnyire fából készült palotások, kolostorok, valamint küldöttek szállásaihoz. A fővárosban a buddhista, mohamedán és keresztény templomok álltak.²⁷⁵ A kán palotájának pompájáról a külföldi követek csodálattal számoltak be. A palota közepén egy francia mester által készített ezüst kútból ünnepek alkalmával erjesztett kancatej, kumisz és bor folyt.²⁷⁶ Amikor Kubiláj nagykán elődeinek kínai hódításait folytatta, akkor birodalmi székhelyét a mai Peking helyére helyezte át, így Karakorum szerepe lecsökkent, fővárosból birodalmi tartományközpont vált belőle. A Jüan-dinasztia bukása után visszanyerte fővárosi rangját, de ez is okozta vesztét: 1388-ban a kínai hadsereg felégette a fából épített fővárost, és többé már eredeti szépségét soha nem nyerte vissza. A mongolság visszatért eredeti lakhelyéhez, a jurtához. Karakorumban ismét akkor történt jelentős változás, amikor Abtáj kán székhelyén 1586-ban elkezdte építtetni Észak-Mongólia első buddhista kolostoregyüttesét. A főváros történetében sorsdöntő változás akkor történt, amikor a buddhizmust meghonosító kán unokáját, Dzanabadzart egyházfőnek választották meg. Az egyházfő Örgő-nek nevezte el központi szállását, amely Övörhangáj megyében volt. Az új főváros a nomád életmódnak meg-

²⁷⁵ A Karakorumban ásó régészek megtalálták a mohamedán templom maradványait. Ezeknek maradványai a Mongol Nemzeti Történelmi Múzeumban vannak kiállítva.

²⁷⁶ Rubruk, XXX. 2.

felelően évszakonként vándorolt, és fokozatosan egyre északabbra költözött. Az egykori főváros helyéről emléktáblák emlékeznek meg. 1719-ban az Arhangáj megyei Cenher járásban telepedtek meg, ahol a közelben hideg és meleg vízü források vannak.²⁷⁷ Az akkori favázás, mozgatható kolostorok végleges helyüket csak 1778-ban nyerték el, akkor a Szeibe- és a Tola-folyó partján telepedett le az egyházfő kíséretével együtt. A külföldi források ezt a várost Urgának hívták. Ez a város akkortól az ország közigazgatási központja lett, a mandzsuk odatelepítették kormányzóságuk központját. Urga kolostorokból és néhány kormányzósági épületből állt. Fejlődését a külföldi befektetők megjelenésének köszönheti, akik a város keleti felében, a Konzul Dendzs nevű helyen több kőházat építettek a városban. Ezen túl volt Majmacsin város, ahol a kínaiak telepedtek meg. Ők is kőházakat építettek, amelyből néhány még ma is áll, bár elég romos állapotban. A városközpontban azonban a XX. század első felében a kolostorok és jurta negyedek, esetleg faházak álltak. Örgő vagy ismertebb nevén Urga nevét azonban a kommunista hatalom radikálisan megváltoztatta. Ulánbátor, mongolul „A vörös hős városa” nevet 1924-ben, már a szocialista rendszer idején kapta. A mai város arculatát a szocialista építészet sajátosan átalakította. A harmincas évek végétől a város központjában épült kolostorokat sorra lerombolták, és csak néhány peremkerületit hagytak épségben, helyükre modern lakó- és kormányépületek kerültek.

A város ma Mongólia gazdasági, kereskedelmi és kulturális központja, ahol néhány évtized alatt az ország lakosságának egyharmada telepedett meg. Azok a lakosok, akik ma már legalább három generáció óta élnek ott, igazi városiaknak számítanak. Ők már többnyire elszakadtak a nomád talajtól, esetleg csak rokonság útján van kapcsolatuk a vidékkel. Többnyire tömbházakban élnek, csak egy vékony, gazdag réteg kezdett el családi házakat építeni a város szélein.

²⁷⁷ A helyen egy tábla örökíti meg a jelentős eseményt.

A fővárosban élők másik, jelentős csoportját a peremkerületek jurta negyedeiben élők alkotják. Ők még nem szakadtak teljesen el a nomád életformától, de már a városban találták meg munkájukat. Anyagi lehetőségek híján nem tudtak házba költözni, számukra a jurtában élés nem önkéntes. Sokan már a jurta negyedben kőházakat emelnek, vagy faházzal váltják fel sátrukat.

A MANDZSU KORSZAK (1691–1911)

1691-ben a dolon núri országgyűlés a mongol nemesek gyűlése, a kuriltáj a mandzsu uralkodót választotta meg a mongolok kánjává, a mongol történészek ekkortól számítják a mandzsu uralom kezdetét. Ezzel a határozattal Mongólia függetlensége megszűnt, de a nyugati, ojrát területek még önálló politikát folytathattak.

Még a dolon núri országgyűlés előtt, 1689-ben a mandzsu és az orosz birodalom képviselői Nyercsinszkben megállapították a közös határt, amely a burját területeket elszakította az anyaországtól.²⁷⁸ Később, a Hjaktai szerződésben 1727-ben ismét rögzítették a két nagyhatalom határát, további mongol, halha területek rovására. A mandzsuk a határmenti övezeteket központi igazgatás alá vették, kiszakítva azokat a helyi mongol közigazgatás alól.

A mandzsuk uralmuk kezdetén új közigazgatási rendszert alakítottak ki, legelőször eltörölték a Dzsingisz kán által létrehozott beosztást. A tizedek, századok helyét a nyíl vette át, amibe 150 család tartozott. A nyilak alkották a zászlókat, vagyis a hosunokat. Rögzítették Mongólia külső és belső határait, kijelölték a pásztorok legelőit is, korlátozták a szabad vándorlást.²⁷⁹ A terület igazgatását egy külön minisztérium, „Külső Mongólia államát irányító minisztérium” irányította, amelyet akkor még a mongolok irányítottak, a mandzsuk csak felügyeletet végeztek el. Mivel a halha nemesek önként behódoltak, a mandzsuk nem szervezték meg saját közigazgatásukat. A korábbi három nagy halha káni területek megmaradtak, bár a XVIII. század elején kisebb módosítás történt bennük. 1725-ben, amikor a mandzsuk hadjáratot indítottak az ojrátok ellen, a halha

²⁷⁸ Obrusánszky, 2002. 1. 107.

²⁷⁹ Boldbaatar-Lüendzensancan, 1997. 139–140.

Dasdondov katonai erővel is támogatta a mandzsukat, jutalmul a Tüsetü kán területeiből 19 hosunt kapott, és negyedik ajmagként a Szajn nojan kán méltóságot is megkapta. Az ojrát és halha szabadságharc után, 1758-ban megváltozott Mongólia közigazgatási rendje. Nyugat-Mongóliát katonailag megszállták, Uljasztajban és Hovdban állandó jelleggel hadvezér tartózkodott, és az új északi mongol fővárosban, az egyházfő városában, Örgöben kineveztek egy mandzsu helytartót, az ambant. 1758-ban mongol minisztert neveztek ki, akinek viszonylag önálló jogköre volt. Őket a négy ajmag vezetői közül választották. 1761-ben megalakult az urgai miniszterek tanácsa, ahol a mongol tisztségviselőket négyhavonta cserélték.²⁸⁰ A halha kánok északi területén határsávot hasítottak ki, amely központi mandzsu igazgatás alá tartozott. A Tüsetü káni területből kiválasztották a dariganga területeket, és az ott élő népcsoportot megbízták a mandzsu udvar ellátására szolgáló lovak tenyésztésével. A XVIII. században létrehozták a mongol egyházfőt ellátó szervezetet, a savi-t, és a mongol kánok területeiből az egyháznak szolgáló háztartásokat biztosítottak. Legnagyobb területű savik Hövszgül területén éltek, de a Dzsaszagtu kán területén és a Szajn nojan kán területén több savi terület volt. Dzsungáriát, az ojrát kánság legtávolabb ellenálló vidékét két ajmaggá szervezték. A Dalaj kán ajmag és az Ünen dzorigt ajmag a halhák fennhatósága alá került. Néhány észak-mongóliai terület különleges igazgatási státuszt nyert el, azok nem tartoztak a halha kánok fennhatósága alá. Az ajmagokban létrehozták a csuulgan (gyűlés) intézményét, amely háromévente egyszer ült össze, a kinevezett mandzsu hadvezér és a mongol csuulgan vezető irányításával. Ezen a hosunok vezetői vettek részt. A gyűlésen az ajmag belső vitatott kérdéseit vitatták meg.

A mandzsuk a közigazgatás átszervezésével automatikusan megszüntették a régi nemesi címeket, kiváltságokat, de még az ősi nemzetségneveket is. A tajdzsi cím megmaradt, ez azokat a mongol nemeseket jelölte, akik Dzsingisz kán leszármazottai

²⁸⁰ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 141.

voltak. A mandzsuk a nemesek számára ellátást biztosítottak, ennek fejében azok lemondtak az uralmuk alatt lévő terület irányításáról. Az első rangú tajdzsi 60 háztartást kapott szolgálatra, míg a negyedik rangú csupán 4-et. A legnagyobb közigazgatási egység, az ajmag élén tajdzsi állt, amelyből négy volt Külső-Mongólia területén. A mandzsu császár a hozzá hű mongol nemeseket mandzsu hercegnővel jutalmazta meg és azok a mongolok a tavnán címet nyerték el. A nemeseknek csupán formális hatalmuk volt: elvileg ők álltak a hosunok élén, valamint a háromévenként egyszer összehívott gyűlésen, a csuulganon részt vehettek. A mandzsu udvartól viszont rendszeres ellátásban részesültek, selyem, illetve ezüst járandóságot kaptak Pekingtől.²⁸¹

A mandzsu fennhatóság egyetlen nyertese a buddhista egyház volt, akik hatalmas adományokban részesültek. Az egyházfőt a XVIII. század elején 3786 háztartás szolgálta, adóval és munkával, ez a szám a következő században már ötszörösére nőtt, 16 653 háztartással.²⁸² A mongol egyház megkapta a külön kormányzat jogát: 1723-ban felállították az Erdene Sandzudbin minisztériumot, amely független volt mind az ajmagok, mind a mandzsu közigazgatástól. Ez a hatóság a XIX. század elején a csuulganhoz hasonló jogokat nyert el a mandzsu uralkodótól.

A mongol törvénykezést a mandzsuk egységesítették: a csuulganok feladata volt egy egységes törvénykönyv kidolgozása. 1709–1795 között a jogtudósok megszerkesztették a Halha dzsuram-ot, amely egy része még a régi mongol birodalmi törvényeket is megőrizte, de többségében a régi mongol jogon alakuló szabályokat alkottak. A XIX. század elején pedig az egyházi jogrendszert is ugyanúgy egységesítették, egyik megmaradt jogszabálygyűjtemény az Ulaan hacart volt.

Mongóliában a XIX. században mandzsu állami pénzen klostorokat építettek, így majdnem minden hosun kapott templomot magának. Az egyházfő városában, Örgöben, amely Kül-

²⁸¹ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 144

²⁸² Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 161.

ső-Mongólia központja lett, több kolostor is épült. A főpap nyári és téli rezidenciái is ekkor készültek el.

A XIX. század elején Külső-Mongóliában a kínai kereskedők egyre nagyobb számban telepedtek meg, pedig az ellen maga az egyházfő is tiltakozott. A mandzsui katonai parancsnok kiutasította őket a tartományból, de az intézkedés ellenére is megkezdődött Mongólia kínaiak általi kereskedelmi megszállása.²⁸³ A kínaiakat más külföldi nagyhatalmak is követték, ugyanis az ópiumháborúban vesztes pekingsi udvarnak be kellett engednie a külföldieket. Örgőben 1861-ben legelőször az oroszok jelentek meg, akik konzulátust nyitottak a mongol fővárosban. A cári udvar kiharcolta, hogy Külső-Mongólia területén több orosz képviselő is működjön, amely az orosz kereskedőket látta el információval, segített az üzleti kapcsolatok kiépítésében. A külföldieket Mongólia gazdag állatállománya vonzotta. Az oroszok innen látták el a szibériai területeket hússal, az értékes szőrmeiket, bőröket pedig a világpiacon értékesítették. Ráadásul az oroszok mongóliai jelenlétükkel ki tudták kerülni a mongol tranzit kereskedőket, így a kínai áruk (elsősorban a tea) értékesítésénél a korábbinál nagyobb haszonra tettek szert. A XIX. század második felében megjelentek az angolok, franciák, amerikai és japán kereskedők is, akik saját árujukat nagy haszonkulcs reményében Tiencsinből szállították át. Az Ázsia-szerte kolóniákat szerző nyugati hatalmakat azonban Mongólia megszerzése nem érdekelte, a terület fennhatóságáért Oroszország és Japán versenyzett. Mongólia külpolitikai helyzetét e századtól az határozta meg, hogy melyik hatalom tudta jobban befolyását érvényesíteni rajtuk.

A mandzsui korban kevés említésre érdemlő politikai esemény történt. A mongolok XVIII. századi története a buddhizmus elterjedésének korszaka volt. A mandzsui hódítás ellen ekkor az ojrátok még küzdöttek, így a teljes mandzsui megszállás csak 1758 után következett be. Fontos esemény volt, hogy a

²⁸³ Az egykori kínai városrész, Majmacsin épületei még nyomokban megtalálhatók Ulánbátor város keleti felében, Amgalant városrészben.

mongolok fővárosa, Örgő 1778-ban végleg letelepedett a mai helyére. A mandzsu korszakban számos vallási témájú mű született, sőt több író jelentős történeti összefoglalóval próbálta nemzeti büszkeségüket életben tartani. A legjelentősebb események a XIX. század első felében a Góbi területén játszódtak le.

A Góbi szellemi kultúrája a XIX. században

A Góbi területén a XVIII. századtól kezdve sorra alakultak a kolostorok. A nagy épületegyüttesek a vallási célokon túl felügyeltek a környezet védelmére, fák ültetésével és a terület gondozásával megakadályozták a sivatagosodás folyamatát. A Góbiban élő népek nem harciasságukkal, hanem műveltségükkel tűntek ki, erre utal egy Kelet-Góbiban fennmaradt legenda, mely szerint egy helyi birkózóbajnok nem talált utódot, mert ott nem erőre, hanem észre van szükség.

A Góbi területén számos szent hely található, többnyire a vulkanikus hegyek közelében. Leghíresebb közülük a Silin Bogd hegy a mai Szühbátor megyében. A Bolor Toli XIX. századi mongol krónika azt jegyezte fel, hogy a Sambhala ország a Góbi Galba-hegységben található.²⁸⁴ A Góbi stratégiai és kereskedelmi szempontból fontos terület volt. Rajta keresztül vezettek a selyemút északi leágazásai, amelyeket a helyiek sárga utaknak neveztek. Az elvonulásra alkalmas száraz, kevésbé lakott területen számos kultikus hely alakult ki, majd a XVII. századtól sorra alakultak meg a buddhista kolostorok. Ezeknek köszönhetően élénk szellemi élet folyt a hatalmas területen, és a XIX. század elején innen indult ki egy nagy reformfolyamat, melynek az volt a célja, hogy a mongolok nemzeti kultúráját, történelmét felelésszék. Ennek első jeles képviselője Indzsanasi volt, aki a régi történeti krónikák alapján megírta Kőke Szudur (Kék könyv) című történelmi regényét, felelevenítve a régi

²⁸⁴ Bolor Toli, 371. A hegység ma Dél-Góbi (ÖmnöGóbi) megye, Hanbogd járásában van.

mongol szokásokat és hagyományokat. Szintén a Góbi területén született a század egyik nagy reformere, Dandzan Ravdzsa, az ötödik Nojan kutuktu, aki 1803-ban született a Góbi mergen wan hosun területén, a mai Dornogóbi megye területén látta meg a napvilágot. Megmaradt önéletrajza alapján életének legfontosabb eseményei jól ismertek, bár az önéletrírás elég tömören vall saját életútjáról.²⁸⁵ Szegény családból származott, szülei a mandzsu uralkodó tevecsordáját őrizték. Életrajza szerint akkor váltak igazán szegénné, amikor egy farkas megette egyetlen lovukat. Ekkor apjával gyalogosan járták a vidéket.²⁸⁶ Gyermekkori vándoréletét felnőtt korában már kutuktuként, élő istenként is folytatta, lehetséges, hogy utazásai gyermekkori élményéből, vagyis a mongolok nomád életmódjából fakadtak, esetleg ezek összekapcsolódott a vörös sapkás, vagy nyíngmapa rend hagyományával, hiszen a szerzetesek szintén állandóan egyik helyről a másikra mennek, távol áll tőlük a teljes letelepedett életmód. Különleges tehetsége korán megnyilvánult, hétényolc éves kora óta verset írt. A különleges gyermek híre gyorsan terjedt a hosun területén, és az ott élő lámák benne fedezték fel a Nojan kutuktu következő megtestesülését. Az ötödik szent kiskorától számos kolostorban végzett tanulmányokat. Hat évesen lett sárga rendi szerzetes, majd két év múlva a vörös sapkás rend, a nyíngmapa tanításai mellett döntött. Mivel sárga rendi szerzetes korában teljes szerzetesi fogadalmat tett, ezért később nem nősült meg, holott a rendje ezt lehetővé tette volna számára. A nojan kutuktu Dolonnuur-ban, Wutai-ban, Kumbun-ban, a buddhizmus legnagyobb központjaiban tanult buddhizmust, filozófiát, különösen a tibeti egyházi tanítók verses tanításait tanulmányozta. 1821-ben szülőföldjéhez közel új kolostort alapított, melynek a Hamrijn Hijd nevet adta. A nojan kutuktu élete során összesen nyolc templomot alapított a Góbiban, ezek

²⁸⁵ Az önéletrajz megtalálható a Mongol Állami Könyvtár Kézirattárjában. Eredeti címe: Tabudugar nojan gegenten-ü csadig-un tobcsi kurijanggui orosibai. 675. 13316/1997.

²⁸⁶ Dandzanradzsaa életrajza. 1.b

közül hat a mai Mongólia területén található, kettő pedig Belső-Mongóliában, a mai Kína területén. Számos meglévő, működő kolostorban egy-egy szentélyt emelt. A kutuktu a többi élő istentől eltérően nem kolostorában ült, hanem állandóan úton volt, bejárta a Góbi legfontosabb helyeit, de Mongólia más területeire is ellátogatott. Valószínűleg akkoriban ő volt az országot legjobban ismerő ember. Ravdzsá 1832-ben megalapította az első mongol színházat, amelynek a Holdkakukk nevet adta. A színházi játékokhoz szintén képzett emberekre volt szükség, ezért a kutuktu tanítványai közül kiválasztotta a legtehetségesebbeket, és a kolostora területén alapított iskolában képezte őket. Fő tantárgyaik a mongol írás, tánc, buddhista tanítások olvasása, kiejtés és matematika volt.²⁸⁷ Mongóliában egyedülállóan nők is tanulhattak itt. A tanárok világiak és egyháziak egyaránt lehettek. Az ő nevéhez fűződik az első mongóliai múzeum megalapítása is. A nojan kutuktu Dandzan Ravdzsá összegyűjtötte a különböző vidék különleges, egyedi használati tárgyait, drágaköveket, ötvös remekeket, tanítványaitól kapott ajándékot, ezeket két templomban elrendezte, és mindegyikre magyarázó táblát tett. Összesen mintegy tízezer tárgy volt látható egykor. A gyűjtemény összefoglaló neve Givaadin Ravdzsalin volt, de a helyiek csak Ravdzsalin-nak hívták. A kiállítás, amely valójában Mongólia első múzeuma volt, 1842-ben nyílt meg. Amikor Ravdzsá a kolostorban volt, ő maga vezette és magyarázta a kiállítást, amikor távol volt, akkor egy világi ember és egy láma együtt végezték ezt a munkát. A múzeumban meg lehetett ismerkedni a nojan kutuktu tanításaival, valamint az írástudatlan emberek lámákkal térítésmentesen könyvet olvastathattak. Itt fedezhették fel a vidéki emberek ismét őseik régi történelmét. Aki meg akart tanulni írni, az rövid ideig képezhette magát.

Dandzan Ravdzsát követően a Góbiban több fontos irodalmi munka született, melyek a mongolok nemzeti hagyományainak felélesztését tűzték ki célul. Ehhez kapcsolódva az ötödik

²⁸⁷ Dandzan Ravdzsá alkotta meg az első mongol ábécét.

dzsavdzandamba kutuktu is iskolát alapított Örgöben, ahol a lámákat képezték. Az általa alapított Gandan kolostor Ulánbátor legjelentősebb buddhista központja, ahol ma egyetem, könyvtár és szertartásterem is épült közel másfél évszázad alatt.

MONGÓLIA A XX. SZÁZADBAN

Ennek a belső-ázsiai országnak a XX. századi történelme az előző évszázadhoz képest nagyon mozgalmas volt. Száz éven belül az ország felszabadult a mandzsu uralom alól, kivívta függetlenségét, majd a nagyhatalmak a hjaktai szerződéssel Kínához csatolták, mint autonóm területet. A régi egységes nagy mongol birodalmat a nagyhatalmak részekre osztották: egyes területeit Kínához, más részeit Oroszországhoz csatolták. Bár az országot megkímélték a világháborúk pusztításai, de a két világháború közt zajló szocialista átalakítás hatalmas kárt okozott a mongol szellemi és anyagi kultúrában. Az ország szocialista átalakítása révén viszont Mongólia elindult az ipari fejlődésben, megeremélt az alap a további gazdasági fejlődéshez, amely a rendszerváltás után következett be.

Az ország jelenleg a gazdasági és szellemi megújulás időszakát éli, amelyben a múltat – még ha olyan borzalmas is volt – újra kell értékelniük.

Mongólia legújabb kori történelmének egyes fejezetei máig nem tisztázottak a történészek előtt, ugyanis a mongol rendszerváltás tizenegy éve még nem volt elegendő idő ahhoz, hogy a múlt kérdéseire a kutatók egyöntetű választ kapjanak. Mongóliai kutatásaim alkalmával megpróbáltam én is ezt az űrt betölteni és a korábbi marxista feldolgozásokkal szemben új módszerrel megközelíteni Mongólia legújabb kori történelmének néhány fontos kérdését, amely hazánkban kevésbé vált ismertté.

Függetlenségtől a forradalomig (1900–1921)

Az 1900-as évektől Mongóliában a politikai körök mandzsuelles szervezkedésbe kezdtek. A szervezkedés központja a 8. dzsavsandamba, más néven a Bogdo Gegen udvara volt, ahol a

mongol nemesek, főlámák és a közigazgatási vezetők gyűléseit tartottak. A függetlenség igénye azután fogalmazódott meg bennük, miután a mandzsu udvar kiadta a „Sine dzaszgjyn bodlogo” (új kormányzási gondolat) nevű rendeletet, amely alapján a korábban helytartóságként kezelt területeket beolvasztották a birodalomba. Ez azt jelentette, hogy Külső-Mongólia különálló státusza megszűnt. A mongol politikusok először tiltakoztak a pekingi udvarnál ezen rendelkezés ellen, mivel annak semmi hatása sem volt, külső nagyhatalmi segítség után néztek mozgalmuk támogatására. A politikai körök erre a legalkalmasabbnak északi szomszédjukat, az Orosz Birodalmat találták, aki 1860 óta konzulátussal rendelkezett Urgában, és a mongolokkal folyamatos diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatban állt.

Bogdo Gegen már 1900-ban követeket küldött II. Miklós cárhoz Badamdordzs és Ceren-Odszov vezetésével, hogy segítséget kérjenek a mongol függetlenségi mozgalomhoz. A cári udvar azonban elutasította a kérést, mert az akkori orosz politika a japán érdekszférához tartozó Mandzsúria elfoglalását tűzte ki célul, ezért nem akarták kapcsolatukat megrontani a pekingi udvarral, hanem velük a status quo fenntartására törekedtek. A mongolok az első kudarcuk ellenére sem adták fel tervüket, és folyamatosan a Bogdo Gegen palotájában ülészttek újabb és újabb tervek kidolgozása céljából.

A Szajn nojan kán kezdeményezésére 1911 júliusában összehívták a halha nemesek gyűlését, a kuriltájt, és elhatározták, hogy szövetségkötés céljából ismét a cári udvarhoz fordulnak segítségért.²⁸⁸ 1911. július 17-i keltezéssel II. Miklósnak levelet írtak, amit a Bogdo Gegen és a négy halha közigazgatási vezető írt alá.

A cári udvarban a követtséget ezúttal is hűvösen fogadták, maga az uralkodó nem is fogadta őket, csak a Külügyminisztérium kirendelt területi illetékesével tudta találkozni. Oroszor-

²⁸⁸ A titkos összzejövetelre a fővárost körülvevő erdőségben került sor.

szág ebben az időben már az európai térségre koncentrált, ezért ázsiai politikájában a kialakult pozíciók megtartásán fáradozott.

A mongolok a függetlenségükhöz a támogatást végül teljesen más irányból kapták. 1911 októberében kitört a kínai forradalom, ez a hullám végigszárguldott az egész birodalmon és eltörölte a mandzsu eredetű Csin-dinasztia 267 éves uralmát. A wuhangi felkeléssel indult megmozdulások hatására a kiskorú Pu Ji császár 1911. november 26-án lemondott a trónról és a birodalomból alkotmányos monarchia létesült. A forradalom hatására a mongolok novemberben kinyilvánították függetlenségüket és Örgöből a mandzsu helytartó, az amban menekülni kényszerült. A többi, mandzsuk által ellenőrzött területen, Hovdban és Uljasztajban elűzték a helyőrséget, Hovdban ez csak kemény harcok árán sikerült. 1911. december 23-án Urgában kikiáltották Külső-Mongólia függetlenségét, és a buddhista egyházfőt, a Bogdo Gegent megválasztották Mongólia kánjává. Külső-Mongólia és az ojrát területek visszaszerezték függetlenségüket, hamarosan a belső-mongol területek, többek között Hölönbujr és Silingol kinyilvánította csatlakozását. A mongol nép önrendelkezési jogát azonban egyik szomszédos nagyhatalom sem vette figyelembe, még Külső-Mongólia függetlenségét sem ismerték el. A függetlenségét kikiáltó mongol állam kilenc országnak elküldte függetlenségi kiáltványát,²⁸⁹ de azokra semmilyen reakció nem érkezett, a nagyhatalmak, mivel a térségben nem volt érdekeltységük, hallgatólagosan Oroszországra és Kínára bízták a döntést. A függetlenné vált Mongóliának nagy árat kellett fizetni: a korábbi mongol birodalom egységét nem sikerült helyreállítani, a mongolok déli és keleti, mandzsúriai területeire kínai csapatok vonultak be, az északi burját területek pedig orosz fennhatóság alatt maradtak. Oroszország a mongol érdekek támogatásért cserébe 1912 novemberében rákényszerítette a mongolokra egy egyenlőtlen szerződés megkötését, ami-

²⁸⁹ A kiáltványt megkapta: Anglia, Franciaország, Németország, Amerikai Egyesült Államok, Japán, Dánia, Hollandia, Belgium, Osztrák-Magyar Monarchia. L: Mongol Állami Archívum: 5.FA-1,HN-39.

vel különleges kereskedelmi előjogokat szerzett az országban, mint a teaforgalmazás monopóliumát, vagy bányászati koncessziót, cserében vállalta a mongol érdekek védelmét a nagyhatalmakknál, valamint, hogy az országot megvédi a kínai katonai támadástól.²⁹⁰ Oroszország ígéretét azonban nem tartotta meg, hiszen a következő évtől már a kínaiakkal ült tárgyalóasztal mellé, hogy rendezzék Mongólia nemzetközi helyzetét. Oroszország 1913-ban átengedte Kínának Külső-Mongóliát, azzal a feltétellel, hogy a korábban megszerzett különleges jogait megtarthatja. A következő évben az oroszok felvázolták Mongólia felosztásának tervét a kínai fél számára. Ezek szerint Külső-Mongólia autonóm tartományként Kína része marad, Belső-Mongólia Kína szerves részévé válik, a Kelet-Góbi dariganga és barga területek szintén Kínáé lesznek, míg az északi burját és Tuva részeket Oroszország kebelezi be. A kínai fél elfogadta ezt a tervet, és a két nagyhatalom 1915-ben a Hjaktai szerződésben Mongóliával is aláíratta a nagyhatalmi döntést.²⁹¹ Mongólia függetlensége megszűnt, és mint autonóm tartomány kínai fennhatóság alá került. Oroszország ezután kivonult a térségből, hiszen az első világháború lekötötte energiáját.

A mongolok nagy része nem tartotta jogszerűnek ezt a döntést, hiszen ők 1911-ig nem kínai, hanem a mandzsui birodalom részei voltak, és a birodalom felbomlása után a kínaiakat nem tekintették jogutódnak, ezért nem akarták elismerni a kínaiak bevonulását Mongóliába. Néhányan Japántól vártak segítséget, azonban az 1907-es és 1912-es orosz–japán titkos szerződés pontjai szerint Külső-Mongólia orosz érdekszférához tartozott. A szerződés szerint a japánok befolyási övezete Belső-Mongólia és Mandzsúria volt, ahol a japánok támogatták a pán-mongol mozgalmat, ebben láttak lehetőséget arra, hogy az összes mongol területet japán fennhatóság alatt egyesítsék. A különböző

²⁹⁰ Dalaj (szerk) 1992. 30.

²⁹¹ Az 1915. június 7-én aláírt szerződés Mongóliát Oroszország és Kína érdekeinek szolgáltatta ki. Ulszin Töv Arhiv, A-4. 1915. 280.

nagyhatalmi tervek ellenére Mongólia nemzetközi helyzetét 1924-ig a hjaktai szerződés szabta meg.

A belső-ázsiai népek történetében radikális változást az 1917-es orosz forradalom hozott. Mongólia vallási vezetője, a Bogdo Gegen a forradalom esetleges mongóliai hatásától megremülve megváltoztatta addigi orosz-barát politikáját, bár akkor az ország területén csupán a cári adminisztráció emberei és katonai csapatok tartózkodtak. A vallási vezető 1918-ban visszahívta az Oroszországban tanuló diákokat, nehogy őket is megfertőzze a bolsevizmus eszméje. A diákok között volt Csojbal-szan, a majdani pártvezér, aki akkor középfokú tanulmányait végezte Irkutszkban.

Amikor a Vörös Hadsereg csapatai megjelentek a szibériai részekben, és Kolcsak tengernagy csapatait kezdték kiszorítani onnan, a Bogdo Gegen arra kérte a kínai vezetést, hogy nyújtson védelmet a bolsevik veszély ellen. A pekingi kormány Csen Ji-t küldte kormányzónak Urgába, aki már járatos volt a mongol belpolitikában. Később azonban a bolsevikok előretörésével megváltozott a kínaiak mongol-politikája: Csen Ji-t felváltotta Kis Hszü tábornok, aki 1919 nyarán megszüntette az autonómiát, és katonai uralmat vezetett be.

1919. július 26-án a szovjet-orosz kormány a mongolokhoz intézett felhívást, amelyben eltörölte Oroszország minden „különleges jogát” Mongóliával szemben, kinyilvánította az ország függetlenségét, elismerte a kormány teljes szuverenitását, valamint meghirdette az ország belügyeibe való be nem avatkozás politikáját. A bolsevik vezetés fel akarta venni a diplomáciai kapcsolatot Mongóliával. A kiáltvány így fogalmazott:

„...Az orosz népnek Mongóliáról Japánnal és Kínával a korábbi cári időben aláírt bármely szerződés cikkelye érvénytelen, ezért Mongólia saját jogon független ország, és az orosz tanácsadókat, cári konzulokat, bankárokat és nagytőkéseket – akik teljes erőből pénzükkal és ravaszságukkal a markukban tartották és vérüket szívták – a mongol határról elkergettük... A mongolok belügyébe semelyik külföldinek nincs joga beavatkozni, ezen kívül az 1912-es szerződést felmondva, Mongólia függet-

len államként Peking és Pétervár megkérdése nélkül más országokkal közvetlenül létesíthet kapcsolatot...²⁹²

A mongol kormányzat nem válaszolt erre a felhívásra, ugyanis Mongóliában nem létezett semmilyen olyan „népi” szervezet, akik ismerték volna a bolsevik eszmét, akik elfogadták volna Oroszország megváltozott államformáját. A mongol politikai körök, csakúgy, mint a többi ország, nem ismerte el az oroszországi változásokat, ezért a Bogdo Gegen nem is válaszolt a felhívásra.

Mongólia azonban stratégiaileg fontos földrajzi fekvése miatt 1919–1921 között belekeveredett mind a Kínában uralkodó japán, illetve antant-barát csoportok vetélkedéseibe, mind az oroszországi intervenciók harcokba.

1919 őszén az Észak-Kínát uraló Anfu, japán-barát csoport akarta megszállni Mongóliát, ezért megbízta Szemjonov²⁹³ koczák atamánt, hogy támadja meg az országot. Ő azonban ezt a feladatot a balti eredetű Ungern báróra²⁹⁴ hárította, aki csapataival megindult Mongólia felé, és legyőzték az antant-barát pekingi kormány erőit, és körülzárták Urgát. 1919 őszén azonban már a bolsevik erők is megjelentek a mongol határnál, miután novemberben elfoglalták Omszkot is, így a transzszibériai vasút mentén szabadon nyomultak előre. Így már Japán és Kína után háromra emelkedett azoknak az erőknek a száma, akik az ország területét saját maguk céljaira akarták felhasználni.

²⁹² Dzsamszran, 1992. 78.

²⁹³ G. M Szemjonov (1890–1946) a Bajkálon túli fehérgárdisták tábornoka volt 1918–1919-ben. Kolcsak veresége után a japánokhoz menekült, akik megbízták a mongóliai hadműveletekkel. Ő ezt Ungern báróra bízta, ő maga először Belső-Mongóliában és Mandzsúriában tevékenykedett, majd Koreába emigrált. Japán 1930-as évekbeli támadásakor ismét aktivizálódott, és részt vett a szovjet-ellenes akciókban. 1945-ben, a második világháborúban szovjet fogságba esett, ahol kivégezték.

²⁹⁴ Ungern von Steinberg az orosz cári család távoli rokona volt. 1918-tól Kolcsak admirális alatt Szibériában harcolt. A japán felhívásra 1920 őszén bevonult Mongóliába. A magát Dzsingisz kánnak tartó báró hatalma azonban rövid életű volt, 1921 őszén a szovjet csapatok kivégezték.

Lévén, hogy Külső-Mongólia lakossága akkor még az egymillió főt sem érte el, ezért a mongol politikai köröknek nem lehetett nagy beleszólásuk a külföldi hatalmak vetélkedésébe, habár akkor már kis létszámú csoportok szervezkedésbe kezdtek, hogy Mongólia 1912-es közjogi állapota visszaálljon. Céljuk az ország függetlenségének megőrzése, az autonómia idején felállított államszervezeti intézmények megőrzése, valamint a mongol területek egyesítése volt.

Külső-Mongólia állami felépítése (1911–1919)

A függetlenné vált Külső-Mongóliában a Bogdo Gegen egyházfőt választották meg uralkodóvá, kánná, ezzel az egyházfő Mongólia első közjogi méltóságává vált. 1912-ben Mongóliában öt független minisztérium alakult meg: a külügy, a belügy, a pénzügy, a hadügy és az igazságügy. 1912 végén ehhez hatodikként a vámügy is csatlakozott. A minisztériumok közül a belügy feladata volt a többi szerv munkájának ellenőrzése és azok koordinálása. A belügyminisztérium vezetője Da lam Cerencsimid láma volt. A Bogdo 1912 nyarán az igazságügy minisztert, a Szajn nojan kánt, Namnanszürent nevezte ki miniszterelnöknek.

A külügyminisztériumban három fő részleg működött: az északi az oroszországi ügyekkel foglalkozott, a déli a kínai kapcsolatokat rendezte, míg a központi rész a többi minisztérium nemzetközi ügyeinek irányításába kapcsolódott be.

Az autonómia idején a vallásügyet külön kezelték: az egyházfő közvetlen szolgálatára rendelt szerzetesek és az őket kiszolgáló pásztorok, azaz savik irányítására önálló közigazgatási hivatal alakult, melynek vezetője da lam Dasdzeveg szerzetes volt, aki széles hatáskörrel rendelkezett, többek között jogában állt a miniszterelnök munkájának ellenőrzése is.

Mongólia legfőbb törvényhozó fóruma a kétkamarás országgyűlés (kuriltáj) volt. A felsőházban foglaltak helyet a minisztériumok főbb vezetői, a nemesek és az egyházi vezetők, valamint

a katonai és civil közigazgatás kinevezett irányítói, Hölönbujr, Dariganga és a Csahar²⁹⁵ területek vezetői, összesen 50-60 ember vett részt az üléseken. A felsőházat a miniszterelnök vezette, míg az alsóházat a miniszterelnök által kinevezett tisztviselő. Az alsóházban választások által jutottak be a képviselők, számuk 70-80 körül mozgott. Az országgyűlés évente 47-48 alkalommal, ülésezett, a szabályzat szerint az alsóház pénteken 11 órakor, míg a felsőház vasárnap 11 órakor. Az intézmény 1919-es kínai megszállásig folyamatosan működött, működését egy 8 pontos szabályzat határozta meg, amelyben szerepelt a parlament feladata, jogköre, valamint működési szabályzata is.²⁹⁶ A parlamentnek elsődlegesen törvényalkotó funkciója volt, de a külpolitikával kapcsolatos kérdésekben az államfő legfőbb tanácsadó szerve volt. A mongol államigazgatásban végig az autonómia idején az egyház túlsúlya érvényesült.

Az autonómia időszakában közigazgatási reformot hajtottak végre, a korábbi mandzsu igazgatási rendszer egyes elemeit megreformálták. Bevezették a központi, káni közigazgatást, megszüntették a nyugati területek (Hovd, Uljasztaj) különkormányzatát, ezek igazgatását közvetlenül a belügyminisztériumból végezték. A mandzsu kori területi felosztás azonban megmaradt: az ország 6 csuulganból és 113 hosunból állt, ezen kívül a Bogdo Gegen fennhatósága alatt álló egyházi kerületek 56 otogot számoltak, de a csuulganok nevét megváltoztatták. A csuulganok háromévente választottak vezetőt, az ott élő előkelők közül. Akkor adódott lehetőség, hogy a területen belüli vitás ügyeket megvitassák. A csuulganokban szétválasztották a civil és katonai irányítást, de a járásokban még megmaradt a régi rendszer, azaz a helyi közigazgatás vezetői katonai feladatot is elláttak, sőt ők voltak az igazságszolgáltatás irányítói is. Az 1912-től érvényben lévő államigazgatási rendszer egészen

²⁹⁵ Hölönbujr a mai Kína mandzsúriai részén, Heilongcsian tartományban van, a dariganga területek a Góbi keleti részén, mongol és kínai részen, míg a csahar területek Kínában, Belső-Mongol Autonóm Tartományban.

²⁹⁶ Mongol Állami Archívum. 5, FA-2, HN-14.

1919-ig, a kínai megszállásig folyamatosan működött, valamint rövid időre, 1920–1921 között visszaállt az autonómia idejének rendje.

1911-től a kínai példa után Mongóliában is új időszámítást vezettek be: az évszámokat nem a hagyományos naptár szerint, hanem a függetlenség idejétől, 1911-től kezdték el számolni. Ezzel is elszakadásukat jelentették ki a mandzsu uralomtól.

Belpolitikai csoportok (1919–1921)

A kínai megszállás idején, 1919 és 1920 között Mongóliában három jelentősnek mondható politikai csoport alakult meg, amelyek az autonómia visszaállítását kívánták, programjukban nagy szerepet kapott a Bogdo Gegen politikájának a támogatása is. A csoportok közti különbséget a külföldi szövetséges kiválasztása jelentette.

A „nemesek csoportját” főleg a nemesség és az egyházi vezetők politikailag aktív rétege alkotta, akik hazájuk felemelkedésén fáradoztak. Ők mindannyian egy erős független Mongóliát kívántak megteremteni, ahol a vezető erőt a nemességnek szánták, az egyházat pedig ki akarták szorítani a politikai életből. A kínai szövetség helyett új lehetőségeket kerestek a nagyhatalmak között, de mivel a szovjet-orosz szövetséget eleve elutasították, a pán-mongol eszmét támogató Japánhoz fordultak segítségért. A csoport vezetői közé tartozott Da lama Puncogdordzs, Dzsahandz, Daminbadzar.

A Konzul-dombi csoport szintén a kínai megszállás idején alakult meg. A csoport munkája az eddig kiadatlan eredeti források hiányában teljesen nem tisztázott. A későbbi, kommunista publikációk szerint ezt a csoportot Csojbalzan alapította, és a többi szereplő nevét, akiket az 1920-as években koncepciók perekben elítéltek, eltüntették a csoportból, vagy szerepüket lekicsinyítették. A megcsonkított adatok alapján is annyi bizonyos, hogy ennek a csoportnak az élén egy művelt, széles tudással, megfelelő politikai rálátással és műveltséggel rendelke-

ző ember, Dogszonum Bodó²⁹⁷ állt, akit 1921-ben miniszterelnökké választottak meg. A csoport munkájában részt vett Bodó régi barátja, D. Csagdardzsav láma²⁹⁸, O. Dzsamijan, D. Loszol és Csigmiddordzs. A csoport tagjai Bodó vagy Dzsamijan jur-tájában rendszeresen összegyűltek és megvitatták az aktuális politikai fejleményeket. Ők reálisnak tartották a szovjet-orosz erőkkel való szövetséget, mivel ezek az emberek a mandzsu birodalom felbomlása után folyamatosan oroszbarát politikát folytattak.

A harmadik, a Kelet-Urgai Csoport a Parlament alsóházának és a katonaságnak tagjaiból állt. Vezetőül Danzant²⁹⁹ bízták meg, aki akkor a Pénzügyminisztériumban dolgozott. A csoport másik kulcsfigurája Danszranbelegijn Dogszom³⁰⁰, a Hadügyminisztérium hivatalnokja volt. A tagok többnyire egyetértettek a főpap és kán, Bogdo Gegen politikai elképzeléseivel. Fő céljuk a megszálló kínai csapatok kiűzése volt, konkrét és távolabbi tervekről nem maradt fenn hiteles forrásanyag.

²⁹⁷ Bodó (1885–1922) alacsony születésű volt. Kiskorától egyházi nevelésben részesült. 1911-től az orosz konzulátuson dolgozott, mint a mongol írás tanára. 1919-ben megszervezte az első illegális csoportot Urgában. 1921-től haláláig a független Mongólia első minisztere és külügyminisztere volt. 1922-ben koholt vádak alapján kivégezték.

²⁹⁸ Csagdardzsav (1886–1922) Bodó közeli barátja, aki egyházi nevelésben részesült. Az autonómia idején a Bogdo Gegent szolgálta. Részt vett a forradalom előkészítésében is. 1921-től belügyminiszter volt, 1922-ben Bodóval együtt koholt vádak alapján kivégezték.

²⁹⁹ Sz. Dandzan (1883–1924) alacsony származású családban született. 1911-től a Pénzügyminisztériumban dolgozott. A forradalom előkészítésében tevékenyen részt vállalt, 1920-tól 1921 tavaszáig Szovjet-Oroszországban élt. A „forradalom” győzelme után pénzügyminiszter volt, 1922-től a párt Központi Bizottságának első titkára, 1923-tól a fegyveres erők főparancsnoka. 1924-ben mint miniszterelnököt megfosztották tisztségeitől és koncepció perben halálra ítélték.

³⁰⁰ D. Dogszom (1884–1939) Szecen kán ajmagban született, és fiatal korától kezdve hivatalnokként dolgozott. 1911-től a Pénzügyminisztérium írnoka, az autonómia idején a parlament alsóházának tagja volt.

Bár a két utóbbi csoport tudott a másik létezéséről, de hónapoknak kellett eltelni ahhoz, hogy tárgyalások kezdődjenek egy esetleges egyesülésről. Ennek egyik oka az volt, hogy félték a kínai titkosrendőrségtől. 1920 júniusában az utóbbi két kis csoportból megalakult a Mongol Néppárt, melyet Bodó és Dandzan vezettek.³⁰¹ Ez a párt az ország függetlenségének megteremtéséért alakult, tagjai ekkor még nem ismerték a bolsevik eszmét, azokról csak a bolsevik vezetőkkel való tárgyalások után, 1920-tól hallottak.

Ungern Mongóliában (1920. október–1921. július)

A Mongóliába 1919-ben bevonuló és az autonómiát megszüntető antant-barát Kis Hszü tábornok terve a mandzsu kor restaurációja volt. A következő évben a tábornokot visszarendelték Pekingbe, helyét ismét Cseng Ji foglalta el, aki a mongol ügyek szakértőjének számított Pekingben. Mongólia elfoglalását azonban két másik erő is tervbe vette: az egyik a japán támogatást élvező, Dzsingisz kán birodalmát feléleszteni akaró Ungern báró, a másik a népek szabadságát hirdető bolsevikok. Azonban ezek az erők nem rendelkeztek belső, mongol támogatottsággal, ezért mindkettő katonailag foglalta el az országot. A kínai Cseng Ji kiűzése után Mongólia 1920 novemberétől kilenc hónapra a japán támogatást élvező cári csapatok uralma alá került. 1920. október 2-án 4 ezred, az Ungern-féle „ázsiai lovas egység” keleti irányból, az Onon és az Uldz folyók mentén betört Mongóliába, és Szanbejsze várostól Öndörhán irányába vonult. Október 19-én elérte a főváros melletti Bajandzürh hegyet. Innen a báró levelet küldött a Bogdo Gegennek, a következő szöveggel:

„Az orosz cár leszármazottja, orosz báró Ungern, én orosz és mongol eredettel egyező szokással Bogdo kánnak segítséget

³⁰¹ A hivatalos szocialista nézet szerint a csoport vezetői Csojbalzan és Szühebátor volt.

adok, Mongóliát a kínai elnyomástól megvédem, ezért sereggel Urgába szándékozom menni, ezért Bogdo kántó! engedélyező választ várok...”³⁰²

1920 késő őszén Ungern a keleti határnál tartózkodott, onnan levelezett a Bogdo Gegennel és megpróbált szövetségeseiket keresni céljához az urgai politikai vezetők körében is. Sikertelensége miatt 1921 februárjában támadást intézett a főváros ellen, amelyet február 3-án elfoglalt és néhány nappal később, a mongol holdújévkor a Bogdo Gegent hivatalosan viszszaültette trónjára. A mongolok támogatását megpróbálta azzal megnyerni, hogy visszaállította az autonómia idején működő mongol állami intézményeket, az öt minisztériumot, amelynek élére a Bogdo által javasolt személyek kerültek. Az Urgában állomásozó kínai csapatok egy része a határ menti Majmacsin³⁰³ városba menekült, többségük azonban délre, a kínai területen lévő Kalgan város felé ment. A mongóliai kínai fennhatóságot felváltotta a japán védnökség alatt álló cári orosz uralom Ungern vezetésével, aki nagyszabású tervet próbált megvalósítani: a mongol népeket japán fennhatóság alatt akarta egyesíteni.

A kis erővel rendelkező Mongol Néppárt elutasította Ungern báró uralmát, ezért egy harmadik hatalommal, Szovjet-Oroszországgal vette fel a kapcsolatot, hogy az ország függetlenségét megteremtsék. A bolsevik hatalom ekkor már elérte a Távól-Keletet, a Bajkál-tó környékét már ellenőrzése alatt tartotta. A mongol párt vezetői közül hét képviselő, Bodó, Csagvardzsav, Szühebátor, Csojbalszn, Dandzan, Loszol és Dagszom Irkutzkba ment, hogy ott a szovjethatalom képviselőivel, Szorokovikkal tárgyaljanak és szövetséget kössenek velük. A két fél megállapodott abban, hogy a Szovjetunió katonai segítséget nyújt, hogy az ország visszaszerezze korábbi jogállását: az autonómiát. A katonai beavatkozás azonban komoly diplomáciai problémát okozott a bolsevik vezetésnek, hiszen Külső-Mongólia nemzetközi jogilag Kína része volt. Ezt egy

³⁰² Dzsamszran, 1992. 98.

³⁰³ A mai mongol–orosz határváros mongol része, Altanbulag.

módon próbálták kikerülni, úgy, hogy engedélyt kértek a kínai kormánytól arra, hogy kiűzzék a cári csapatokat Mongóliából, de a kínai kormány a többszöri szovjet kérésre sem adott engedélyt arra, hogy a bolsevik csapatok bevonuljanak Mongóliába. Az ügyben több üzenetváltás is történt 1920 és 1921 között, a szovjet félnek ugyanis létérdeke volt, hogy a cári csapatokat eltávolítsák Mongóliából, hiszen azok állandó veszélyt jelentettek a bolsevik hatalomra. A szovjet-orosz erőket egy tényező segítette: Kína abban az időben nem volt egységes hatalom, területén különböző hadurak önálló hatalmat gyakoroltak, akik egymással is ellenséges viszonyban álltak, így a pekingi kormány fenyegetéseit nem tudta betartani. A szovjet-orosz kormány a pekingi kormány ellenkezése ellenére elkezdte megszervezni a mongóliai bevonulást, és ehhez megfelelő szövetségest talált a Mongol Néppárt maroknyi irkutszki csoportjában. 1921-ben végül a szovjet kormány úgy döntött, hogy katonailag is beavatkozik a kínai államhoz tartozó Mongólia belpolitikájába, hogy a cári csapatokat kiűzzék onnét.

A szovjet-orosz kormány még orosz területen, Hjaktában megszervezte a katonai beavatkozást segítő mongol erőt: az irkutszkiak orosz területen lehetőséget kaptak pártalapításra, sőt kormányalapításra is, azért, hogy később ez az illegitim, a mongol nép képviselétével nem bíró szerv behívhassa az orosz csapatokat Mongóliába.

Az 1921-es „forradalom”

A Mongol Néppárt képviselői 1920-ban folytattak először tárgyalást az ország határvidékén megjelenő bolsevik erőkkal, akik támogatásukról biztosították őket, sőt vezetőiket Irkutszkban ideológiai nevelésben is részesítették. Ennek a segítségnek köszönhetően 1921. március 1-én az orosz határvárosban, Hjaktában a Mongol Néppárt megtartotta első kongresszusát. A mintegy 164 emberből álló csoportosulás bolsevik javaslatra

felvette a Mongol Népi Forradalmi Párt nevet.³⁰⁴ A csoport vezetősége Központi Bizottságot alapított, amely 5 tagból állt, vezetője Dandzan lett. A kongresszuson elhatározták a mongol részen lévő határváros, Majmacsin elfoglalását, amit március 19-én végre is hajtottak. A kínaiak által felügyelt városkában megalakították az Ideiglenes Forradalmi Kormányt, amelynek elnöke Bodó lett. A szovjet-országi kormány ezt a szervezetet ismerte el Mongólia egyetlen legális szervének. Az immár a mongol földön lévő, legalitással nem rendelkező intézmény a mongol nép nevében 1921. április 10-én Szovjet-Oroszország katonai segítségét kérte a fehérek elleni harcban.³⁰⁵

A Vörös Hadsereg 5. hadosztályának 35. szakasza 35 ezer katonával, Mager és Aruzov komisszár vezetésével meg is indult, hogy a mongol népnek segítséget nyújtson, céljuk a cári csapatok kiűzése volt

Mongólia elfoglalása előre megtervezett ütemben haladt. A majmacsini győzelem után a rossz útviszonyok és a kemény időjárás miatt a Vörös Hadsereg és a jelentéktelen számú mongol katonai erő a mai Szelenge megyét csak lassan tudta „felszabadítani”. Az 1921. május 1-i jelentés szerint a Szelengefolyón felfelé haladtak az ország belseje felé, mert a közvetlen Urga felé vezető utat Annenszkij 2. lovascsapata ellenőrizte. Ungern ugyanis, hogy a kommunisták útját elvágja, megszállta Nyugat-Mongóliát.³⁰⁶ A forradalmi hadsereg májusban kettévált: az egyik szárnya a főváros felé vette útját, míg Csagdarzsavot Hövszögölbe küldték, hogy a darhatokat próbálja meg átállítani a forradalom erőihez.

A szovjet csapatok ezután Urga elfoglalására összpontosítottak és júniustól támadást indítottak Neiman vezetésével. Egy hónap múlva, július 6-án már az előörs Urgába érkezett. Július 9-én levelet küldtek a Bogdo Gegennek, amiben hatalma átadását követelték. A szovjet-országi haderővel együtt érkeztek meg

³⁰⁴ Mongol arad-un qubisqaltu nam-un, 1946. I. 33-34.

³⁰⁵ Mongol arad-un qubisqaltu nam-un, 1946. I. 33.

³⁰⁶ Ceden, 1976. I. 36.

az Ideiglenes Népi Kormány kinevezett tagjai, és másnap, július 10-én közleményben tudatták az új kormány megalakulását, amelyet Bodó vezetett.³⁰⁷ A Bogdo Gegent meghagyták uralkodónak, összes jogkörétől azonban megfosztották.

Urga elfoglalását követő második napon megjelent Bodó miniszterelnök és külügyminiszter rendelete, amelyben legalizálta a szovjet-orosz katonai erő jelenlétét. Eszerint: „...amíg a közös ellenségtől meg nem tisztítjuk az országot, addig a Vörös Hadsereget Mongóliából kivonni nem kívánjuk.”³⁰⁸

1921. július 17-én Bodó tájékoztatta a Távolsági Keleti Köztársaság külügyminiszterét, Krasznosekov-ot, hogy július 10-én megalakult a Népi Kormány és a Bogdo Gegent formális uralkodónak meghagyták a trónon.³⁰⁹ Ungern báró csapataival visszavonult Nyugat-Mongóliába. A Vörös Hadsereg a főváros elfoglalása után a cári csapatok ellen vonult. Katonai jelentések szerint Hatanbaatar mongol fővezér júliusban bevette Uljasztajt és az ottani „fehér” képviselőket, Steint kivégeztette, majd a Tesz-folyó forrásától felfelé haladva a többi, elszórt cári csapatot is bekerítette.

A mai Bulgan megyében a Szühbátor vezette mongol haderő, a mai Dornod megyében Csojbalszan által irányított sereg harcolt az elszigetelt cári erők ellen. Ungern elkövette azt a végzetes hibát, hogy Nyugat-Mongólia felé menekült, ami a szovjet határhoz volt közel, nem pedig a még nyitott keleti-déli határhoz.

Augusztus 5-én a Vörös Hadsereg Galuut-nuur-nál³¹⁰ bekerítette Ungernt a parancsnoksága alatt álló seregével együtt. Ungernt szeptemberben Novonyikolajevszk városban halálra ítélték.³¹¹ A mongol „népi forradalom” valójában ugyanolyan katonai hatalomátvétellel győzött, mint Kis Hszü tábornok vagy Ungern báró.

³⁰⁷ Ceden, 1976. I. 48.

³⁰⁸ Ceden, 1976. I. 50.

³⁰⁹ Ceden, 1976. I. 51-52.

³¹⁰ mai Hövszögöl megye

³¹¹ Ceden, 1976. I. 76.

Szovjet fennhatóság Mongóliában

A „forradalom” győzelme után a mongol kormány kérésére a szovjet csapatok az ország területén maradtak, számuk 17 000 fő körül mozgott. A szovjet fegyveresek mellett azonban jelentős számú civil erő is ellenőrizte azt, hogy a forradalom a Szovjet-Oroszországhoz hasonló irányban valósuljon. A szovjet diplomáciai testületeken belül működött a Komintern iroda, ahol orosz és burját párttagok tevékenykedtek.³¹² Ők közvetlen kapcsolatban álltak a Mongol Népi Forradalmi Párt vezetőivel, ők adták át a moszkvai utasításokat. Minden minisztériumban és fontos államigazgatási szervnél több orosz és burját tanácsadó működött, ők tartották kezükbe a tényleges hatalmat, a mongol vezetők hatalma egészen a 30-as évek elejéig formálisnak volt mondható. A MNFP kongresszusa 1924-ben világosan kinyilvánította a Komintern mongóliai szerepét. Ruskulov, Komintern képviselő munkáját az alkotmányozási feladat elvégzésében látta, míg A. N. Vasiljev orosz miniszter azt nyilatkozta, hogy a mongol képviselők csak azért gyűlhetnek össze, mert azt a Komintern megengedte. A mongoloknak tehát el kellett ismerni ennek a szervnek a fennhatóságát.³¹³

Szovjet-Oroszország gondot fordított arra is, hogy a főváros és környékének megszállása után ellenőrző szervezeteiket vidéken is kiépítsék, ezért az 1921-es mongol–orosz barátsági és együttműködési szerződésben a mongol féltől megkapták a korábbi cári hivatalokat Hovdban és Uljasztajban, sőt jogot szereztek arra, hogy más helyekre is orosz katonai és civil megszállókat telepítsenek. Hamarosan Hjaktában és Bajantümedben is új konzulátusok jöttek létre. Ellentétben a cáriakkal, akik ezeket a kirendeltségeket kereskedelmi céllal hozták létre, a bolsevikok az ország katonai és politikai ellenőrzésére használták fel. Ezeken belül működött a titkosrendőrség, a Komintern iroda,

³¹² Három vezető burját tanácsadó: Rincsinó, Amagaev, Natsov voltak, akiket 1937-ben kivégeztek.

³¹³ Rupen, 1964. 197.

amelynek feladata volt a MNFP vezetőit és az akkori kis létszámot ellenőrizni. Ugyanezt a célt szolgálta a Revszomal (Ifjak Szövetsége) is, amelynek mongóliai vezetője Csojbalszan volt. A szovjet csapatok Mongólia területén is elkezdték kiépíteni azokat az erőket, akikre a továbbiakban támaszkodhattak. Megnőtt a forradalmi országban az importált burjátok szerepe, akik a moszkvai utasításokat hajtották végre, rájuk azért volt szükség, mert a mongolok között nem volt ismert ez az eszme, továbbá a gyors változás miatt igazán a szovjet vezetők sem voltak felkészülve új feladatukra.

A mongol pártvezetésben 1928-ig fontos szerepet játszottak a Szovjetunióból importált mongol párttagok, a burjátok, akik mongol és orosz nyelvtudásuk révén a közvetítő és a tolmács szerepét töltötték be. Befolyásuk olyan jelentős volt, hogy majdnem minden felső, katonai és közigazgatási vezetői posztot megkaptak, beleszóltak a külkereskedelem irányításába, kizárva a mongóliai mongolokat. Egyedüli poszt a miniszterelnöki volt, ahová nem neveztek ki burjátokat, oda általában friss, mongol pártkáderek kerültek.

Szocializmus és monarchia (1921–1924)

A mongol „forradalom” után megalakult az új népi kormány, amely államformáját alkotmányos monarchiaként definiálta. Ez azért következhetett be, mert a Bogdo Gegen államfő hatalmát – az egyház jelentős gazdasági és politikai hatalma miatt – eleinte nem merték megingatni, ezért az egyházfőt, mint formális uralkodót meghagyták hivatalában, igaz, jogkörét teljesen lecsúszkították.

1921. szeptember 21-én Bodó, a Mongol Népi Kormány miniszterelnöke és külügyminisztere kinyilvánította Mongólia függetlenségét, amelyet azonban csak Szovjet-Oroszország ismert el.³¹⁴ Ugyancsak Bodó érvényesítette azt a tervezetet,

³¹⁴ Ceden, 1976.I 72-73.

amely a két ország közti kereskedelmi kapcsolatról szólt. Az irat megbízta Dandzan pénzügyminisztert a tárgyalások lebonyolításával.

1921-ben került sor Szovjet-Oroszország és Mongólia kölcsönös együttműködésének és barátsági szerződésének aláírására. Ezért Moszkvába utazott a kormány tagjai közül Dandzan, Szühebátor, Cerendorzs és Sirendamin. A 12 cikkelyből álló szerződés legfontosabb államjogi megállapítása az első két cikkely volt, amelyben a két kormány kölcsönösen elismeri egymás legitimitását. A szerződés 4. cikkelye értelmében Szovjet-Oroszország a fővároson kívül konzulátust tarthat fenn. A szerződés 11. cikkelye szerint a kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokat, valamint a hírközlést is fejleszteni fogják egymás között.³¹⁵ A mongol képviselők a szerződés aláírásának napján, november 5-én találkoztak Leninnel is, akivel a forrás szerint igen rövid beszélgetést folytattak.³¹⁶ Az írásban megőrkített szövegből az olvasható ki, hogy Mongóliában valójában nem szocialista forradalom zajlott le, sőt maga az eszme sem volt ismert ott.

Az 1920-as években már megindult a szocialista átnevelés folyamata Mongóliában is, amely azonban jóval lassabban ment, mint a Szovjetunióban, ugyanis az országban egyedül a buddhista egyház tanításai voltak ismertek, a pásztorcsaládok körében az egész eszmerendszer ismeretlen volt, másrészt a bolsevikoknak nem voltak támogatói sem a fővárosban, sem a vidéki területeken. Ahhoz, hogy a szocializmus eszméi elterjedjenek, Mongóliában két évtizedre volt szükség.

A szovjet-orosz segítségben bízó mongol politikusok 1922-ben új helyzettel találták szembe magukat: az orosz ígéreték nem teljesültek. Egyrészt nem állt vissza az autonómia idején kialakított államszervezeti forma, másrészt az orosz és burját „tanácsadók” a szovjet modell átvételét erőltették rá az országra. Ekkor a mongol pártvezetés kiemelkedő személyiségeinek,

³¹⁵ Ceden, 1976. 82.

³¹⁶ Ceden, 1976.I 80-81.

köztük Bodó miniszterelnöknek, rá kellett döbbedni arra, hogy orosz fennhatóság alá kerültek. Valószínűleg Bodó a kizárólagos orosz uralom meghiúsítása ellen kezdett tárgyalásokat a kínai és amerikai diplomatákkal Kínában, hogy az ország teljes elszigeteltségét megakadályozza, de erőfeszítése az életébe került. A Komintern javaslatára koncepciós per indult Bodó és hívei ellen.

A „lenini elvek” még nagyobb veszélyt jelentettek az országra, mint a kínai uralom, ugyanis a szovjetek Mongólia hagyományos gazdaságát, kultúráját gyökeresen meg akarták változtatni, az egyházi befolyás teljesen megszüntetésével. A bolsevikok feltétel nélküli támogatója Csojbalzan volt, akit társai az 1921-es forradalom után mellőztek, és nem bíztak rá jelentős funkciót, ezért a szovjet irányítású Revszomolban végzett munkát, amelynek keretében 1922-től ő vett részt tevékenyen a tisztogatási akcióban, segédkezett az első koncepciós perekben.

A párton belül az első terrorhullám 1922 januárjában kezdődött, amikor is 41 embert, köztük a miniszterelnök és külügyminiszter Bodót, a belügyminiszter Puncog-ot, az igazságügyminiszter Toktoh-ot és még 38 embert megfosztottak hivatalától. Bodó ellen azt a vádat hozták fel, hogy Csuulalt haalganban az amerikai konzullal és Csan-Co-lin kínai tábornokkal titkos tárgyalást folytatott a forradalom megdöntésére. A párt irányától eltérő vonalat képviselő emberek többségének megkegyelmeztek, és a 41-ből „csak” 15 embert öltek meg.³¹⁷ A szovjet módra lefolytatott perben megsemmisítették a mongol forradalmat győzelemre vivő művelt szakértőket, akik mindnyájan az autonómia alatt fontos állami hivatalokban dolgoztak, a Bogdo Gegen köréhez tartoztak, sokuk egyházi képzésben is részesült. Az elítéltek „bűne” az volt, hogy nem akartak egyoldalú orosz függést, ezért megpróbálták más országokkal, így Kínával és az Egyesült Államokkal is rendezni a külkapcsolatokat. Bodó, mint miniszterelnök és külügyminiszter ezt egy független államban megtehetette volna, de Mongólia már a kezde-

³¹⁷ Mongol-arad-un qubisqalt nam-un, 1946.I. 97-98.

tektől nem volt az. Második jelentős koncepció per 1924-ben következett be, akkor Dandzant, a fegyveres erők főparancsnokát és társait végezték ki azért, mert Dandzan kiállt Sztálin ellenében Mongólia függetlenségéért és harcolt Tuva megszerzéséért.

A rövid korszak legtalányosabb halálesete a forradalom nagy vezetőjének tartott Szühebátor halála volt 1923. február 22-én. A fiatal hadvezér, hadügyminiszter a hivatalos jelentések szerint tüdőgyulladásban halt meg, de amint a jelentésben szerepel, orosz orvosok kezei közt. A mai mongol kutatók közül sokan feltételezik, hogy Szühebátort szintén meggyilkolták politikai elvei miatt³¹⁸, őt nem merték nyilvánosan, per által elítélni, hiszen a hadseregben nagy népszerűségnek örvendett, ezért maradtak a betegség általi halál verziója mellett.³¹⁹ Szühebátor halála után a forradalom nagy mártírja lett, Csojbszalan az 1930-as években megteremtette a forradalomért meghalt fiatal katona mítoszát, aki a pártnak áldozta életét.

Az egyház és az állam kapcsolata

A Mongol Forradalmi Kormány megalakulása után rögtön nem intézett nyílt támadást a buddhista egyház ellen, mert a kis létszámú párt nem bírt volna a hatalmas gazdaságú és befolyású szervezettel. A forradalom évében a mongol lakosság 24 százaléka szerzetes volt, hozzátartozóik is nagymértékben kötődtek az egyházhoz.

A forradalmi kormány első rendelkezései között szerepelt a „feudálisok” elleni támadás, amely akkor azt jelentette, hogy 1921. augusztusban érvénytelenítették a mandzsu kori címeket,

³¹⁸ A mongol történészek kutatásai eredményeként kiderült, hogy Szühebátor a Bogdo Gegen köreivel jó kapcsolatban állt, többször konzultált az egyházfővel fontos döntések meghozatala előtt. Ezt alátámasztja az is, hogy a hadvezér haláláról kiadott jelentésben is szerepel, hogy Szühebátor betegségánál megjelentek az egyházi vezetők.

³¹⁹ Nacagdordzs, 1973. 245.

rangokat, mind a nemesek, mind az egyház számára. Megszabták, hogy a kolostorok az ország összes állatállományának csak 15 százalékát birtokolhatták. 1921 novemberében a Bogdo Gegen Sárga Palotájában az egyházfővel elismertették az ország új államformáját, az alkotmányos monarchiát. Bár őt a megállapodásban korlátozott jogú kánnak ismerték el, meghagyták rangját és címeit, a továbbiakban semmi szerepet nem kapott a belpolitikai élet irányításában. Hamarosan begyűjtötték a kolostori közigazgatási pecsétet, tehát megfosztották az egyházat a külön közigazgatástól. A mongol kormány ezekben az időkben még nem mert direkt módon az egyház ellen támadni, mert hatalma a vidéki területeken még gyenge lábakon állt, ezért egyházi kérdésekben úgy fogalmaztak, hogy nem az egyház ellen vannak, hanem annak megtisztulását akarja, hogy az visszatérjen az eredeti buddhai tanításokhoz, a szegénységhez. Ez a valóságban azt jelentette, hogy a kormány meg akarta szerezni a hatalmas egyházi vagyont.

Az 1920-as évek közepétől támadás indult a hatalmas egyházi vagyon ellen, először megadóztatták a korábban adómentes kolostori tevékenységet, majd elrendelték a területek államosítását és a kolostori területeken a szövetkezetek kialakítását. 1924-ben a Bogdo Gegen halála után mongol alkotmány rendelkezett az állam és az egyház szétválasztásáról, amelyet 1934-ben újból módosítottak. Amikor a magas rangú egyházfők elkezdtek keresni az elhunyt egyházfő kilencedik újjászületését, akkor a kormány vezetői megijedtek attól, hogy az egyházi vezető konkurenciát jelent a pártnak, ezért mindenképpen meg akarták akadályozni, hogy új egyházfő kerüljön hatalomra. A kérdést végül az 1929-ben hozott párthatározat „oldotta meg”, amely kimondta, hogy az egyházfő nem kíván többet újjászületni.³²⁰

A harmincas évek elején a szovjet tanácsadók elérkezettnek találták az időt, hogy nyílt támadás induljon a reakciónak kikiáltott egyház ellen, miután a Komintern a Szovjetunióban is

³²⁰ Mongol-arad-un qubisqalt nam-un, 1946. I. 132.

meghirdette a vallás elleni küzdelmet. Ennek értelmében a kolostori vagyont államosították, megszüntették a lámák politikai jogait, valamint új egyházpolitikát hirdettek meg: az egyháziak megosztása érdekében az alsó papságot és a tanulókat megkülönböztetően támogatták, megpróbálták őket a civil életbe visszacsalogatni, ami sok esetben sikerült is, hiszen az állam minden segítséget megadott az új életmódhoz. A felső egyházi vezetőket viszont folyamatosan támadták, mozgáskörüket folyamatosan beszűkítették, őket kiáltották ki az igazi ellenségnek.

Az egyház ellen hozott korlátozó intézkedéseknek és a szerzetesek civil életbe való visszakényszerítésével viszont egy pozitív folyamat indult meg: a demográfiai növekedés. Az 1921-es forradalom után, az egyházellenes intézkedések hatására megnőtt a lakosság száma: 1925-ben 651 ezer főt, a lámák civil életbe való kényszerítése után, az 1940-es népszámláláskor pedig már 738 ezer főt számoltak össze.³²¹ Mongóliában drasztikusan lecsökkent a népességszám, miután a mandzsu kortól a családokban a legidősebb fiút szerzetesnek kellett adni. A szegény pásztorok azonban a jobb megélhetés érdekében sokszor több gyermeküket is az egyház kötelékébe adták. Mivel a szerzetesek nem alapíthattak családot, és egyre kevesebb férfi alapított családot. A népesség a XX. század elején éppen elérte a félmillió főt Külső-Mongólia területén, ebből a lakosság majd egynegyede szerzetes volt.

Mongólia nemzetközi helyzetének főbb kérdései

Az ország az érvényben lévő nemzetközi szerződés alapján a Kínai Köztársaság része volt. Az 1921-es forradalom után kiadott függetlenségi nyilatkozatot csak a Szovjetunió ismerte el, ezért azt nem tekintették érvényesnek. Kína diplomáciai úton folyamatosan követelte a szovjet csapatok kivonását Mongóliából, valamint a mongol helyzet újratárgyalását. Az erős diplo-

³²¹ Dzsambalszüren-Hüüdel, 1999. 11.

máciai aktivitásnak köszönhetően 1921 végén nem hivatalos tárgyalások kezdődtek Kína és Szovjet-Oroszország között, amely azonban nem hozott eredményt. 1922 májusában a kínai kormány tiltakozott Parkers orosz küldöttnél, a mongol–szovjet egyezmény³²² miatt. 1922 augusztusban, amikor Joffe, szovjet követ megérkezett Pekingbe, Dr. Wellington Koo külügyminiszter követelte a szovjet csapatok feltétel nélküli kivonását Mongóliából. A szovjet vezetők megpróbálták halasztgatni a mongóliai kivonulás kérdését, abban bíztak ugyanis, hogy a Szun-Jat-Szen vezette Kínai Kommunista Párt hamarosan átveszi a hatalmat Kínában, és akkor Külső-Mongólia sorsáról könnyen tárgyalhat a két szocialista baráti hatalom. Ennek megvalósítása érdekében Szovjetunió 1922-től nagyarányú segítséget nyújtott a kínai kommunistáknak a közeli hatalomra jutás reményében.

Szovjet-Oroszország Mongóliának küldött kiáltványában 1919 júliusban elismerte az ország függetlenségét, de ez nemzetközi szinten csak jelentéktelen forradalmi szövegezésnek számított, amelyet egyetlen állam nem fogadott el. Oroszország 1920–1921 között többször diplomáciai úton megfogadta Kínának, hogy Külső-Mongólia területén csak addig tartózkodik, amíg a cári csapatok el nem hagyják Mongóliát, és nem múlik el véglegesen az intervenció veszélye. Bár Bodó miniszterelnök 1921-ben kérte a szovjet csapatok maradását az országban, de ők nem számítottak legitim erőnek a nemzetközi normák szerint, ezért kérését a kínaiak nem is tartották lényeges momentumnak. Az oroszok és a kínaiak között több évig húzódozó diplomáciai vitát végül 1924-ben megpróbálták tárgyalóasztalok mellett rendezni, a május 31-én Pekingben kötött megállapodásban a következően rendezték a vitás helyzeteket. Az ötödik cikkely értelmében a Szovjetunió lemondott Külső-Mongóliáról.

³²² Az 1921. november 5-én kötött mongol–szovjet kölcsönös barátsági egyezményről van szó.

„A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kormánya elismeri, hogy Külső-Mongólia a Kínai Köztársaság szerves részét alkotja és Kína szuverenitását ezen a területen tiszteletben tartja.”³²³

Szovjetunió a lemondásért cserébe – a szerződés értelmében – visszakapta a korábbi cári ellenőrzés alatt álló mandzsúriai vasútvonallal kapcsolatos különleges jogait. Külső-Mongólia visszacsatolását a szerződés szerint egy hónapon belül végre kellett volna hajtani, de mivel a pekingi központi kormány nem tudta végrehajtani a mandzsúriai megállapodás részleteit a kelet-kínai vasútra vonatkozólag, ezért az oroszok sem vonultak ki Mongóliából.

Mongólia státusza tehát 1924 után sem rendeződött, a későbbiekben Csang-Kaj-sek hatalomátvétele után lehetetlennek tűnt a probléma gyors és békés rendezése. Az ország bizonytalan státusza egészen a második világháború végéig fennállt. 1924 más szempontból is jelentőséggel bírt, mert akkor fő szövetségeseivel, a Szovjetunióval határvitába keveredett a tuvai területek birtoklása miatt. A tuvai helyzet akkor vált élessé, amikor 1921-ben az Urjanhaj terület Tannu Tuva néven kikiáltotta függetlenségét és 1924-ben a lakosság kinyilvánította csatlakozását Mongóliához. A deklaráció után szovjet csapatok vonultak be Tuvába, és likvidálták a csatlakozást kinyilvánító erőket. Azonban a MNFP 1924-ben kinyilvánította területi igényét az Urjanhaj terület egy részére. Dandzan, a fegyveres erők főparancsnoka ugyanis ragaszkodott az Urjanhaj terület Mongóliához való csatlakozásához,³²⁴ ekkor viszont a szovjet külpolitikával helyezkedett szembe. Moszkva végül is a darhat területet, kb. 16 ezer km²-et átadott Mongóliának azzal a feltétellel, hogy a következő évben barátsági szerződést köt Tuvával és elismeri az állam függetlenségét, amire 1926-ban került sor, szovjet közreműködéssel.

³²³ Halmosy, 1983. 217.

³²⁴ Mongol-arad-un qubisqalt nam-un, 1946. I. 150.

Gazdaság: a modern ipar felé

Mongólia gazdasági életében a történelem folyamán, így a XX. század kezdetén a nomád állattartás meghatározó szerepet töltött be, ahol a pásztorgazdaságok, de a nemesi udvarok is önelátó gazdálkodást folytattak, és csak a többletjóságot értékesítették, többnyire kínai kereskedőknek. Az állatállományban legértékesebb a teve volt, amelynek szőre igen kelendő cikk volt a külföldi piacokon, ára az arannyal vetekedett. A növénytermesztés nem volt ismeretlen fogalom az országban, de az többnyire a folyóvölgyekre korlátozódott, illetve az egyházi területeken is folyt növénytermesztés. A mongol állatkivitel és a szőrmekereskedelem a XIX. század második felétől kicsúszott a mongol kereskedők kezéből, és azt többnyire a külföldi – orosz és kínai – kereskedők szerezték meg. A városban élő mongolok az állattartást csak mint kiegészítő foglalkozást végezték, és bekapcsolódtak a teherszállításba, néhányuk – a kemény versenyt bírva – a közvetítő kereskedeleméből is nagy nyereséget szerzett. Mongólia 1921-ig nyersanyagát feldolgozatlan állapotban értékesítette, az ország ugyanis nem rendelkezett semmilyen feldolgozóiparral és a hazai tőke nem tudta megteremteni az iparosítás feltételeit. Az első ipari létesítmény 1915-ben a Nalajh mellett megnyílt bánya volt, amelyet a kínaiak üzemeltettek, kínai munkaerővel.

A mongolok gazdasági élete a bolsevik hatalomátvétel után fokozatosan megváltozott. A külföldi érdekeltségű gazdasági társaságokat államosították, az országban csak néhány kínai és európai cég működhetett. Az oroszok már a forradalom után monopolizálták az ország külkereskedelmét, Mongólia számára megszűnt a közvetlen export lehetősége, így a világpiacon a jól értékesíthető gyapjút, bőrt és szőrmét az oroszok adták el, akik a nagyobb haszon érdekében feldolgozóipart építettek ki az országban, hogy a nyersanyagot helyben dolgozzák fel, és készterméket szállítsanak ki az országból. Az orosz terveknek az szabott gátat, hogy Mongóliában nem volt munkásosztály,

így a pásztorokat próbálták meg az iparban foglalkoztatni, azonban nem találtak állandó munkásokat.

1927-ben mindössze 60 munkást regisztráltak, 1936-ban már 1300-at, akiknek 90 százaléka nomád volt. 1941-ben a munkások létszáma kissé növekedett: elérte az 1500 főt.

Az első ipartelepítések a bőr- és gyapjufeldolgozás területén történtek. 1934-ben már 70 ezer pár cipőt készítettek Mongóliában és mintegy 90 ezer hagyományos mongol csizmát. Az iparfejlesztés alapjait a fővárosban hőerőművek szolgáltatták, amelyek a magyar Geleta József mérnök tervei alapján készültek el. Az ipartelepítés más területekre is kiterjedt: a harmincas évek elején megépültek az első húsfeldolgozó üzemek, ahol többnyire konzerveket készítettek, ennek kapacitása azonban a többi üzemhez képest kis mértékű volt.

Másik fontos iparág a bányászat volt, a kutatások alapján bő szénkészletet fedeztek fel Nalajh mellett, valamint az ország más vidékein is, Hentij megyében, Baganuur-ban, ahol a szélen kívül a cári időkben már aranybányászat folyt, ezt az 1920-as években is folytatták. Mongólia számára a későbbiekben a bányászat alapvetően fontos iparággá vált, az ország jövedelmének nagy százaléka ebből a bevételből származott.

A Szovjetunióknak sem szakembere, sem kapacitása nem volt a teljes mongol iparfejlesztésre, ezért megengedte, hogy néhány külföldi cég bekapcsolódjon az iparosításba. Az 1920-as években svéd és német mérnökök kezdték meg tevékenységüket, akik bartell együttműködés keretében kis- és középüzemeket telepítettek Mongóliába. A gyümölcsöző együttműködés azonban 1928-ban megszakadt, miután a Szovjetunió megtiltotta, hogy nem-orosz külföldiek kereskedelmi kapcsolathoz kerüljenek Mongóliával. Ettől kezdve csak szovjet segítséggel valósulhatott meg az ország gazdasági fejlesztése, ami azzal a hátránnyal járt Mongólia számára, hogy a legkorszerűbb berendezések helyett elavult orosz technológiával látták el az összes iparágat.

Az oroszok a kétoldalú együttműködésben felvállalták Mongólia infrastruktúrájának megteremtését, és az 1920-as években

elkezdtek kiépíteni az elektromos és a hírközlési hálózatot. Megalakították az első mongol hírügynökséget (MONTA), majd Ulánbátor Irkutzk és Hjakta között telefonkapcsolatot létesítettek. Már a forradalom évében megalakult a Mongol Posta, amelynek újabb és újabb kirendeltségei létesültek a vidéki központokban. A közlekedés nagyon nehézkes volt a vidéki területeken, ezért orosz támogatással megteremtették a belső légi összeköttetést a vidéki központok között. Ennek azonban kihasználtsága igen alacsony volt, a vidékiek megmaradtak ősi közlekedési eszközüknél: a lónál.

Szovjetunió az 1920-as években Kína mongóliai jelenlétét folyamatosan korlátozta, az évtized végére teljesen kiszorította onnan. A kereskedelmi háború következménye az lett, hogy Mongóliában általános lett az áruhiány, ugyanis a közszükségleti cikkeket az orosz ipar nem tudta pótolni, lévén, hogy saját belső piacát sem tudta ellátni. A történészek közül egyedül Sanders hívta fel a figyelmet arra, hogy Mongólia számára a két világháború közti időszakban előnytelen volt az oroszokkal való gazdasági kapcsolat, hiszen az a mongolok számára csak negatívumot produkált. A Mongóliából kiszállított áru ellenértékét a Szovjetunió nem tudta viszonzni, még néhány iparág telepítésével sem, egészen 1945-ig. A második világháború után az új iparosítási folyamatban gyár- és városépítéssel, geológiai kutatásokkal egyenlítette ki korábbi tartozásait. Mongólia tehát gazdaságilag nem szorult rá az erőszakos szovjet iparfejlesztésre, hiszen az ország hatalmas nyersanyagkészletéből biztosítani tudta volna az iparosítás költségeit, akár bartell együttműködés keretében. Igaz, akkor jóval lassabban történt volna meg az iparosítás, és egyes iparágak nem fejlődtek volna olyan szintre, mint az orosz támogatással.

Mongólia 1925–1930 között

Mongóliában a Bogdo Gegen halála után radikális változások történtek, az egyházfő-államfő halálával megszűnt az alkotmá-

nyos monarchia rendszere, 1924-ben kikiáltották a népköztársaságot. Ettől az időszaktól megkezdődött Mongólia szocialista átalakítása. Közvetlen előzménynek az tekinthető, hogy a Szovjetunióban Sztálin meghirdette a szocializmusba való gyors átmenet politikáját. Mongóliában első lépésként a korábbi közigazgatási rendszert alakították át. A nagy területű 6 csuulgan (gyűlés) helyére a megyék (ajmagok) kerültek, amelyek száma 18-ra változott. A régi járások területét is leszűkítették és az elnevezésüket is megváltoztatták. A mandzsu kori hosun (zászló) helyett a szumun (ij) nevet használták megnevezésül. A közigazgatási rendszert később megváltoztatták, végleges, 1990-ig működő formáját 1931-ben érte el. Az új rendszerben a nemesek és a régi rendszer képviselői nem kaptak megbízatást, helyükre a fővárosban nevelt káderek kerültek.

Az ország felső irányításában is változások történtek, az öt minisztériumot 1925–26 között újjal bővítették: a gazdasági tárca kivált a pénzügyből, míg az állattenyésztési minisztérium neve is megváltozott: mezőgazdasági és ipari tárca lett belőle. Az újonnan létrehozott művelődési minisztérium feladata az állami oktatási rendszer megteremtése volt, amelynek át kellett venni az egyházi oktatás szerepét. A belügyből kivált a statisztikai hivatal, amely önállóan működhetett.

Ebben az időszakban kezdték meg a fővárosi lakosság szocialista átnevelését, mongol nyelvre fordították Marx, Engels és Lenin egyes műveit. Megteremtették az alsó- és középfokú iskolarendszert is, ahová azonban nem volt sok jelentkező, mert az iskoláskorú gyerekek többsége még mindig egyházi oktatásban részesült. Az ország lakosságát a pártvezetés két részre osztotta: városiakra és vidékiekre. Mivel az őseik életmódját folytató, azok hagyományos értékeit őrző nomád pásztorokra nem tudtak nyomást gyakorolni, ezért a városi lakosságot megpróbálták elzárni a vidéki területektől, és átnevelni a szocialista eszmékre, ezért megtiltották, hogy a városiak engedély nélkül vidékre látogassanak, illetve korlátozták a vidékiek városba utazását és ott-tartózkodását is. A szabály betartása érdekében a

főváros határán ellenőrző pontokat állítottak fel, és az engedély nélküli utazókat visszafordították.

Az 1920-as évek közepén a mongol párt már elég erősnek érezte magát, hogy a vidéki előkelők ellen megindítsa az első támadást. Az állam 1926-ban megadóztatta a mongol nemesek és a buddhista egyház vagyonát, és mivel csak kis mértékű ellenállásba ütköztek, 1929-ben elrendelték, hogy a „feudálisok” összes vagyonát állami tulajdonba vegyék.

Az 1920-as évek közepétől a Komintern tevékenyen részt vett a mongol párt irányításában, a Forradalmi Párt vezetőinek idomulni kellett a Komintern tanácsaihoz. Ennek köszönhetően, 1928-ban eltávolították azokat a mongol politikusokat, akik az ország lassú átalakítását és a nemzeti jelleg megőrzését akarták megvalósítani. C. Dambadordzs, N. Dzsadamba, B. Ceren-dordzs, A. Amar, és Dzs. Ceveen pártvezetőket a MNFP VII. kongresszusán, mint jobboldali elhajlókat, kizárták a pártból, mert „az államot vezető marxista elmélettel szembehelyezkedtek, ezt az elméletet a vallási tanokkal hasonlítják össze, az utóbbi javára”.³²⁵ A leváltott vezetők helyére a Komintern fiatal, baloldali elkötelezettségű tagokat delegáltatott. 1929-ben a Komintern javaslatára a párton belül ellenőrzést tartottak, hogy megtisztítsák a reakciós elemektől. A következő évtizedre előremutató programot a Komintern tanácsára a mongolok 1930-ban, a MNFP VIII. kongresszusán fogadták el, ahol kinyilvánították, hogy az ország fejlődése érdekében egyből meg kell teremteni a szocializmust, vidéken a független pásztorokat szövetkezetbe való tömörítéssel megtörni, valamint a sárga és fekete feudálisokon győzelmet kell aratni. A harmincas évek belpolitikai eseményei ebben az irányban haladt.

³²⁵ Dambadordzs pásztorcsaládból származott. 1921-ben a Központi Bizottság helyettes vezetője, majd Dandzan eltávolítása után első titkárrá nevezték ki. Többször járt Németországban. Nem értett egyet a teljes államosítással, ezért kizárták a pártból és kivégezték.

Mongóliai vidéki mozgalmak (1930–1932)

Mongóliában az 1920-as évek legvégén megindult a szövetkezetbe való tömörítés programja, ami az állatállomány államosítását jelentette. Az 1929. évi X. törvény a népi gazdaság javításáról szóló szövetkezeti szabályban rendelkezett annak megvalósításról. Vidéken már az egyházi és nemesi állatállomány erőszakos elvétele is felháborodást váltott ki, de amikor a vidéki nomádok egyetlen vagyonának számító állatokat is el akarták venni, az népmozgalmat indított el országos szinten. Az ulánbátori pártvezetők nem tudták a problémát kezelni, csak tehetetlenül figyelték a fejleményeket. A hivatalos pártközlemény sárga és fekete feudálisok lázadásnak nevezte a mozgalmat, akik a közlemény szerint kapcsolatot teremtettek az imperialista japánokkal és a fehérgárdistákkal, hogy Mongóliát átadják a japánoknak.

A mongol pártvezetés joggal tarthatott attól, hogy a keleti és déli határnál az elégedetlenkedők felveszik Mandzsukuoval a kapcsolatot, ugyanis a Góbiban élőket nagyon érzékenyen érintette a kínai határ menti kereskedelem megszűnése, hiszen annak teljes bevételeitől elestek, sőt a szovjet elosztó rendszer nem pótolhatta azokat az árucikkeket, amiket a mongolok délről szereztek be. Valóban az ellenállási mozgalom egyik központja a Góbi keleti részén, a mai Csojbalszan, akkori Tögszbuja település Ulaangari kolostorában.³²⁶ A kolostor vezetője, Vancsin láma felvette a kapcsolatot a mandzsuriai mongol és orosz emigránsokkal, míg Eregdendagva herceg katonai csapatokat szervezett a kommunista erők ellen. Ez a fajta szervezettség azonban elszigetelt jelenség volt, a mozgalom általában spontán alakult ki több helyen. A rendelkezésre álló források alapján úgy tűnik, hogy a megmozdulások többnyire helyi jellegűek voltak, csupán Vancsin láma próbálta meg ezeket a mozgalmakat összefogni és egyedül ő kért Japántól segítséget.

³²⁶ Tüüh barimt, 1995. 3. A MNFP KB titkárságának 57. határozata.

Az ellenállási mozgalom a másik határvidéken, Góbi Altáj megyében is viszonylag erős volt, ahol a mozgalom vezetői Xinjiang tartománnyal teremtettek kapcsolatot. A Központi Bizottsághoz eljutott üzenet szerint onnan 1600 áruval megpakodott tevé lépte át Mongólia határát, fegyvereket és katonai felszerelést szállítva. A vidéki mozgalmak erősödése idején Szelenge megyében az egyházi vezetők egy bizonyos Cenddzsav asszony fiában felfedezték a 8. dzsavidzandamba kilencedik újjászületését. Ez az országosan elterjedt hír még jobban aláásta a párt tekintélyét, hiszen az országban a buddhista egyház feje nagy tekintélynek örvendett.

1932-ben már a fővároshoz viszonylag közel, Arhangáj megyében hasonló megmozdulásról érkezett hír.³²⁷ Az elégedetlenség hamarosan megjelent a szovjet határ menti Hövszgül megyében is, ahol Dordzspulam és Sagdar nemes, valamint több mint 100 láma szervezte meg az ellenállást.

1932-re tehát a négy központi fekvésű, Ulánbátorhoz közeli megyén³²⁸ kívül kisebb-nagyobb elégedetlenségi mozgalmak alakultak ki. A MNFP Központi Bizottsága jórészt tehetetlen volt a mozgalmak megfékezésére, részint azért, mert saját emberük kevés volt, mert a szövetkezetek ellen tiltakozásul sokan kiléptek a pártból és az akkori pártlétszám drasztikusan 4000 főre csökkent le, a fővárosiak így tiltakoztak a kolhozosítás ellen. A párt vezetői akkor a Szovjetuniótól sem tudtak segítséget kérni, mert a kolhozosítás miatt ott is hasonló problémák adódtak. A párt szerencséje egyedül az volt, hogy a vidéki mozgalmak nem egyesültek, illetve, hogy a négy, fővároshoz közeli településeken nem volt elégedetlenségi hullám, így fővárosi pozíciójuk nem került veszélybe. Az ország távolabbi megyéiben a megmozdulások elszigeteltek maradtak, mert a hatalmas távolságok és a fejletlen infrastruktúra miatt nem is tudtak volna egyesülni. Ráadásul az elégedetlen lámák és nemesek nem tudták megvalósítani azt a fajta szervezettséget,

³²⁷ Tüüh barimt, 1995. 8.

³²⁸ Központi, Szelenge, Hentij, Dundgovi megye

amelyet a kommunisták, ez a későbbiekben szintén hátránnyá vált.

1932-ben Sztálin úrrá lett a Szovjetunió belüli válságon, így minden erejét Mongóliára tudta koncentrálni, a szovjet konzulátuson működő Komintern irodát arra utasította, hogy ítélje el a kommunista vezetőket, mint a válságot okozó bűnbakokat.

Szovjet utasításra 1932. május 14-én összeült a Forradalmi Párt Központi Bizottsága, és az Ellenőrző Bizottság vezetésével megpróbálta a hibákat helyrehozni. Több gyűlést tartottak a fővárosban, ahol megpróbálták a kilépett tagokat visszacsalogatni a pártba, ami csak fokozatosan sikerült. Az 1932-ben 4000 tagot számláló párt csak 1940-ben nyerte vissza 14 ezres létszámát.³²⁹ A mongol lakosságból közel 20 ezer fő, a lakosság 1 százaléka Belső-Mongóliába menekült, köztük néhány jelentős egyházi vezető is.

1932. május 29-én a Komintern Végrehajtó Bizottsága és a SZKP Központi bizottsága közös közleményt adott ki a mongóliai helyzetről, amely szerint az 1932-es megmozdulásokat a baloldali elhajlók túlzásából eredően a feudálisok okozták. Ezt a közleményt a MNFP azév június 20-án saját közleményeként elfogadta.

1932. június 29-én a MNFP Központi Bizottsága ülésezett, ahol az ország belső helyzetéről és a távolabbi tervekről esett szó. A határozat értelmében a Szovjetunió gazdaságát tartják ezentúl is szem előtt, de a hazai sajtóságokat jobban figyelembe veszik. A párt a nagy ellenállás miatt visszavonult: a pásztorok három évtizedre megmenekültek a szövetkezetbe való belépéstől. A párt határozata azonban sokkal kegyetlenebb döntést hozott a felkelések feltételezett megszervezői ellen: elhatározták a „sárga és a fekete” feudálisok hatalmának eltörlését. Mivel azonban a nemesek nem jelentettek komoly veszélyt a párt-ra, ezért a buddhista egyház ellen indult koncentrált támadás. A harmincas évek belpolitikájának elsősorú kérdése lett az egyház teljes meggyengítése, majd likvidálása.

³²⁹ Sanders, 1968. 36.

Külpolitika

Mongólia 1921 után nem hozhatott önálló külpolitikai döntést, mert az a szovjet vezetést illette meg, az ország vezetői csak a Moszkvából érkezett döntések végrehajtóivá váltak. Az ország még az 1920-as években korlátozottan kapcsolatot tarthatott déli szomszédjával, Kínával, valamint a Szovjetunió szövetségeseivel, Németországgal. 1927-ben Mongólia konzulátust akart nyitni Berlinben, de ezt az orosz diplomácia megakadályozta. 1928-tól a Szovjetunióban is megszüntettek minden külföldi – így a szövetséges német – gazdasági érdekeltséget. A Szovjetunió Mongóliával közösen 1930-ra nemzetközileg teljesen elszigetelődött.

Még javában tartott az ellenállási mozgalmak elleni harc a mongol pártvezetésben, amikor keleti határuknál 1932-ben új hatalom jelent meg: a japán segítséggel felélesztett Mandzsú Császárság, Mandzsukuo. Japán a Tanaka-terv forgatókönyve alapján a további terjeszkedés irányául Kelet-Ázsiát és Szibériát jelölte meg. A terv megvalósításának lépése Mandzsúria után Korea elfoglalása volt, majd azután a mongol területek következtek, amelyen keresztül eljuthatnak Kínába, majd Szibérián keresztül a Szovjetunióba.³³⁰ A japán offenzíva az orosz vezetést érzékenyen érintette, hiszen a volt cári katonai vezetők közül sokan 1920 után Mandzsúriába menekültek, és a 30-as években japán fennhatóság alatt újból aktivizálták magukat. Mandzsúria elfoglalása után ezért Korahan, a Szovjetunió külügyminiszter-helyettese, a Mongóliában tartózkodó Ohtin konzulnak a következőket táviratozta:

„Japán elfoglalta Mandzsúriát és a Taonan úton továbbhadt a bargákhoz, de a mongol határon nem tudott betörni. A félérgárdisták aktivitása lehetséges, mert Szemjonov atamán Mandzsúriába érkezését nagy örömmel fogadták. A Mongol

³³⁰ Halh-golin bajdaal, 1970. 8.

Népköztársaság keleti területeit figyelni kell, és a vele való szövetségkötés nagyon fontos.”³³¹

A Szovjetunió számára fennállt az a veszély is, hogy Japán ismét intervenciós támadást indít ellenük, mint tette azt 1918-ban. Mongólia ismét, mint stratégiai pont vált fontossá, amely támadás esetén elővédként megvédeheti a Szovjetuniót a támadástól. Ezért a Szovjetunió egy olyan szerződést kívánt kötni Mongóliával, amely lehetővé teszi az ország hivatalos megszállását. Ennek első lépése az volt, amikor 1934-ben Moszkvában Genden miniszterelnök aláírta a „Gentleman's agreement” megállapodást.

1935-től Japán folyamatosan provokációt hajtott végre a Szovjetunió távol-keleti területein, valamint Mongólia keleti határvidékén, ezzel megpróbálta mindkét országot háborúba kényszeríteni. A mongolok 1935. július 5-i közleménye szerint a Kwantung hadsereg az év eleje óta több határsértést követett el, a határmenti Halha folyó mentén. Ezek a támadások a következőkben is folytatódtak, sőt a Szumber nevű helységről a két fél össze is csapott. A kiélezett mongóliai helyzet idején Sztomorjakov külügyminiszterhelyettes a következőket üzenté Tajrovnak az új mongóliai követnek:

„A mandzsú-mongol határon, valamint a mandzsú vasútállomáson történt dolgaikat figyelemmel kísérjük, ahová a japán-mandzsú sereg provokálóan behatolt. A Szovjetunió a mongol területeken a japán kormánytól látszólagos békét, a törvények betartását kéri. A fenti közleményt a mongol vezetőkkel tudatjuk.”³³²

A Szovjetunió a harmincas években több európai állammal is megnemtámadási szerződést kötött, 1935-től sürgette a mongol vezetést, hogy ők is kössenek hasonló megállapodást. Sztálin ugyanis egy újabb világméretű háborúban el akarta kerülni az esetleges kétfrontos harcot. A mongolokkal való megállapodás létfontosságú volt számukra, hiszen a Szovjetunió vezetése

³³¹ Ceden, 1976. I. 285.

³³² Ceden, 1976. I. 352.

tisztában volt azzal, hogy Mongóliában még nem történt meg a szocialista átmenet, ezért jogosan féltek attól, hogy mongol politikai körök esetleg a japán-barátság mellett döntenek, és akkor a cári erők könnyedén behatolhatnak a Szovjetunió területére.

1936-tól Japán egyre agresszívabb külpolitikát folytatott, a Szovjetunióval való tárgyalást elutasította, akkorra már megszületett a japán terjeszkedés pontos terve, a „nagy kelet-ázsiai övezet” címen, amelynek következő célpontja Mongólia volt.

A Szovjetunió és Mongólia képviselői végül 1936. március 12-én Ulánbátorban megkötötték a négy pontból álló mongol-szovjet kölcsönös segítségnyújtási jegyzőkönyvet, amely 10 évre szólt. Mongol részről Genden miniszterelnök és Amar, a Kis Hurál elnöke írta alá, míg orosz részről Tajrov, mongóliai orosz követ. A szerződés szerint, ha a két fél bármelyikét támadás éri egy harmadik részről, akkor kölcsönösen segítik egymást. Mongólia a szerződéssel kötelezte magát arra is, hogyha a Szovjetuniót támadás éri, akkor segíti, ami 1941-től realizálódott.³³³

Bár Mongólia e szerződés által biztosította magát az esetleges külső támadás ellen, de ez egyben azt is jelentette, hogy Mongólia elvesztette minden beleszólását saját államügyében, a megállapodás aláírása után több tízezer szovjet katona érkezett az országba.

A belső-ázsiai kis ország sorsa megpecsételődött, a szerződés aláírása egyet jelentett a teljes orosz függés felvállalásával és a szocialista átalakítással is. 1935-től a Szovjetunióban megindított terrorhullám elérte hamarosan Mongóliát is, ahol a szovjet fegyverek védelmében Csojbarszan immár végrehajthatta a szocialista átmenetet az országban is, legyőzhette a még mindig nagy befolyásnak örvendő lámaista egyházat.

³³³ Ceden, 1976. I. 392.

A lámaizmus elpusztítása

Sztálin 1937-ben meghirdette a templomok lerombolását és a papság elleni összehangolt támadást a Szovjetunióban, ugyanekkor a „vezér” Moszkvába hívta Genden mongol miniszterelnököt, és megparancsolta, hogy Mongóliában is el kell pusztítani a buddhista egyházat. A feljegyzések szerint Genden ekkor felugrott és vörös imperializmussal vádolta meg Sztálint, és megtagadta a parancs teljesítését.³³⁴ Ezzel Genden aláírta halálos ítéletét, többet nem tért vissza Mongóliába.³³⁵ Sztálin ezután az „engedelmes” Csojbalszannak parancsolta meg a végrehajtást. Az 1930-as években a buddhista egyház már több évtizedes üldözést tudhatott maga mögött. Az egyházi vagyon nagy részét az 1920-as évek végén államosították, és a papság létszámát is radikálisan 15 000 főre csökkentették le, de vidéken, sőt még a fővárosban is az egyháznak nagy támogatottsága volt, még a mongol pártvezetésben is.

A 15 ezer fős buddhista papságból az 1930-as években a lakók közül 13679 főt ítéltek el. Néhányuknak megkegyelmeztek és a halálbüntetést hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönbüntetésre csökkentették.³³⁶ A határ mentén élők külföldre, Kínába vagy Mandzsukuo-ba menekültek, sokan a központi hatalom által nehezen elérhető vidéki területekre, ahol a nomád pásztrok rejtegették őket.

Az 1937-es egyház elleni támadás túltett minden eddigi üldöztetésen, és a mongol történelem egyik legsötétebb fejezetét jelentette, amelynek borzalmait a mai napig sem tártak fel teljes részleteiben.

A forrásokból annyi bizonyos, hogy 1938-ban Csojbalszan rendelte el, hogy minden kolostorban állami megfigyelők szemléljék a szerzetesek életét, akiknek az volt a feladatuk, hogy

³³⁴ Genden múzeum, Ulánbátor. Kiállítási anyag

³³⁵ Genden miniszterelnök sírja Moszkvában a Kreml-ben van. Jelenleg látogatható.

³³⁶ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 235.

államellenes szervezkedést jelentsenek. A megfigyelők felső utasításra arról számoltak be, hogy a keleti és a déli részeken, 17 kolostorban az egyházi vezetők a japánok számára kémkedtek, és Mongóliát a japánok kezére akarták játszani. Csojbalzan a buddhista egyházat a fasizmus kiszolgálójának nevezte, és elrendelte a kolostorok lerombolását és a szerzetesek likvidálását. A pártvezér későbbi beszédében elismerte, hogy nem minden lámára vonatkozott a halálos ítélet, az alsó és középlamák életét megkímélték, és a civil életben vagy a katonaságban biztosítottak számukra új életet. Igazából csak a buddhisták felső vezetését állították félre úgy, hogy legtöbbjüket a kolostor udvarán bírósági ítélet nélkül agyonlőtték.³³⁷

1938-ban a mongóliai buddhista kolostorok, ezzel együtt Mongólia több mint 300 éves anyagi és szellemi kultúrájának emlékei megsemmisültek. A fából épült kolostorokat felgyújtották, a kőből épülteket világi célra vették igénybe. A kis, vidéki kolostorokban istállót rendeztek be, néhány nagyobbban pedig múzeum létesült. Ekkor az ország műemlékei és a templomokban lévő könyvek, szobrok, festmények, szertartási eszközök tízezrei semmisültek meg. Néhány emléket a szerzeteseknek sikerült elrejtetniük, azokat vidékre menekítették, ahol generációról generációra őrizték a pásztorcsaládok. Legjelentősebb mentőakció a XIX. században élt egyházfő és színházalapító Ravdszaj gyűjteménye kapcsán történt, akinek színházi kellékeit, ajándéktárgyait, de műveit a Kelet-Góbi megyében az 1930-as évek közepén egy Altangerel nevű pásztor elásta, és a rejtkehelyet csak fiai tudták. Altangerel unokája 1990 után ásta elő az 56 ládából álló relikviákat, és azokat Szajnsand városnak ajándékozta.³³⁸

A buddhista hit korlátozott gyakorlását az ország két legnagyobb kolostorában engedélyezték: az Ulánbátorban lévő Gandategsilen kolostoregyüttesben, valamint az ország első ko-

³³⁷ Endzon Hambo, Ded Hambo és Damdin kolostor elpusztításakor mintegy 2000 embert öltek meg. In: Szovremennaja Mongolija No.3 (1937)

³³⁸ Ravdszá gyűjtemény ma Szajnsand központjában látogatható.

lostorában, a XVI. század végén épült Erdeni Dzu-ban, amelyek kis rongálással túléltek a kolostorrombolást. A két helyen mintegy háromezer szerzetes végezhetette mindennapos imádságát és tanulmányozhatta a tibeti szent szövegeket, és a pártvezetés korlátozott számban engedélyezte az oktatást is.

Személyi kultusz

Csojbalszan személyi kultusza a harmincas években valósulhatott meg Mongóliában, számára azonban ez nem jelentett abszolút hatalmat, hiszen a Szovjetunió alá volt rendelve. A katonai egyenruhát viselő Csojbalszan minden külsőségben utánozta a nagy szovjet vezért. Az egykori lámanövendék az 1910-es években Irkutzkban tanult, ahol megismerkedett a bolsevik eszmékkal. Csojbalszan egyik alapítója volt a mongol haderőnek, majd 1921-től a Revszomol tagjaként az oroszok feltétel nélküli támogatója volt. Karrierje gyorsan haladt előre a pártban, hiszen a 20-as évek közepéig jóformán minden vetélytársát kivégezték, így egyre nagyobb hatalom koncentráldott kezében. Igazi áttörést, újabb hatalomkoncentrációt a Komintern iroda vezetőinek Moszkvába való visszarendelése, valamint a burját tanácsadók leváltása jelentett Csojbalszan számára. 1930-ban formálisan csatlakozott a kormányhoz, mint külügyminiszter, majd 1933-tól a Baga Hural vezetőjeként minden jog birtokosa lett, akkortól a miniszterelnök jogköre szinte formálissá vált. Csojbalszan hatalma akkor vált teljessé, amikor 1937-ben még két lehetséges riválisát, Amart és Demidet eltávolították a hatalomból. Demid a Mongol Hadsereg vezetője volt, Tuhacsevszkij marsall baráti köréhez tartozott. Amikor Sztálin kivégeztette a szovjet felső vezetést, köztük Tuhacsevszkijt, akkor Csojbalszan megmérgeztette Demidet, és utána átvette a hadsereg teljes irányítását. Amar régi közigazgatási szakembernek számított, aki az autonómia idején a külügyminisztériumban dolgozott. 1930-ban miniszterelnök és külügyminiszter volt, a kolhozosítás kudarca miatt leváltották posztjáról, de

megmaradt a párt szűk vezetésében. A szerzetesek elleni támadáskor szembehelyezkedett Csoj balszannal, mert elítélte a buddhista egyházak lerombolását és ártatlan szerzetesek kivégzését, ezért ellenforradalmi tevékenység miatt kivégezték.

A Forradalmi Párton belüli tisztogatások már 1922-től Bodó és társai perével megindultak, majd utána következett Dandzan és társai pere 1924-ben. A koncepciós perek a harmincas években már a civil lakosságot is érintették: elsőrangú célpontok a nemesi származásúak és a gazdag pásztorok voltak, de nem kímélték az értelmiségi pályán lévöket sem, akik Ulánbátorban állandóan a figyelem központjában álltak. Közülük kiemelkedtek azok, akik korábban külföldön jártak, különösen akik Németországban tanultak a két ország együttműködése idején. A harmincas évek közepén a terror elérte a szocialista átmeneget elősegítő burjátokat is, akik a „forradalom után” vezető tisztségeket viseltek Mongóliában. 1935-ben több perben elítélték őket Ulánbátorban.

Csoj balszan terrorja alatt 25 785 ember sorsáról döntött, és kb. 20 ezer embert halálra ítélt, ami az ország férfi lakosságának 11%-át jelentette. Nem volt olyan társadalmi réteg, akit közvetlenül vagy közvetve nem érintett valamilyen szinten a terror. A harmincas években a MNFP KB tagjainak 73%-át, a hadsereg felső vezetésének 85%-át kivégezték.³³⁹

Ebben az időszakban az üldözés elérte az ősi mongol hitvilágot őrző sámánokat is, akik az ország hegyes vidékein éltek, és semmilyen beleszólásuk nem volt a politikai élet alakításában, vétségük az volt, hogy a hagyományukat őrizték meg és azt a pásztoroknak közvetítették.

Mongóliában nagyon jelentős volt a terror pusztítása, lévén hogy a kivégzettek és elítéltek többsége a városias települések közeléből kerültek ki. A kis lakosú ország demográfiai és szellemi fejlődését hosszú időre megakasztotta a tomboló terror. Egyedül a nomád pásztorok éltek viszonylag szabadságban, ahová nem mindig ért el a központi hatalom.

³³⁹ Boldbaatar-Lündendzsancan, 1997. 235.

A legszomorúbb tény az, hogy a mongol felsővezetés azon tagjait, akik szembeszálltak Sztálinnal, és nem akarták végrehajtani az országuk ellen indított különböző támadásokat, szintén kivégezték vagy megmérgezték. Legjellemzőbb példa erre Genden, akit Moszkvában kivégeztek, miután felháborodott Sztálin szavain, Dagszomot, a Kis Hurál elnökét pedig a transz-szibériai vasúton, útban hazafelé megmérgezték.

A Halhin goli ütközet 1939-ben

Japán a harmincas évek közepétől folyamatosan támadta az orosz és mongol határvidéket. 1938 júliusban a koreai–orosz határnál, Changkufeng-nél a japán sereg győzelmet aratott Bljuher marsall felett. A két fél augusztusban tárgyalóasztalhoz ült és megállapodott a határ módosításában. A következő évben, 1939-ben, közvetlenül a második világháború előtt Mongólia határvidékén lezajlott ütközetekben eldőlt, hogy a későbbiekben merre és milyen ütemben halad a japán terjeszkedés iránya. Ezt az eurázsiai kontinenst érintő harcot a történészek mai napig nem értékeli kellően, pedig a kelet-mongóliai Halhin-gol-nál az egyesült orosz és mongol seregek megállították az erőszakos japán terjeszkedést, ezzel megghiúsult az eurázsiai kontinens, valamint Kína bekerítésének terve is. A mongol határnál sikerült a japán terjeszkedést két évre feltartóztatni, ezzel megszűnt annak a veszélye, hogy az antifasiszta erők, különösen a Szovjetunió, kétfrontos, európai és ázsiai háborúba keveredjenek már a háború kezdetén.

A japánok hadüzenet nélküli háborúja 1939 tavaszán kezdődött Mongólia ellen, helyszíne a Halha-folyó vidéke volt, amely felől május 11-től a japánok többször is megpróbálták betörni. A támadás hírére a Szovjetunió új külügyminisztere, Molotov utasította a szovjet erőket irányító Zsukovot, hogy a japán erőket mindenképpen szét kell verni, nem szabad engedni, hogy a Szovjetunió esetlegesen kétfrontos háborúba kényszerüljön. A parancs értelmében a mongol lovasezredek és a Vörös Had-

sereg 57. önálló hadteste a kelet-mongol határ mellé vonultak, és megkezdték a Japán elleni támadást.

A japánok Nomohan és Bürd-ovoo irányából indították első támadásukat, amelyben a japán-mandzsú hadosztály 6. hadserege vett részt. 1939. május 28-án Hajlاربól támadtak, ezt azonban az egyesült orosz-mongol erők visszaverték. Kamacubara japán tábornok a gyors győzelem elősegítése érdekében a légi-erőt is bevetette, amelyek a mongol oldalon lévő orosz-mongol harci repülőteret hirtelen megtámadták, és az ott lévő gépeket teljesen elpusztították. Ezzel a támadással a japánok egészen június végéig uralták a mongol légerőt, akkor érkeztek meg az új orosz repülőgépek. Az orosz hírügynökségi jelentés szerint június 27-én a japán oldalon 60 gép vett részt, míg az orosz-mongol oldalon 50, az aznapi harcokban a veszteség 25:3 volt a szövetségesek javára.³⁴⁰

A harcok történetében a fenti napon sikerült a japánoknak legmélyebben behatolni Mongóliába, a határtól 120 kilométerre fekvő Bajantümed várost bombázták. Július elejére megszűnt a japánok légifőlénye, a harc a szárazföldön folytatódott. A nyár folyamán a fronton a hadviselő felek szinte az összes fegyvernemben összemérték erejüket: a lovasságtól a tankokig.

A több hónapos harcban kiegyenlített küzdelmek után csak augusztus végén történt fordulat: Zsukovnak augusztus 20-án sikerült a japán csapatokat a Halha-folyón túlra visszaszorítani, és az ellenséges alakulatot bekeríteni.³⁴¹ Az áttörés ellenére utóvédharcokra még néhány napig sor került, mert a japánok nagyon erősen tartották magukat. J. J. Fegyunyiniszki ezredesnek augusztus 28-án végre sikerült szétvernie az utolsó ellenál-lási pontokat. Augusztus 30-án az utolsó japán repülőgépeket is lelőtték, így Mongólia és a szovjet Távolság-Kelet megszabadult a további japán agressziótól.

A katonai győzelem után diplomáciai úton rendezték a fegyverszünetet. 1939. szeptember 16-án moszkvai idő szerint 2

³⁴⁰ Ceden, 1976. I. 480.

³⁴¹ Ceden, 1976. I. 494.

órákor fegyverszüneti állapot lépett érvénybe, és a japán–orosz határvonalul az 1936. szeptember 16-i moszkvai idő szerint 13 órákor elfoglalt vonalat jelölték meg. A mongol-mandzsú határvonal kijelölésére 2-2 főből álló orosz–japán–mongol bizottságot bízta meg, akik 1940-ben a mandzsú egyezmény keretein belül rögzítették a mongol–mandzsú határvonalat.

A halhin goli ütközet több szempontból is fontos a második világháború eseményeinek megértéséhez. Japán itteni veresége miatt támadási terve átdolgozásra kényszerült: a hatalmas eurázsiai kontinens meghódítása helyett a csendes-óceáni térséget jelölte meg elfoglalandónak. Az eurázsiai kontinens tehát megszabadult a japán agressziótól, Kína pedig attól, hogy több irányból érje a japán támadás. A Szovjetunió sikeres hadművelete után fegyverszüneti megállapodást, majd 1941-ben megneamtámadási szerződést kötött Japánnal. Ez utóbbi lehetővé tette, hogy az orosz hadsereg az európai hadszíntérré összpontosítsa erejét, és a szövetségesek oldalán való bekapcsolódásával elismertesse magát nemzetközileg, valamint visszatérjen az aktív európai politikába.

Mongólia a Halhin-goli ütközettel megmenekült attól, hogy területén háborús front jöjjön létre, és mivel a hadműveletek Európában történtek, nem lépett be a Szovjetunió oldalán a világháborúba sem. Az 1936-ban megkötött megneamtámadási szerződés értelmében viszont a mongol kormány korlátlan mennyiségű élelmiszerral és ruházattal támogatta a Vörös Hadsereget. Amikor a háború idején mongol miniszterelnök látogatott Moszkvába, élelmiszerszállítmányok is érkeztek Moszkvába.³⁴²

³⁴² Pravda, 1942. március 17., 1944. január 23. Szovjet monitor, 1945. július 7. TASZSZ hír

Mongólia nemzetközi helyzete 1945–1990 között

Az ország csak az európai háború befejezését követően, 1945. augusztus 10-én, egy nappal a Szovjetunió Japánnak küldött hadüzenete után kapcsolódott be a háborúba. A rövid, egy hónapos harcok alatt Mongólia biztosította a Szovjetunió utánpótlását, ellátását és a hátvéd szerepét töltötte be a mandzsúriai ütközetek alatt. A Szovjetunió a mongol támogatás miatt nemzetközi szinten is rendezni akarta az ország független státuszát, ezért 1945-ben, a jaltai konferencián szövetségeseivel elismertette Külső-Mongólia függetlenségét. A nagyhatalmak döntése alapján Mongólia hovatartozását az ENSZ által kiírt népszavazásnak kellett megerősíteni. 1946-ban a mongolok többsége a Kínától való függetlenség mellett szavazott, ezt az eredményét már Kínának is el kellett ismerni.

A nemzetközi elismertséget kapó ország a következő évben, 1947-ben már offenzívába ment át, és orosz segítséggel behatolt a kínai Turkesztánban lévő Altáj területre, ahol többnyire kazakok és mongolok éltek. Kína azonban visszaverte a támadást, így a területfoglalás kudarccal végződött.

Mongólia 1945 után jóval kedvezőbb nemzetközi helyzetbe került, mint a két világháború közötti időszakban. Az ország teljes elszigeteltsége megszűnt, a Szovjetunió nem tudta tartani egyeduralmát, főleg azután, hogy 1945 után Kelet-Európában is szocialista államok jöttek létre, és 1949-ben Kínában is a kommunista erők vették át a hatalmát. Mongólia az 1950-es években felvette a diplomáciai kapcsolatot a szocialista tömb országaival, sőt más, nem szocialista országokkal is kapcsolatot keresett. Az ország bel- és külpolitikáját azonban még mindig az erős orosz függés jellemezte.

Mongóliában ismételt változás akkor történt, amikor 1952-ben elhunyt a diktátor Csojbaszan, a következő évben pedig Sztálin, akik az országban a harmincas évektől a legtöbb pusztítást okozták emberi és anyagi erőkből egyaránt. A személyi kultusz intézménye megszűnt, és a pártvezér utódja, a közigaz-

dás J. Cedenbal az ország fokozatos gazdasági fejlesztését és a lakosság életkörülményeinek javítását kívánta a Szovjetunióbeli folyamatokhoz hasonlóan elérni.

Mongólia második világháború utáni külpolitikáját továbbra is a Szovjetunió irányította. Az ötvenes évek elején úgy tűnt, hogy Mongólia a Kínával való kapcsolat fejlesztésével ellensúlyozhatja az orosz függést, ezért élénk diplomáciai kapcsolatot alakított ki déli szomszédjával. Kínából ugyanúgy érkeztek segélyek és kedvezményes hitelek, mint a Szovjetunióból, sőt több kínai beruházás vette kezdetét Mongóliában. Az ötvenes évek közepére nagyjából kiegyenlítettnek tűnt a mongol–kínai, illetve mongol–orosz viszony. Amikor azonban az ötvenes évek második felében szakítás történt a két nagyhatalom között, akkor orosz utasításra Mongóliának is meg kellett szakítani kapcsolatát Kínával. A két nagy szomszéd ellenségeskedése Mongóliát is hátrányosan érintette, hiszen, mint a Szovjetunió vazallusa, nem folytathatta a Kínával való együttműködést, és Mongóliában sok megkezdett kínai beruházás félbemaradt. Az oroszok az ötvenes évek végén ismét lezárták a mongol–kínai határt, ami az éppen fellendülésben lévő mongol gazdaságot és kereskedelmet érzékenyen érintette. Mongóliában ismét az orosz dominancia érvényesült. A mongol–kínai viszonyban enyhülés csak 1971-ben következett be, amikor az MNFP XVI. kongresszusa elhatározta, hogy javítja Kínával az államközi kapcsolatokat. A következő évben tárgyalások kezdődtek a két ország képviselői között a félbehagyott kínai beruházások ügyében, illetve a pártkapcsolatok normalizálására.

A Kínával való kapcsolat megromlását kis mértékben egyensúlyozta az, hogy az 1960-as évek elején megváltozott az ország nemzetközi megítélése: 1961-ben többszöri próbálkozás után végre Mongóliát is felvették az ENSZ-be, és ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy a nyugat-európai államokkal is létesítsen diplomáciai kapcsolatokat. Az ország gazdasági fejlesztését nagyban segítette az, hogy 1962-ben felvették a KGST-be, ahonnan Kína helyett rendszeres élelmiszersegélyt és pénzbeli támogatást kapjon. A szocialista országok beruházása révén

számos feldolgozó üzem, könnyűipari létesítmény, valamint bánya létesült. Mongólia a beruházásokért nyersanyaggal fizetett, de külkereskedelme jórészt passzív maradt, sőt a túlméretezett beruházások – a bányászat kivételével – nem hozták meg a várt eredményt.

Mongol külpolitikában igazi áttörést csak a rendszerváltás hozta meg, amikor megszűnt az orosz ellenőrzés és az ország 1991-től szabadon alakíthatta külkapcsolatait.

Mongol belpolitika (1945–1990)

A Szovjetunió Mongólia nemzetközi elismerése után elkezdte az ország átfogó ipari és mezőgazdasági fejlesztését, valamint Ulánbátor, mint modern főváros kialakítását. 1948-ban indították meg az első ötéves tervet, amelyben elhatározták a nehézipar fejlesztését, a mongol főváros átépítését, valamint a transz-szibériai vasút mongol szakaszának Ulánbátortól a kínai határig való megépítését. Ez a munka csak 1955-ben fejeződött be, és 1956-ban nyílt meg a közönség előtt. Az iparfejlesztés többnyire a Szovjetunió pénzügyi és műszaki segítségével valósult meg. A két világháború utáni passzív kereskedelmi mérleg ettől az időszaktól kezdve megfordult, Mongólia vált adóssá az oroszokkal szemben.

A második ötéves tervben visszatértek a mezőgazdaság szocialista átalakításának tervéhez, amely az 1930-as évek elején még kudarcot vallott. Az állatállomány növelését és a földművelés, mint kiegészítő ágazat fejlesztését úgy kívánták elérni, hogy 1958-tól a pásztorgazdaságokat erőszakosan szövetkezetbe tömörítették. A pásztorok ellenkezése azonban már nem volt olyan mértékű, mint a harmincas években. A párt a szövetkezetbe való tömörítéstől azt kívánta elérni azt, hogy a pásztorok a kolhozok közelében letelepedjenek, és felhagyjanak a legelőváltó életmódjukkal, ezáltal könnyebben ellenőrizhetőbbekké váltak volna. Ez a várakozás nem teljesült, mivel az állandó

letelepedés csupán néhány járásközpontban és a vidéki megye-központokban volt megfigyelhető.

Mongólia legjelentősebb politikai változás az volt, amikor 1952 januárban Moszkvában meghalt Csojbalszan, helyére a fiatal Cedenbal került, aki 1952 májusában foglalta el a miniszterelnöki és pártfőtitkári pozícióit. Sztálin halála a Szovjetunióban változást hozott annyiban, hogy 1956-ban a XX. kongresszus elítélte a személyi kultuszt és Sztálin rendszerét, és az áldozatok közül sokakat rehabilitáltak. Mongóliában azonban nem történt ilyen átütő változás. Igaz, megkésve, 1966-ban a párt XV. kongresszusán a harmincas években lezajlott törvénytörő perek felelősségét Csojbalszanra hárította, az áldozatok rehabilitációja azonban nem történt meg.³⁴³

A nagy pártvezér halála után egy időre kettéválasztották a pártbeli és a kormányzati funkciót: 1954-ben Damba átvette a párt irányítását, Cedenbal pedig miniszterelnök lett. Amikor Kínával megromlott a kapcsolat, Dambát, mint Kína-barát politikust eltávolították a vezetésből, és 1958-ban Cedenbal újból egyesítette a párt és a kormányzati vezetést. Cedenbal politikájának fő támogatója Brezsnyev szovjet pártfőtitkár volt, akinek segítségével a Forradalmi Pártból kiszorították az alternatív csoportokat, akik a Szovjetunió mellett más szövetségest is kerestek.

1960-ban alkotmánymódosításban deklarálták, hogy az országban megtörtént a szocialista átmenet.

Csojbalszan halála után enyhült a szigorú diktatúra Mongóliában, a kormányzat a mongolok életkörülményeinek javítását próbálta elérni. Felépítették az új fővárost, ahol kezdetben négy, később tízszintes lakásokba költöztették be a városlakók nagy részét. A vidékről felköltözők egy része azonban még mindig a város határában jurtákban élt, hagyományos életmódja szerint. Ulánbátorban több kerületet alakítottak ki, és megszervezték a tömegközlekedést is. Erre nagy szükség volt, hiszen 1960-ra a főváros lakossága elérte a 150 ezer főt. Cedenbal

³⁴³ Ceden, 1976. II. 45.

idején megpróbálták a városi lakosságnak jólétet biztosítani, de ezt nem a mongol gazdaság eredményének hatására tették, hanem külföldi kölcsönökből és a KGST országok segélyeiből. Az a képtelen helyzet állt elő, hogy míg az országban viszonylagos szociális biztonság volt, addig a gazdaság termelékenység folyamatosan csökkent, az ötvenes években felépített gyárak a hetvenes évek végére elavulttá váltak, felújításra, éppen a lakossági juttatások növelése miatt, nem jutott pénz.

Egyik ilyen plusz kiadás volt az oktatás fejlesztése, amelyet a jobb külföldi megítélés érdekében fejlesztettek, továbbá szerették volna lemaradásukat csökkenteni, ezért 1955-ben bevezették a négyéves kötelező iskolai oktatást, 1958-ban pedig a városokban a tízosztályos iskola elvégzését kötelezően előírták. A kulturális együttműködési megállapodások alapján egyre több mongol diák tanulhatott a szocialista országokban, igaz, majd háromnegyedük a Szovjetunióban végzett. Másik oldalról, a hatvanas évektől nyugati tudósoknak is megengedték, hogy kutatásokat végezzenek az országban.

A kulturális fejlesztéseket rombolások is kísérték, amelyek a hagyományos mongol kultúrát érintették. 1946-ban eltörölték az ország régi ujjur írását, helyette a cirill betűs írásmódot tették kötelezővé, hogy ezzel is kifejezzék a Szovjetunió iránti elkötelezettségüket. A régi írást csupán a közép és idősebb korosztály őrizte meg, valamint néhány tudományos kutató, a fiatalok már csak a cirill írást tanulták meg, ezért nem tudták olvasni a régi történelmi és vallási tárgyú irodalmat. A hetvenes évektől megpróbálták a mongol fiatalokat eloroszosítani: fővárosszerte orosz anyanyelvű iskolákat hoztak létre, ahol többnyire orosz történelmet és irodalmat oktattak, a mongol anyanyelv fejlesztését teljesen elhanyagolták. A felsőfokú intézményekben az oktatóknak oroszul kellett előadni. Az oroszosítás azonban nem sikerült olyan jól, mint a többi szovjet tagköztársaságban, ahol a városi nemzetiségek szinte teljesen elfelejtették anyanyelvüket, mivel a mongol fiatalok nagy része családjuk révén ragaszkodott az ősi hagyományokhoz.

A második világháború után a diktatúra szigora enyhült a

nemzeti hagyományokkal kapcsolatban is, megpróbálták azokat a szocialista eszmevilágba integrálni. A mongol pásztorok nagy ünnepét, a nádam-ot már az 1920-as évektől kisajátították a forradalom évfordulójának megünneplésére, viszont a hagyományos holdújév megünneplése több évtizedig tilos volt, és csak 1960-ban engedélyezték újra, úgy, hogy a dolgozók napjának keresztelték át.

A mongol belpolitikai életben radikális változás 1984 augusztusában történt, miután a Szovjetunióban meghalt Leonij Brezsnyev pártfőtitkár. A Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottsága elmozdította helyéről az 1952 óta uralmon lévő Cedenbalt, aki a Brezsnyev-korszak mongóliai megvalósítója volt. Helyére a párt fiatalabb generációjának tagja, Dzs. Batmönh került, aki a szovjet vezetés szerint végre tudja hajtani a gazdasági-társadalmi reformokat. A következő évben a mongol közélet egyik legrejtélyesebb politikai gyilkossága történt: valószínűleg a Forradalmi Párt konzervatív szárnyának megbízásából meggyilkolták D. Tömör-Ocsirt, a fiatal politikust, aki többször a bizottsági üléseken többször szembehelyezkedett Cedenbal javaslatával.

Batmönh idején a Szovjetunióban hatalmas változások történtek, miután Gorbacsov radikális politikai és gazdasági változásokat hirdetett meg. 1988-ban a Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottságának V. ülése elfogadta a társadalmi változásokat, így lehetőség volt arra, hogy ebben az országban békés úton megtörténjen a rendszerváltás.

Mongóliai rendszerváltás 1990-től

A szovjetunióbeli politikai-gazdasági változások a szocialista tömb széthullását eredményezték, ezáltal Mongóliának lehetősége volt arra, hogy végre elnyerje függetlenségét. A fentről, a párt vezetéséből kiinduló reformtörekvések azonban nem bizonyultak elegendőnek, és az ellenzéki körök teljes demokratikus változásokat követeltek. 1990. január 21-én a Szühbátor téren

több ezres tömeg tüntetett, és a parlament feloszlatását, valamint a minisztertanács lemondását követelték. A szórványos ellenzéki erők februárban egyesültek és megalakították a Mongol Demokratikus Pártot, követelték a parlament feloszlatását, a kormány lemondását és új választások kiírását. A tüntetések idején a rendszer ellen való tiltakozásul a tömeg ledöntötte a Központi Állami Könyvtár előtt álló 4 méteres Sztálin szobrot. A tömeges tüntetések hatására a Központi Bizottság megújította a párt politikáját. Batmönh helyére a reformszárny képviselője, Ocsirbat került, a Cedenbal politikáját támogatókat pedig végleg kizárták a pártból. Az országgyűlés módosította az alkotmány azon paragrafusát, amely az egypárt-rendszert törvényesítette, helyére bekerült a több párt engedélyezése. Ekkor az Országgyűlés elnökévé Ocsirbatot választották, és meghozták néhány fontos döntést, mint a külföldi tőkebefektetés támogatása, valamint a pásztoroknak engedélyezték a korlátlan számú állat tartását. 1990 májusban a Legfelsőbb Bíróság hivatalosan is bejegyezte az ellenzéki pártokat. Június végén pedig megtartották Mongóliában az első szabad országgyűlési választást. Az ezen a fórumon megválasztott képviselőknek az volt a feladata, hogy megalkossák az ország új alkotmányát. A választáson a Mongol Népi Forradalmi Párt 54 százalékot ért el, így a változási folyamatokat sikerült ellenőrzésük alatt tartani. A megalakuló országgyűlés szűk két év alatt megalkotta a független Mongólia első alkotmányát, amelyet 1992. január 13-án fogadtak el.

A pártok közti megállapodás alapján az új alkotmány szerinti parlamenti választásokat írtak ki 1992 tavaszán, amelyen a Forradalmi Párt elsőprő győzelmet aratott, a 76 mandátumból 70-et szerzett meg. Erőfölényük a következő évi elnökválasztáson is megmutatkozott: jelöltjük, Ocsirbat fölényesen szerezte meg a győzelmet. Az új parlament 1992–1996 között hatalmas munkát végzett: 150 új törvény született, 120 meglévőt módosítottak, 52-et pedig érvénytelenítettek. Legfontosabbak az új társadalmi-gazdasági változásokkal kapcsolatos szabályok voltak, amelyek az ország piacgazdaságra való áttérésének jogi

alapjait teremtették meg. 1994-ben elfogadták a földtörvényt, majd a következő években a gazdasági egységekről szóló törvényt. Eszerint a szolgáltatóiparban és az állattenyésztésben engedélyezték a privatizációt. A kormányzat fő célja a gazdasági hanyatlás, valamint a hatalmas méretű infláció megállítás volt, amely 1992-ben volt a legmagasabb: 300%. Ebben az időszakban a lakosság életkörülményei drasztikusan megváltoztak: munkahelyek szűntek meg, akadoztak a fizetések, a központi elosztó rendszer megszűnt és a rendszeres élelmiszerellátás nem volt biztosított, a boltok sokszor üresen álltak, és az energiaellátás is akadozott.

A lakosság többsége romló életkörülménye miatt megvonta bizalmát a kormánytól, és az 1996-ban kiírt parlamenti választáson a szavazók többsége az ellenzéki pártokból megalakult a „Demokratikus Szövetség”-re³⁴⁴ adta voksát. Az új kormány a kiadott programjához híven folytatta a gazdaság teljeskörű átalakítást: meghirdette a privatizációs csomagot, amely lehetővé tette a többi iparág – bányászat, feldolgozóipar, pénzügyi szektor, oktatás, egészségügy – magánosítását is.

A kormányt azonban több korrupciós ügygel is megvádolták, sőt három parlamenti képviselőjét vesztegetés miatt bebörtönözték. A rendszerváltást követelő erők kormánya 1996–2000 között több válságot is ért meg, négy év alatt négy kormányalakítás történt, miután több miniszterelnök is korrupciós ügyekbe keveredett.³⁴⁵ A kormány népszerűségének hanyatlását látták abban, hogy már az 1997-es elnökválasztáson a Forradalmi Párt jelöltje, N. Bagabandi fölényesen győzött. A rendszerváltás békés történetében legmegrázóbb eset 1998 októberében történt, amikor egy politikai gyilkosság híre lesújtotta a közvéleményt: brutálisan meggyilkolták a rendszerváltás vezető

³⁴⁴ Mongol Demokratikus Párt, Mongol Szociáldemokrata Párt alkotta a koalíciót.

³⁴⁵ Obrusánszky, 1999. 31. 28–29.

személyiségét, Sz.Dzorigot, aki a miniszterelnöki poszt várományosa volt.³⁴⁶

A belpolitikában az első ellenzéki kormány 2000-ben megbukott, és a Mongol Népi Forradalmi Párt elsőprő győzelmet aratott: a 76 mandátumból 72-et sikerült megszerezni, sőt a 2001-es elnökválasztáson újra Bagabandi elnök szerezte meg a szavazatok többségét.

A gazdaság piaci átalakítása sikeresen megtörtént, de a lakosság iszonyú árat fizetett érte. A korábbi szociális ellátás jórészt megszűnt, az emberek tömegesen kerültek az utcára, mindenfajta ellátás nélkül. A munkanélküliség 2000-ben is húsz százalék körül mozgott, a meginduló privatizáció révén egyedül a szolgáltatóipar tudott munkaerőt felvenni. A lakosságból egyedül a nomád pásztorok jövedelme emelkedett, miután a kínai piacon az állati eredetű nyersanyag iránt nagy kereslet mutatkozott.

A kedvezőtlen folyamatok ellenére Mongólia áttért a piacgazdaságra, és gazdasága átalakítása révén évi 5 százalékos növekedést tud produkálni. Az ipar húzóágazatának még a szocialista rendszerben fejlesztett bányászat került, abból is a réz, illetve az arany tudott nyereséget termelni. A korábbi gyapjúfeldolgozó iparág is kedvezően alakult át: a szőnyeg, illetve a kasmírkecske-pehely feldolgozását Mongóliában több kis- és középméretű cég végzi.

Az ország új, dinamikusan fejlődő ágazata az építőipar. Az elmúlt néhány évben a főváros szocialista arculata megváltozott: megjelentek a modern építészet alkotásai is, amelyeken megfigyelhetjük a hagyományos mongol motívumokat is.

Mongólia az elmúlt tizenegy év alatt sikeresen végrehajtotta a gazdasági átalakítást, azonban a társadalmi kérdések mindvégig háttérbe szorultak: nem történt meg a teljes rehabilitáció, az egykori üldözöttek egy 1996-os formális rehabilitációs rendeleten kívül más kárpótlást nem kaptak. A mongol politikusok egyike sem meri szóba hozni a buddhista egyházzal szemben

³⁴⁶ Obrusánszky, 1998. 41. 36.

elkövetett bűnöket, ez a kérdés még mindig tabunak számít a politikában. Igaz, 1990 után engedélyezték a szabad vallásgyakorlást, és állami támogatásból országszerte új kolostorok épültek, a mongol egyházfő kérdése azonban még mindig nem rendeződött hivatalosan, azaz még mindig az 1929-es, a mongol egyházfő újjászületését tiltó párthatározat van érvényben. Az 1938-as kolostorrombolásért és a szerzetesek kivégzéséért felelősséget senki sem érez.

Mongóliában a modern kori történelem kutatásában ebben az évben történt fordulat, miután az ellenzéki erők most láttak hozzá a XX. század szocialista rendszerének átfogóbb tanulmányozásához.

Nomádok mindennapjai

A jurta

Mongóliáról a legtöbb embernek a jurta, a nomádok hajléka jut eszébe, ami nem csoda, hiszen a mongol vidéki lakosság közel kétharmada még mindig az ősi sátorban lakik, és lakói nagyállattartó életmódot folytatnak. Öt fő állatot tenyésztenek: lovat, szarvasmarhát, juhot, kecskét, tevét. Az északi területeken hatodikként jakot tenyésztenek. Ahhoz, hogy a mongol emberek gondolkozását, életmódját megértsük, ismernünk kell ősi életkörülményeiket. A mongolok kerek sátrukat „ger”-nek nevezik, alapanyaga fa és nemez, összeszerelése nagyon egyszerű, a mongolok akár fél óra alatt is bárhol felállítják hajlékukat. Költözködésük során a kijelölt területre először a bútorokat, majd a kályhát helyezik el, majd köréjük építik fel a jurta falát, mert a kis méretű ajtón nem tudnák bevinni azokat. A jurták méretét az határozza meg, hogy hány rácsos falból épült. A legkisebbek négyből, a nagycsaládoké hat részből tevődik össze. A falakat szállítás közben összecsuksújják, majd építésnél széthúzzák és a földre állítják. A részeket marhaszíjjakkal kötik össze, majd az ajtót is hozzáerősítik. A falakat ezután ösz-

szekötözik a tetőtartó rudakkal, annak rúdját beillesztik a tetőgyűrűbe. Az így elkészített favázra nemezt terítenek. A tetőgyűrűhöz négyzet alakú nemezdarabot helyeznek, amivel teljesen csak akkor takarják be a tetőgyűrűt, ha halott van a jurtában. Egyébként eső, hó idején is van egy kis rés a kémény mellett. A négyzet alakú darabot nappal egy madzag segítségével félrehúzzák, hogy minél több fény érje a hajlékot, estére pedig besötétítenek vele. Egyik mongol közmondás erre utal: „Nappal háromszögletű, éjjel négyszögletű”. A jurta bejárata a mongol népeknél általában déli irányba néz. Régen az ajtókat felhajtható nemezszőnyeg helyettesítette, a faajtók divatja csak ebben az évszázadban terjedt el széles körben. A jurta bejárata fölé fűrész- vagy egyéb vágószerszámot helyeznek, ami távoltartja a gonosz erőket. A jurta berendezésének sajátos szimbolikája van, meg van határozva, hogy melyik helyre milyen tárgy vagy berendezési tárgy kerüljön.³⁴⁷ A jurtabelsőben az ajtóval szemben áll a házi oltár, ahol a család az értékeit és az emlékeket tartja. A kis oltáron régen az Anyaistennő szobra állt, ma többnyire buddhista istenségek szobrai, mécsesek, imázászlók sorakoznak. Távolabb tőlük áll a családi fényképalbum. A bejárattól jobbra van a nők oldala, ahol konyhai felszerelések, varróeszközök találhatóak. A bal oldal a férfiaké, ott állítják fel nyáron a kumizsos tömlőt, a rácsos falra akasztják a férfiak fegyvereiket, szerszámaikat, de a vendégek is ezen az oldalon foglalhatnak helyet. Minél tiszteltebb a vendég, annál közelebb ülhet a házi oltárhoz. A jurta közepén áll a vaskályha, amely meleget ad a családnak, de azon készül el az étel is. A pásztorok a tetőgyűrűt órának is használják, megfigyelték, melyik napszakban hogyan világít be a fény, így a jurtában meg tudják mondani, hány óra van, mikor milyen feladatot kell végezniük.

³⁴⁷ A jurta szimbolikájával a legjobb mű: Pürev, 2002.

Családi gazdaságok

A vidéki pásztorok mindenkori megélhetésének alapja az állattenyésztés. A családok jórészt önellátásra rendezkednek be, állati eredetű termékeiket feldolgozzák, csak a felesleget értékesítik a piacon. Az állatok húsa és teje táplálékkul szolgál a nomádoknak, gyapját, bőrét ruházatnak és használati tárgyaknak dolgozzák fel. A juhok gyapjából készül a nemez, míg a bőrük régen öltözetük alapjául szolgált. A mongolok általában rokoni csoportokban telepednek le, dús legelők mellett átlagosan négyöt, a száraz helyen két-három család. A szálláshelyen, amelyet mongolul hot ájlnak, vagyis jurtavárosnak hívnak, a legvédehetőbb területet, a nyugati szárnyat a rokonság legtiszteltebb tagja foglalja el, míg a keleti oldalon a fiatalok vernek sátrat.

A jurtatelep lakói között kialakult egy hagyományos munkamegosztási mód, amely alapján végzik mindennapos teendőiket. A feladatokat általában a legidősebb férfi irányítja. A férfiak a szállás környéki munkát végzik. Ők terelik ki lóháton az állatokat a legelőre, ahol felváltva őrzik a kecskéket és a juhokat. Ősszel és télen vadászatra indulnak, néhányan pedig állataik gyapjával, bőrével kereskednek. Nyáron a férfiak készítik fel a gyors lovakat a lóversenyre. A közösségben a nők végzik a jurtán belüli teendőket. Reggel és este megfejjik az állatokat, a tejből teát készítenek a család többi tagja számára. Napközben nevelik a gyermeket, ápolják az időseket. A pásztorgyerekek korán munkába állnak. Hároméves koruktól a fiúkra apjuk már apróbb feladatokat bíz: felügyelnek az állatok kicsinyeire, tüzelőt gyűjtenek és a szállás környékét takarítják. Az idős, a közösség legmegbecsültebb tagjai már nem végeznek kemény fizikai munkát, de besegítenek a háztartási feladatokba. A férfiak a szerszámokat, munkaeszközöket javítgatják, unokáikat különböző mesterfogásokra tanítják meg. Az asszonyok besegítenek az állatok megfejésébe és a gyerekek nevelésébe.

A pásztorok élete a pusztákon a hideg téli hónapokban a legkeményebb, amikor egyrészt a hideg ellen, másrészt a vadállatok ellen kell védekezniük. A pásztorok a téli szállás kör-

nyékét jól megerősítik, kis állatokat – juhok, kecskét – karámkokban tartják, de a lovakat és a tevéket is összetereleik és egy helyen tartják. Éjszaka a család tagjai felváltva őröknek, nehogy a nyájak megtámadják a farkasok vagy a hegyes részeken élő hópárducok. Január hónapban nem ritkák a negyven fok körüli hidegek. Kora reggel az állatokat elhajtják a legelőre, ahol a hó alól kell kikaparni a füvet. A legelő felé vezető utat a férfiak hamuval hintik meg, hogy a jéggé fagyott havon könnyebb legyen a közlekedés. A takarmányozás szűkössége miatt a téli hónapok a legveszedelmesebbek, mert nagy hó esetén, élelem hiányában az állatok tömegesen elpusztulhatnak. Télen a jurtában is hideg van, hiszen az egyedüli meleget adó vaskályha csak szerény meleget ad a családoknak. Ráadásul a tüzelőanyag fűtőértéke sem mindig a legjobb. Északon, az erdős vidékeken fával tüzelnek, a száraz, fátlan vidékeken szárított tevetrágyával fűtik hajlékukat, amelynek fűtőértéke nem magas. A családok a hosszú téli estét játékkal, közös énekléssel és meséléssel töltik. A néphagyomány ezt az időszakot „hatvan napi öröm”-nek nevezi, amikor a fiatalok szüleiktől, nagyszüleiktől megtanulják őseik dalait, meséit, játékait.

A kelet-mongol pásztorok nem váltanak tavaszi szállást, hanem a megerősített télin várják az enyhe időt. A tavaszi szállásterületen a családok kis csoportokban szétszóródnak, hogy az állatok számára minél több élelem jusson. A télen legyengült állatoknak ekkor meg kell erősödniük, fel kell híznuk. Ekkor sok munka akad a ház körül: a vemhes nőtények megellenek, és a kicsinyek gondozása sok figyelmet kíván a gazdától. Ezek a hónapok szintén sok veszélyt rejtnek, mert a satnya növényzet miatt az állatok soványak, alultápláltak. A kedvezőtlen időjárás – hófúvások, porvihar – szintén okozhat károkat. Ekkor a tevékre különös figyelmet kell fordítani, mert tavasz végén, vedléskor nyugtalanok, könnyen elkóborolhatnak a szállásról.

Június végén a pásztorok nyári szállást keresnek maguknak, ahol viszonylag könnyű az életük, feladatuk a lesoványodott nyáj felhízalása. A családok a folyóvölgyek közelségét keresik, ahol a víz hűsíti a nagy forráságot. A mongolok vigyáznak arra,

hogy árvízmentes területre költözzenek, és védve legyenek a legyektől, szúnyogoktól. Nyári időszakban az állatoknak fel kell híznuk, meg kell erősödniük a dús legelőkön. Ebben az időben az asszonyokra hárul sok munka: a bőséges tejhozamot fel kell dolgozni és tartósítani a szűkös téli hónapokra. A tejből legtöbbször túrót és sajtot készítenek, amelyet a napon keményre szárítanak. A mongolok kedvelt nyári itala az erjesztett kanca-tej, a kumisz, amit a Góbiban élők általában tevetejből készítenek.

Augusztus végén újabb költözési hullám figyelhető meg, akkor őszi szállást keresnek maguknak, ahol felkészülhetnek a hosszú téli hónapokra. Az asszonyok lenyírják az állatok gyapját és nemezt kállanak belőle. Ebből készítik el a lábbelit, a jurta takaróját, illetve a szőnyeget. Ekkor családonként egy marhát vagy tevét levágnak, húsát vékony csíkokra szeletelik fel, és a jurta tetőgyűrűjére akasztva kiszáritják. Ez a téli hónapok hústartaléka, állatot akkor csak ünnepi alkalomra vágnak le. Az első fagy beköszöntével a pásztorok átköltöznek téli szállásukra, amely a hegyek déli lejtőjén, szélvédett területen található. Ilyenkor több család költözik össze, hogy az év legkeményebb időszakában megosszák egymással a munkát.

Költözködés

A nomád népek vándorló életmódja során a költözködésnek különleges szokásrendszerét alakították ki. Különösen a Góbi száraz és félsivatagos részein élő pásztoroknak kell évente többször jurtaikkal, állataikkal együtt költözködniük, a sovány legelők gyors kimerülése miatt. Valószínűleg róluk írta azt Si-ma Qian, hogy „földet és vizet keresve vándorolnak”.³⁴⁸ Amikor a kimerült területet el kell hagyniuk, akkor a család legidősebb férfitagjai megtanácskozzák, majd közösen eldöntik, hogy merre induljanak el, majd elzarándokolnak a közeli szent halomhoz, és a helyi szellemektől áldást kérnek. Ha a pásztorok-

³⁴⁸ Si ji. 110.

hoz közel kolostor van, akkor az asztrológus lámától tanácsot kérnek, hogy merre, milyen irányba induljanak el. Északon, a tajga övezetben a sámántól érdeklődnek.

A költözés előtti estén a nők összecsomagolnak, másnap hajnalban a férfiak a nap járásával megegyező irányban lebontják a jurtát, összecsomagolják, és a család vagyonával együtt a tevékre és marhákra málházzák fel. A hátaslovakat megkímélik a tehertől. Több százéves hagyományt követve a jurta legnagyobb becsben tartott részét, a tetőtartó gyűrűt az első tevére, vagy újabban az első teherautóra teszik fel. Miután a csomagokat elrendezték, a bepólyázott csecsemőket is a tevékre kötözik fel. Az állatállományt lábon terelik, amelyre a legidősebb fiúgyereknek kell felügyelnie.

Ha a költözők jurtaszállás mellé érnek, akkor ott megszoktak pihenni, a házigazda pedig megvendégeli őket étellel, itallal: frissen főzött teával, valamint friss tejtermékkel. Régi babona az, hogy ha a vendéglátó állott teát ad nekik, akkor csak nehezen találnak új szálláshelyet maguknak. Amikor a vándorlók jóllaktak és elindulnak, vendéglátóik tejet hintenek utánuk, hogy útjuk szerencsés legyen. Ha útközben rókával találkoznak, azt rossz jelnek tartják, de ha farkassal vagy nyúllal, akkor szerencsések lesznek, jó helyet fognak találni maguknak.³⁴⁹ A vándorlás a Góbi déli területein két-három napig is eltart, a nagy távolságok és a sovány legelők miatt. Gazdagabb legelőjű vidékeken általában alkonyat előtt találnak helyet maguknak. Ha megérkeznek a számukra jónak ítélt területre, megvizsgálják, hogy szabad-e. A mongol népek ugyanis íratlan szabály szerint – három egymás mellé rakott kövel – jelzik, ha azt a területet már valaki lefoglalta.³⁵⁰ Ha egy adott helyen le akarnak telepíteni, kitűznek egy jelet, és megkezdődik a csomagolás. Először a felállítandó jurta közepére három egymás mellé illesztett

³⁴⁹ Általános mongol hiedelem szerint rókával találkozni szerencsétlenség, farkassal és nyúllal találkozni szerencse.

³⁵⁰ A három kő az ősi tűz helyét szimbolizálja. Régen a kövekre helyezték rá a kondért vagy egyéb főzőedényt.

követ helyeznek el, azzal jelölik ki, hogy hol legyen a tűzhely. Ezután elrendezik a kályhát, a bútorokat és e köré építik fel a jurtát. Széthúzzák a jurta rácsos falait, majd a legmagasabb férfi feláll egy székre, megfogja a tetőgyűrűt, a többiek pedig ahhoz igazítják a tetőrudakat. Az építkezés és a jurta berendezése egy család számára legfeljebb fél órát vesz igénybe. Estére már új helyükön költik el vacsorájukat, a birkahúsból főzött húslevest. Költözés utáni hajnalon a család minden tagja korán felkel és közösen zarándokolnak el a közeli szent helyre, és tej-, pálinka-áldozattal köszönetet mondanak a hely szellemének, hogy szerencsésen megérkeztek.

Mongol ételek

A mongol hagyományos ételek a nomád pásztorok két alapélelmén, a húsos, fekete és a tejes, fehér ételeken alapulnak. Egy régi kitaj vers szerint őseik télen fekete ételeket, nyáron fehér ételeket esznek.³⁵¹ A mongolok mindig fogyasztottak zöldséges ételeket, de a kommunizmus ideje alatt nem sok alkalmuk volt hozzájutniuk a vidékieknek. Ma azonban viszonylag sok zöld, vagyis zöldséges ételt fogyasztanak. A mongolok ételeikben hagymát, fokhagymát, sárgarépat, burgonyát és mandzsint (cukorrépa-fajta) használnak elsődlegesen, amelyeket otthonukban is meg tudnak termelni. Nyáron paradicsomot és uborkát fogyasztanak. A zöldség fogyasztása és termesztése jobbára a főváros és a vidéki megyeközpontokban terjedt el. A mongolok a múlt században ismerkedtek meg a kenyérral, amelyet a vidékiek ritkán esznek, habár a piacokon már többféle is kapható. Helyette a kínai eredetű mantót, vagyis párolt tésztagombócot eszik ételeik mellé.

A mandzsukorban kínai hatásra a mantón kívül különféle tészta ételek is gazdagították a mongolok étkezését, amelyek belekerültek a hagyományos gasztronómiába: a gőzön párolt húsgombóc, a bódz az ünnepi alkalmak étele. A zsírban sült

³⁵¹ Kara, 1965. 14.

húsos lepény, a hósor a mindennapi gyorsétkezés alapja lett a mongol fővárosban, amelyet kétféle salátával: káposztasalátával vagy fővárosi salátával fogyasztanak. Létezik egy harmadikféle húsos gombóc, a báns, amelyik a bódzhoz hasonlóan kis méretű, de azt vízben főzik ki vagy zsírban megsütik. A kicsi gombócot levesbetétként is hasznosítják. A bánsból készített levest a belső-mongolok fő csemegéjeként tartják számon. A mongolok – városban és vidéken egyaránt – kedveleik a lisztből és vízből, vagy rizstésztaból, húsból és kevés zöldségből készített cójvant is. Ezt az ételt a vidéki vendégfogadóknak előszeretettel készítik el, mert a hosszú útra indulók számára nagyon laktató.

A vidéki pásztorok jurtájukban még mindig a hagyományos ételeket készítik el. Reggelre sós tejes teát isznak, amelyet főtt húsdarabokkal, esetleg kölessel dúsítanak. Nyáron a reggeli italuk mellé sajtot, túrót fogyasztanak. Ebben az időszakban a tea mellett kedvelt ital az aludttej és a kumisz, utóbbit erjesztett kancatejből készítik. A Góbiban elterjedt a tevekumisz, amely a vidék fő csemegéje. A mongolok a kumiszból lepárlással tejpálinkát készítenek, amelyből másodpárlással erős pálinkát állítanak elő. A mongolok között az elmúlt hetven év alatt elterjedt a gabonapálinka, amelyet „fehér pálinkának” neveztek el. Ez az erős ital sajnos kiszorította hagyományos pálinkájukat a vidékekről.

A jurtákban fő étkezés este van, amikor az asszonyok tömény húslevest készítenek. A mongolok a húsos csontot szeretik, amelyről lefaragják a húst, majd a csontból kiütik a velőt. Másik kedvenc csemege a faggyús falatok, ezért a családokhoz betért vendégnek is azt adják. Hagyományos ételnek számít a horhog, a kövön sült kecskehús is, amelyet régen úgy készítettek, hogy az állat bőrét letisztították, és a feldarabolt húst, fűszereket (sót és a pusztán talált hagymákat, gyógynövényeket) és köveket az állat bőrébe tettek, kevés vizet töltöttek bele, majd a bőr száját elköttették, hogy a gőz csak egy kis helyen tudjon távozni. Az így elkészített húsfélét a tűz felett megsüttették. A hús mellé rakott köveket gyógyításra használták. A hagyományos gyógyítók a mai napig úgy tartják, hogyha a forró

köveket kezünkbe fogjuk, az elúzi a fáradságot. Ma a horhogot alumínium edényben készítik el. Nyáron a pásztorok kedvelt csemegéje a mormotahús, amelyet hasonlóan készítenek el.

A mongol konyha télen főleg az előre tartósított ételeket fogyasztja el. Ebben az időszakban a nyáron szeletekre vágott, és a jurtában szárított marhahúsból készítik el levesüket. Friss húst csak nagyobb ünnepekkor fogyasztanak. A tejtermékeket is tartósítják, így egész télen ehetnek szárított túró, sajtot. A téli ünnepekre kumiszt is tartósítanak.

Az ünnepek alkalmával gazdagodik az ételválaszték. Az asztal mindenkori díszje az egészben főtt birkahús, ami mellé többféle étel is kerül. Az állat vérért liszttel összekeverik, a belekbe töltik és véres hurkát is készítenek, amelyet húslében főznek ki. A belső-mongolok kisütik a hurkát. A tejpillét összekeverik kölessel, és előételként azt tálalják fel. A húslébe tészta, esetleg rizst főznek meg, azt tálalják a vendégek számára. Sütemények közül borcog, zsírban sült tészta és jéven, hosszúkás, tömör sütemény díszíti az asztalt.

Vendégség

A mongolok vendégszeretete közismert. A hatalmas, lakatlan pusztaság sok veszélyt jelent az utazók számára, valószínűleg ezért alakult ki a messziről jött idegenek befogadásának a szokása. A vidéken élő pásztorok között ezen ősi hagyományok ma is léteznek. A ritkán lakott vidékeken úgy tartják, hogy a váratlanul betoppanó vendég szerencsét hoz a jurta lakóira, ezért különösen tisztelettel bánnak vele. Nemcsak a mongolok egymás között viselkednek így, hanem a külföldiekkel szemben is, akiket szintén óvnak a veszélyektől. A mongolok türelmesek, nem követelik meg az idegenektől, hogy ismerjék szokásaikat, de egymás között nagyon ügyelnek arra, hogy meg ne sértsék a befogadó háziakat. A mongol jurtában több dologra is figyelni kell. Első és legfontosabb szabály az, hogy nem szabad belelépni vagy rálépni a küszöbre, mert azzal megsértjük a ház szellemét. A háziak által kínált ülőhelyet illik elfogadni, ugyan-

így az ételt-italt is, ami általában télen sós-tejes teából, szárított túróból, nyáron különféle tejtermékekből áll. A hajlékban csak óvatosan szabad közlekedni. A nőknek tilos hanyagul, terpesztett lábbal ülni a széken. Miután a háziak beengedték és leültették a vendéget, ismerkedésül körbeadják a tubákos szelencéjüket, amit a vendégeknek ki kell nyitni, megszagolni, és visszazárni a tetejét, és szomszédjuknak „békével” köszönéssel továbbadni. A vendégnek is hasonlóan kell végigjártszani ezt a szertartást. Nagyon kell ügyelni a tűzhely környékére, ahol a tűzpiszkáló olló tabu: még véletlenül sem nem szabad rálépni. A jurtában illik a gazdák részére kedveskedésül egy kis ajándékot adni, amit jobb vagy két kézzel szokás átnyújtani. Ünnepi alkalommal általában egy kék selyemszalaggal, hadaggal átkötve, vagy arra ráhelyezve adják át az ajándékokat. Ilyen szalagot önállóan kapni is nagy megtiszteltetést jelent. A megismerkedés után a házigazdák általában sós tejes teával megkínálják az idegent, akinek az ősi szokás értelmében el kell fogadni azt, még ha nem is issza meg. A tea mellé általában még tejterméket szervíroznak, sajtot, szárított túró. A háziak az idegeneket kifaggatják a környékbeli eseményekről, mert általában kíváncsiak arra, hogy mi történik a világban. Nem meglepő, hogyha egy magyar bárhol is betéved egy jurtába, azonnal tudják, hazája hol található, sőt mindjárt rokonnak is tekintik.

Ha az idegen későn érkezik, akkor a jurtabeliek szállást is adnak neki, és reggel engedik tovább, nehogy az éjszakában baja essen. A nagyra becsült vendégek útját tejjel hintik meg, hogy további útját is szerencse kísérje.

MONGOL HAGYOMÁNYOS ÜNNEPEK

Holdújév

A mongol népek minden évben megünneplik a holdhónap szerinti újévet, amelyet saját nyelvükön cágán szár-nak, azaz fehér hónapnak neveznek. A holdhónap változásai miatt az ünnepség minden évben más időpontra, január-február hó közé esik. A mongolok a közel egyhetes ünnepségsorozat idején megemlékeznek államalapításukról, a mongol népek egyesítéséről, de a holdújév a kemény hideg tél végét is jelenti, amely a pásztoroknak könnyebbséget hoz.

A mongolok a XIII. századtól a távol-keleti népek időszámítását vették alapul: a régi mongol hónapok helyét az Ázsiában szokásos tizenkét állat (patkány, ökör, tigris, nyúl, sárkány, kígyó, ló, juh, majom, kakas, kutya, disznó) elnevezései váltották fel, sőt ezt az öt alapelemmel (víz, tűz, fa, fém, föld) kombinálják, így egy ciklus 60 évet jelent. A mongolok számításai szerint jelenleg a tizenhetedik hatvanas ciklusban vagyunk. Az új időszámítás bevezetése is Dzsingisz kán nevéhez fűződik, aki a holdhónap idejét a tél utolsó holdhónapjának végén, újhold elsején jelölte ki. A nagykán elrendelte, hogy minden mongol család az őszi időszak helyett az új időpontban ünnepelje meg az újévet, és akkor mindenki emlékezzen meg a birodalom egyesítéséről. A mongolok ezt figyelembe véve ragaszkodnak a hagyományok betartásához, és a holdújévi ünnepségek nagyjából hasonlóan zajlanak le, mint néhány évszázaddal korábban.

Az újév neve a „fehér hónap” is arra utal, hogy az ünnepre való készülődés majdnem egy hónapig tart. A családok számára egyik legfontosabb tevékenység a takarítás, és az év méltó lezárása: ekkor a jurták belsejét és környékét rendbehozzák, megjavítják tárgyaikat, mert rossz tárgyat nem szabad az újévre

átvinni. A városban a férfiak ilyenkor a gépjárműszerviz előtt tolongnak: az autót is meg kell javítani még az óévben. A mongoloknak ki kell fizetniük adósságaikat, mert aki újévig nem teszi azt meg, az elveszti becsületét társai között. Az óév utolsó hete a bevásárlás, az ajándékok és az ünnepi ételek elkészítésének ideje. Ma már többnyire a városok piacain történik az alapanyagok beszerzése, ilyenkor vásárlási láz kezdődik ország-szerte.

Az óév utolsó napjaiban valóságos népvándorlás veszi kezdetét országszerte: a nagycsaládtól távol élő hozzátartozók ilyenkor hazaindulnak, külföldről és belföldről egyaránt igyekeznek hazaérni az ünnepekre. A buddhista kolostorok előtt hosszú sorok kígyóznak: fiatalok, középkorúak és idősek asztrológus szerzetesektől szeretnék megtudni, hogy mit hoz a jövő év számukra, újév reggelén milyen irányban kell megtenni az első lépést, hogy szerencsések legyenek. Az óév utolsó napjaiban az asszonyok elkészítik a hagyományos mongol fogásokat: megfőznek egy egész birkát, valamint több ezer bódz-ot, gőzben párolt húsgombócot készítenek elő a vendégeknek. Az óév utolsó napján a családok visszavonulnak otthonukba, az estét szűk családi körben lakomázással töltik. Ősi szokás szerint ekkor jól kell lakni, mert akkor egész évben ételben nem lesz hiányuk. A mongolok ezt tömör vagy bituu napnak is nevezik, utalva arra, hogy ez a jóllakás ideje. Ezen az estén náluk sem szabad halat vagy szárnyast fogyasztani, mert az elviszi a család szerencséjét. A lakoma után, szilveszter éjjelén több tízezen elzarándokolnak a közeli kolostorokba, ahol részt vesznek az éjjeli szertartáson, és a buddhista imahengereknél titkos kívánásaik megvalósulását kérik az istenektől.

Újév elsején régen a családtagok korán reggel felkeltek és legelőször a régi kánok karakorumi palotája felé hajoltak meg, imádkoztak a birodalomért, majd utána kezdték meg ünnepi készülődésüket. Manapság az emberek reggel korán kimennek a szabadba és a buddhista szerzetesek által megadott irányban indulnak el, hogy az újév szerencsés legyen. Régen újév első napján az időjárásmegfigyelés is fontos szerepet kapott: a

pásztorok kora reggeltől késő estig figyelték a bolygók mozgását, és abból az új év időjárására következtettek.

Újév első napja a mongoloknál a vendégeskedése. A rokonság a család legidősebbjéhez megy legelőször látogatába. A holdújévet éppen ezért az idősek ünnepének is nevezik. A vendégfogadó háztartásokban már korán megindul a készülődés: az asszonyok megterítik az asztalt a vendégek számára: a húsos ételek mellé szentként tisztelt fehér ételeket (száritott túró, aludttej, valamint tejes tea) is tesznek. Előveszik az erre az alkalomra még ősszel tartósított kumiszt is. Az asztalon helyet kap a gabonapálinka is. A mongolok a konyhai munkák után felveszik féltve őrzött ünneplő ruhájukat, előveszik féltve őrzött családi ékszereiket. A rokonság tagjai elindulnak a család legidősebbjének jurtája felé. A vidéken lóval közlekedő pásztorok útközben megállnak a szent halmok, az obók mellett, ahol tej-, pálinka- és ételáldozatot mutatnak be a hely gazdászellemének, és további védelmet kérnek tőle. A családok legtiszteltebb idős emberét szent szalaggal, hadaggal köszöntik és pénzajándékot nyújtanak át neki. Régen ezüstpénzt ajándékoztak, ma már papírpénz jött divatba. Újévkor a rokonok, ismerősök „békével” szokták köszönteni egymást. A fiatalok üdvözléskor két kezükkel megtámasztják az idősek karját, ami azt szimbolizálja, hogy ők az idősek támaszai. A rokonság a köszöntések után a hagyományos rend szerint helyet foglal a megterített asztalnál: a legidősebbek és a tisztelt vendégek az asztalfőhöz közel foglalnak helyet, a fiatalok hátul ülnek le. A gyerekeket városban külön helyiségben, vidéken a jurta előterében ültetik le, hogy ne zavarják az idősek ünnepét. Amikor mindenki elfoglalta helyét, a férfiak körbeadják tubákos szelencéjüket, amit mindenkinek kötelező elfogadnia és megszagolnia, majd átadni a mellette ülőnek. Ez a szokás is a békés szándékot jelképezi. Az újévi közös ebéd a családi összetartozást fejezi ki. A főtt birkahús fejét a legmesszebből érkezett asszonynak kell megszegníe, mert az nagy szerencsét hoz a családra. Az első falat a házi isteneket illeti meg, így azt az oltárra helyezik. A birkahús legfaggyúsabb részét, a farkát a legtiszteltebb vendég kapja, aki

áldást kér az istenektől a házra. A főtt húsos tálat az asztal közepére helyezik, amelyből a legidősebb férfi családtag szétosztja az adagokat. Ez a szokás már kihalóban van, ugyanis sok családnál már mindenki maga vághat a birkából. Az ünnepi asztal díszje sokemeletes, olykor hét-kilenc emeletes sütemény, amelyet hosszúkás piskótából raknak fel az asztalra, négyzetes alakban, a rések közé szárított túródarabkákat, sajtot, cukrot szórnak. Az ünnepi fogásban helyet kap a jellegzetes, olajban sült tésztás sütemény, a borcog is. A tejtermékek külön tálra kerülnek. A fővárosban és a vidéki városokban a zöldség és az édesség is helyet kap az ünnepi fogások között, a jurtákban azonban még mindig a hús és a tejtermék dominál. A vendégek köszöntésként gabonapálinkát fogyasztanak, majd előke­rül a sós tejes tea és az ünnepi ital, a kumisz is, amelyet még ősszel tartósítottak. Újév első napján a mongolság legnagyobb része úton van: a legidősebb családtag meglátogatása után a testvérek, közeli rokonok találkoznak, szokás az, hogy a fiatalabb megy az idősebbhez. A nap végén a családok otthon az ősköztől tanult legendákat mesélnék a gyerekeknek, majd a nap többnyire közös énekléssel zárul.

Újév második napján a távolabbi rokonság, unokatestvérek, a házastárs rokonsága látogatja meg egymást, ahol szintén étellel-ittallal ünnepelnek, és ajándékokkal halmozzák el egymást. A harmadik napon pedig a barátok és ismerősök köszöntik egymást. Az újévi ünnepségeken a középkorban a hajtóvadászat és udvari sportjátékok fontos szerepet kaptak, utóbbi szokása máig megőrződött. Az óév utolsó napjaiban országszerte birkózóversenyt tartanak, az újévi ünnepségeket pedig lóversennyel zárják le, ahol az ismerősök, rokonok ismét találkozhatnak. A hivatalos háromnapos ünnepség vidéken több napig is eltart, hiszen a messze élő rokonok és barátok kevés alkalommal találkozhatnak, és ilyenkor kihasználják a lehetőséget az együttlétre. A messziről érkezett családtagok holdújévkor megemlékeznek a jelentős családi eseményekről, este felelevenítik közös legendáikat, népdalaikat. A gyerekek ilyenkor mutatják be egymásnak játékgyűjteményüket, a bokacsontokat, amelyek bővítésére

éppen az ünnepek alatt a felnőttek által elfogyasztott csontokból adódik lehetőség.

A mongolságnál ez a néhány nap a családi béke ünnepe, amikor az összetartás szép példáját mutatják meg az Ázsia szívében élő nomád mongolok.

Nádam – a mongol olimpia

A törzsön belüli viadalok, férfias erőpróbák eredete több évszázadra tekint vissza. Írásos feljegyzések a nagy birodalomalapító Dzsingisz kánt tekintik az első hivatalos verseny megalkotójának, aki azokat a népi játékokat emelte birodalmi rangra, amelyeknek a háborúban is hasznát vette. Ezzel elérte, hogy békeidőben is edzésben tartották magukat a katonák. Igaz, akkori játékszabályok a mainál sokkal életszerűbbek voltak: íjászatban a férfiaknak nem álló, hanem mozgó célpontra kellett célozni, legtöbbször igazi vadállatokot kellett elejteni. Egyik korabeli tudósítás arról számolt be, hogy Dzsingisz kán ereje teljében lévő bátyja, Belgütej egyik mérkőzése közben kettéroppantotta ellenfele gerincét, amely a korabeli viszonyok között korántsem volt kirívó eset.

A nagy állami ünnepségek idején, újév napján, sámánok által kijelölt szent napokon, de sikeres hadjárat emlékére is a kánok mindig rendeztek udvari játékokat, ahová a leghíresebb bajnokokat hívták meg. Az udvari szokások hamarosan megjelentek a vidéki központokban, ahol szerényebben, de játékokkal emlékeztek meg a jeles évfordulókról.

A dzsingiszi szabályozást követően csak mintegy ötszáz évre alakították a versenyszabályokon, már a mandzsu uralom alatt. A szabályok módosítását olyan fontosnak érezte a mongol országgyűlés, hogy Halha dzsuram nevű törvénykönyvükbe is beiktatták, a XVIII. században. Ettől az időtől végleg sporttá alakították a korábbi harci játékokat. A három fő sportág mellett a távoli vidékeken beiktatnak jellegzetes, csak az adott területre jellemző versenyeket, így a Góbiban divatos a teve gyorsasági

verseny, a Mandzsúriában élő mongol nyelvű dahúrok pedig a hokihoz hasonló sportban mérik össze erejüket.

Sporttörténeti érdekességnek számít, hogy a régi tornákon a versenyszámokban csupán egyetlenegy győztest avattak, olyat, aki mind testi erőnlétben, mind gyorsaságban, mind kézügyességben jeleskedett, így teljesértékű harcosnak számított. Most nézzük meg a főbb sportágak jellemzőit.

Birkózás

A mongol férfiak legfőbb versenyszáma a hagyományos szabadfogású mongol birkózás. Az ünnepek előtti hetekben már megkezdődik a találgatás, hogy abban a szezonban ki lesz a győztes, a tavalyi bajnok meg tudja-e védeni címét.

A történelmi források feljegyezték, hogy Dzsingisz kán bátyja, Belgütej hatalmas erejű birkózó volt, aki nem talált legyőzőre. A második nagykán, Ögödej nemcsak szerfölött szeretete nézni a versengést, hanem néha maga is birokra is kelt. Míg azonban régen a meccsek sokszor halállal végződtek, addig mára a versenyszabályok finomodtak, de a birkózás szabadfogású jellege nem változott. Régen hosszú köntösben folyt a versengés, addig ma a halhák különleges viseletet hordanak: elől kivágott, hátul zárt felsőrészt, a belső mongolok pedig ugyanilyen nyitott felsőt, de hosszú nadrágot. A birkózóruha felső részéről egy legenda is keletkezett. Egyszer egy nagyon erős nő benevezett a versenybe és megverte az összes férfit, azok nagy szegényére. Ezután úgy alakították ki a ruházatot, hogy nő még egyszer ne tudjon részt venni a férfiak erőpróbáján. A mez egyébként tabunak számít: a versenyzők nem cserélhetik el egymás között, mert az nagy szerencsétlenséget hozna rájuk.

A birkózásnak sajátos szabályrendszere alakult ki. Legfontosabb, hogy a mérkőzés nincs időhöz kötve, sokszor egy küzdelem fél óráig is elhúzódhat. Másik jellegzetesség, hogy nincs kialakított súlycsoport, hanem a párok sorsolás útján kerülnek össze, így akár a legnehezebb a legvékonyabb versenyzővel is

összekerülhet. A párok állva küzdenek egymással, a szabályok szerint az veszít, akinek térde, könyöke földet ér. A versenyzők mellett ott állnak segítők, mindegyikük egy-egy süveget tart a kezében, mérkőzés alatt ők biztatják csapattársukat. A verseny akkor ér véget, amikor az egyik fél a földre kerül. A birkózást is különleges módon fejezik be. A vesztes megoldja mellényének madzagát és a győztes jobb karja alatt átbújik, tenyerével megérinti az ellenfél könyökét, ezzel is jelzi, hogy elismeri a másik erőfölényét. A győztes ekkor felveszi csúcsos süvegét, és karját lengetve győzelmi sastáncot jár, amivel a mondabeli garuda madár szárnycsapkodását utánozza.

A nagy verseny győzteseinek különböző neveket adnak, ez a hagyomány is több évszázados múltra tekint vissza. Az ötödik, vagy hatodik alkalommal is veretlent sólyomnak hívják. Aki hetedszer is győz, az az elefánt címet nyeri el. Ezt a rangot követi a legmagasabb, a bajnok cím. Ez után már csak fokozás-ként verhetetlen bajnoknak nevezik őket.

A nádám első napján késő estig elhúzódó viadalt a nézőközönség végigszurkolja, és a győztes sokáig élvezheti népszerűségét.

Lóverseny

A mongolok szinte összenőttek kedvenc állatukkal, a lóval, így nem csoda, hogy legkedveltebb szórakozásnak a lóversenyt tartják, ez az ünnepségek mindenkori fénypontja. Ez az egész népességet, férfiakat, nőket és gyermekeket egyaránt összefogja, és erősíti bennük nemzeti büszkeségüket. A mongolok ekkor a dicső régmúltra emlékeznek, amikor még őseik lóháton meghódították a világot. A nomádok leghűségesebb társa méltán érdekli a már letelepedett, városban élő embert is.

Lóversenyt az ünnepségsorozat második napján szokás rendezni, a birkózás után. Az állatokat ekkor életkoruk szerint elkülönítik, mert más távot kell megtenniük a fiatal és az idősebb állatoknak: a kétévesnek húsz, a hatévesnek huszonnyolc, az ennél idősebbnek pedig harminc kilométer az előírt táv.

A sok futam közül a hatéves lovak versenye a fő látványosság, erre kíváncsi a mongolság nagy része.

Érdekeség, hogy nem kitenyésztett versenylovak vesznek részt, hanem mindennapos hátasok, amiket csak a verseny előtti néhány héten kezdenek el edzeni. A tavaszi legelőkön lesoványodott állatokat először felhizlalják, majd takarókkal és pokrócokkal lefogyasztják őket. Ez a szokás mintegy háromszáz év óta terjedt el. A vándorló életmódú mongoloknál nem ismert a szakszerű, európai értelemben vett lótenyésztés, hiszen életmódjuk nem teszi lehetővé az egy helyen történő megtelepedést. Természetesen náluk is járásuk, küllemük és gyorsaságuk szerint osztályozzák a lovakat, legjobbnak a dzsoró vagy poroszka ló számít, aminek egyenletes a járása.

Ennél a számnál is több érdekes helyi hagyomány figyelhető meg. Míg régen ez a férfiak versenye volt, ma már a lovakat gyerekek, kisfiúk és kislányok ülik meg, mert az ő könnyű súlyuk nem hátráltatja a lovak gyorsaságát. A gyerekeket színes öltözetbe, süvegbe öltöztetik be, hátukra szám kerül.

Ósi hagyomány az, hogy a rajt előtt a gyerekek háromszor megkerülik fővárosban a figyelőtornyot, vidéken a leghíresebb szent imádkozó helyet, és énekszóval áldást kérnek lovukra, majd a versenyre sietnek, ahol a bírák a lovak fogait megvizsgálva ismét ellenőrzik, hogy megfelelő korú állatot neveztek-e be. A csalókat azonnal kizárják a versenyből.

A lóverseny számára nincs kiépített pálya, hanem meghatározott szakaszokat jelölnek ki a pusztaságban. A szakaszokat lovasok vagy motoros, esetleg autós ellenőrök figyelik, nehogy valaki kisebb távot megtéve csalással nyerjen. A nézőközönség mindig türelemmel várja a befutókat, ami több óra várakozást jelent a tűző napon. Amikor a láthatáron feltűnnek a befutók, felélénkül a tömeg, és biztatják az állatot. A bírák az első öt befutó lovát és lovasát díjazzák, és már a célnál azonnal üdvözlik őket. A lovasok jutalomban részesülnek, sőt költeményt is írnak róluk. A lovak fejét és combját a mongolok tisztelt fehér italával, erjesztett kancatejjel, kumisszal hintik meg. A győztes lónak gyorsasága miatt a „tízezrek anyja” címet adományozzák,

a vesztesnek pedig a „gazdag gyomor” címet, arra utalva, hogy a sok ételtől maradt le a többitől.

Íjászat

A harmadik sportágról, az íjászatról sem szabad megfeledkezni, habár az előbbi két sportághoz képest népszerűségben kissé elmarad, pedig a régi mongol legendákban több híres íjász is szerepel. Legismertebb monda a mormota keletkezéséről szól, amely szerint egyszer az Égen hét nap volt. Az emberek nagyon szenvedtek a hőségtől, ezért megkeresték Erhijn Mergen íjász-mestert, hogy löje le a Napokat. A mester megfogadta, hogy hét nyílveszővel hét Napot talál el, vagy ne legyen többé mergen. Amikor hatot lelőtt, célozáskor egy fecske repült el, és az íjász annak a farkát találta el vesszőjével. Bánatában levágta jól célzó hüvelykujját és a föld alá menekült. A történeti feljegyzések többször megemlítik, hogy Dzsingisz kán vitézei íjászatban mérték össze tudásukat. Dzsingisz kán öccse, Kaszar híres íjász volt, egyik történet íjazó Kaszarként emlegeti.³⁵² A mai és a korabeli íjászat között nagy különbség mutatkozik meg. Régen a harcosok, a rettegett mongol katonák lóhátról nyilaztak, és mozgó célpontra harminc íjhossznyi távolságra lőttek. Ez a szokás még a század elején is megőrződött, csak sporttá szelídítés után kerültek elő a céltáblák, és a versenyzők leszálltak a lóról. A résztvevők jelenleg hagyományos íjat használnak és őseik ruháját öltik magukra az ünnepen. Nők és férfiak egyaránt részt vesznek rajta, életkortól függetlenül, idősek és fiatalok egyaránt. Az asszonyok 60 méter messzi távolságra lönek, a férfiak 75 méterre. Előfordul, hogy nem céltáblára, hanem fémdobozokra céloznak. A célpontnál álló bírák éneklő hangon adják tudtul az eredményeket, hogy a nyílvesző találatot ért-e. Az íjászaton győztes versenyzőt mergen, vagyis íjászmester címmel jutalmazták meg.

³⁵² Kara, 1965. 32–34.

AZ ŐSI HITVILÁGRÓL

Mint az eurázsiai népek többsége, így a mongol pásztorok is évszázadokon keresztül egy ősi természeti vallásban, a sámánizmusban hittek, amelynek nyomai még mindig fellelhetők országszerte. A sámánok ma is elődeikhez hasonlóan tevékenykednek az ország északi peremvidékén, főleg a darhat és a burját népcsoportoknál. Sőt, a mai Mongóliában az ősi hitvilág reneszánszát éli. A sámánizmus olyan ősi természetközpontú hiedelemrendszer, amelynek központi alakja a sámán, mongolul a bő, a férfisámánt dzaarinnak, míg a nőt udagan-nak, akik az emberi és többi világ között közvetítő szerepet játszanak. A sámán a közösségen belül több funkciót is ellát: jós, gyógyító, pap, szellemi vezető és a szájhagyomány őrzője is egyben.³⁵³

A mongol kutatók ezen ősi hitvilág kialakulását az anyajogú társadalom idejére helyezik, 5-7000 évvel ezelőltre. A mongol sámánizmus egyik jelentős, belső-mongol kutatója, H. Bujanbat az ősi hit történetében öt korszakot állapított meg, ezt a szakma képviselői elfogadták. Eszerint az első korszak, vagyis a sámánizmus kialakulásának korszaka a kezdetektől, a Kr. u. VII. századig tartott. A fejlődési korszakot 1271-ig a Júan-dinasztia létrejöttéig számítják, majd 1271 és 1368 között a sámánizmus hanyatló korszaka volt, a Kínában uralkodó mongol kánok ugyanis a tibeti buddhizmust támogatták. 1368 és 1570-es évek között a mongol sámánizmus feléledő korszakáról beszélhetünk, utána viszont a sámánoknak a teljes megsemmisítéstől kellett tartani, előbb a buddhisták, majd a XX. században a kommunisták részéről.³⁵⁴

A korai nomád államok korából viszonylag kevés belső forrás van az ősi hitvilágról, azt is többnyire idegen, főleg a kínai

³⁵³ Hoppál, 1994. 16–17.

³⁵⁴ Bujanbat, 1985. 89–168.

krónikák jegyezték fel, miszerint az uralkodók az Égnek, a Földnek és az ősök szellemének mutattak be áldozatokat.

A sámánizmus kozmológiai rendszerében a világ hármas tagozódású, mindhárom szellemek népesítik be. A mongol sámánok szerint mindennek lelke van,³⁵⁵ ezt ők „szünsz”-nek nevezik, melyből hármat különböztetnek meg: két meghaló és egy örök lelket. A két meghaló lélek anyai részről húsból és vérből, apai oldalról csontból tevődik össze, míg az örök lelket „égi” léleknek nevezik.³⁵⁶ A világ hármas tagozódását úgy képzelik el, hogy az alsó világban a gazdaszellemek élnek, a Földön a Földanya uralkodik, míg a felső világ ura az Ég, vagyis a Tengri. A világokat egy cölöp köti össze, amely az alvilágból indul és az égben, a Sarkcsillagnál végződik.³⁵⁷ Ezen keresztül az emberek közül csak a sámán tud közlekedni, jelképes hátasa, a dob segítségével, aki jól kiismeri magát a népes szellemvilágban. A mongol sámánok szerint minden világrésznek van fája a földön, ezeket a darhat sámánok sámánfának nevezik. Legtöbbjük különleges formájú vörös fenyő. Ezeket a fákat sokszor a Földanya nevével Etügen-fának nevezik.³⁵⁸ A gazdaszellemek kultuszát a vidéki mongolok számára nagyon nagy tisztelettel tartják meg, az ő jóindulatoktól függ a jó időjárás, az eső, haraguk esetén szárazság és állatvész tör ki. Ezért a szellemeknek, a víz és föld szellemének sokszor mutatnak be áldozatot. A buddhizmus elterjedésével ezen szellemek neve megváltozott: a vízszellemek (többnyire kígyóféle állatok) neve lusz,³⁵⁹ míg a földszellemé szavdag. A víznek általában a forrásnál vagy tópart mellett mutatnak be áldozatot vérrel és tejjel, a földnek viszont

³⁵⁵ Purev, 2002. 125.

³⁵⁶ Purev, 2002. 128.

³⁵⁷ A jurta szimbolikájában ez a jurtát tartó oszlop.

³⁵⁸ Purev, 2002. 75.

³⁵⁹ A tibeti eredetű lusz szó valószínűleg a kínai long, sárkány szóval van kapcsolatban, amelyek szintén a vízben éltek. A hunokról fennmaradt hagyomány szerint a fővárosban egy tóban élő sárkánynak áldoztak. Ezzel rokonságot mutat a magyar népmesék kútban lakó sárkány motívuma.

a hegyek, kiemelkedő dombocskák tetején tisztelegnek. A gazdaszellem lakóhelyét nem szabad bepiszkítani, mert az bosszút von maga után. Valószínűleg ennek az ősi természetisztelő hagyománynak köszönhetően a mongol vidék máig megőrizte természetes tisztaságát.

A sámánizmus egyik központi kultusza az ősök szellemének vallásos tisztelete, mongolul az ongon-kultusz. Régen a jurtákban a házioltáron az ősök bálványai sorakoztak, a buddhizmus elterjedésével azonban azok jórészt eltűntek, helyüket buddhista istenségek vették át. A XX. században, a buddhizmus üldözésével megint az ősök képei (fényképei) kerültek a házi oltár legtiszteltebb helyére. Az ősi hit szerint az elhalt ősök lelkei segítik utódaikat, az utódok pedig az ősök szellemének az év meghatározott idejében, legalább egy alkalommal étel- és italáldozatokat mutatnak be. A *Mongolok titkos története* beszámol a régi nemzetségi ősök tiszteletére bemutatott ún. dzsü-keli áldozatokról, ahol csak a nemzetség teljes jogú tagjai vehettek részt.³⁶⁰ A krónikában kétszer is megemlítik, hogy a Dzsingisz kán ősének számító Bodoncsar egyik ágyasától született fiút apja életében beengedték a szertartásra, de az apa halála után a közösség megtiltotta, hogy áldozzanak az ősöknek.³⁶¹ Később ugyanez történt Dzsingisz kán anyjával, Höelünnel, akit szintén kitiltottak a szertartásokról.³⁶²

A mongolok az Eget, a Földet és a csillagokat vallásos tiszteletben részesítették. Csillagok közül főleg a Göncölszekeret imádták,³⁶³ melynek egyik fényes pontja maga a Sarkcsillag. Tisztelték a Vénusz bolygót, amelyet Colmon-nak neveztek el. A Három Szarvas, vagyis az Orion csillagkép volt talán e mági-

³⁶⁰ Ligeti, 1961. 145.

³⁶¹ MTT 43–44.

³⁶² 70–71.

³⁶³ A göncölszekeret Hét Buddhának vagy Hét Öreg-nek is nevezik, a róla szóló mesében az szerepel, hogy azok egykor emberek voltak, akik barátságot kötöttek, hőstetteket hajtottak végre, majd csillaggá lettek.

kus szám használatának az alapja.³⁶⁴ Ennek többszöröse a kilenc, ami 3x3, a legjobb számuk volt. Az Örökkévaló Kék Eget férfi principiumnak, míg a Földet anyaként tisztelték, sokszor Földanyaként nevezik ma is. Nekik megszentelt halmoknál, az obóknál mutatnak be áldozatot. A Földanyának a különleges formájú sziklák, fák mellett mutatnak be étel- és italáldozatot, a gyermektelen asszonyok hozzá imádkoznak gyermekáldásért. Az Földanya-kultusz szinte meghatározó jelentőségű volt a mongol történelem során, ez a kutatók véleménye szerint az ősi anyajogú társadalom maradványa lehetett. A mai mongol nyelvben a Földanyát Etügennek hívják, de létezik a türk eredetűnek mondott Umaj istennő kultusza is. A buddhizmus megjelenésével elterjedt a könyörületesség istennőjének, Tárának a kultusza, de az egyébként szűzi istennőt a mongolok anyaként tisztelik és Dari Eke-nek hívják. A mongol történelem két meghatározó jelentőségű ősanját, a mongolok mitikus anyját, Alan-koát, illetve Dzsingisz főfeleségét, Börtét Esi Katunnak, vagyis „Ős Kánasszonynak” hívták. A XV. században élt Mandukáj katun szellemi ősehez, Börtéhez fordult imával, hogy segítsen neki hét fiút és egy lányt szülni.³⁶⁵ Az Ég-kultusz vagy Tengri-tisztelet már a korai mongol krónikákban előfordul. A *Mongolok titkos történetében* negyven alkalommal fordul elő az Ég neve, mindegyik esetben Dzsingisz kán szájából. Purev mongol sámánkutató ezért úgy véli, hogy az Ég Dzsingisz kán szellemőse volt egyben.³⁶⁶ A XIII–XIV. századi mongol és külföldi krónikák nem beszélnek az Ég rétegződéséről, az csak a későbbi eposzokban, illetve mai folklórhagyományokban figyelhető meg.

A sámánt általában a felső világ szellemei szemelik ki, néha azonban az elhunyt sámán választja ki utódját. Mindenesetre, a jövőendő kiválasztott csodás úton születik, majd amikor a szellemek elérkezettnek tartják az időt, akkor a jelölt sámánbeteg-

³⁶⁴ Purev, 2002. 158.

³⁶⁵ Altan Tobci.

³⁶⁶ Purev, 2002. 110.

séget kap, amiből csak akkor gyógyul ki, ha elvállalja az egész életre szóló hivatást. Tanulóévei alatt meg kell szereznie elődei tudását egy idősebb mestertől, majd a tanulás végén beavatási szertartáson is keresztül kell mennie ahhoz, hogy igazi sámán lehessen. A sámánizmus nem intézményesített vallás: nem tartanak rendszeres összejöveteleket, nincs külön, szertartást végző temploma, a jóslásokat, jóvendöléseket és a gyógyításokat a sámán saját jurtájában tartja. A sámánság azonban nem főfoglalkozás, ők ugyanúgy állatokat tartanak, mint a többi pásztor, a többiek közül leginkább tudásukkal tűnnek ki.

A sámán nemcsak világok közti utazással tud jóvendölni, hanem kövekből vagy csontokból jósol. A nyugati mongol, de az északi darhat sámánok 41 kőből szoktak jóvendőt mondani. Ezt a folyamatot az ojrátok „holbog”-nak nevezik. Az előírás szerint azonban a Föld energiáit összegyűjtő köveket alaposan ki kell választani, hogy jóskövek lehessenek, ezért azokat a sámán csak tiszta helyekről gyűjtheti össze.³⁶⁷ Jóval ismertebb forma az állati csontokból – lapockából és bokacsontból – végzett jóslás. Lapockából úgy jósolnak, hogy azt tűzbe vetik, és az égési folyamatban megrepedezett vonalak alapján mondják meg a jóvendőt. A bokacsontból általában jóslásra négyet használnak, és attól függően, hogy azok mely oldalukra esnek le, mutatják a jót vagy rosszat.

A sámánok a szertartáson különleges felszereléseket és ruházatot viselnek, amely a következőből áll: ruha, csizma, fejdísz. A szertartáson fő eszköze a dob és dobverő. A sámán ruháján tükrök, csilingelő hangot adó kicsi fémrudak, csengők, valamint megszentelt szalagok láthatók. A sámán ruháját nem örökölheti utóda, azt halálakor vele temetik el. A fejdísz ugyan csak jelképes értékű. Lehet egyszerű, vászonzól készült, amelyről szalagok, tollak eltakarják a sámán arcát. A mandzsu területeken vasból készült fejdísz igen gyakori, ahol csúcsként a sámán totemállata szerepel. A fejdísz a sámán legféltettebb kincse, azt szintén magával viszi halálakor. A sámán eszközei

³⁶⁷ Arijaszüren-Njambuu, 1992. 654.

közül a dob a legfontosabb, azt még tanulóévei alatt készíti el. Bőréből és a rajta lévő ábrázolásokból leolvasható, hogy melyik a sámán totemállata: általában madár (sirály, bagoly) vagy emlős (szarvas, medve, farkas, ló stb.). A dobot szertartás előtt a tűz felé helyezi a sámán egyik segédje, hogy bőre megfeszüljön, és feleltesse az állat alakú segítőszellemét.

A szertartások mindig későn, éjfél körül kezdődnek, céljuk valamelyik embertáron való segítés, a hozzá forduló válságának megoldása. Általában az emberek valami betegség miatt kérik segítségét. A sámánizmus felfogása szerint a betegség úgy alakul ki, hogy az ember lelkét valamelyik démon elragadja, és azt a sámánnak kell visszaszereznie. Ilyenkor leereszkedik az alsó világba, szellemi segítőivel megküzd a démonnal és az elragadt lelket kiszabadítja. A sámán a szertartás kezdetén elkezdi verni dobját, énekelni kezd, így hívja össze segítő szellemeit. Amikor azok összegyűltek, a dobolás egyre erősebb lesz, mindez addig fokozódik, míg a sámán el nem éri az ekstázis állapotát. Akkor szellemi utazás révén, dobja segítségével eljut a démonokhoz, megküzd velük és kiszabadítja a beteg lelket, vagy éppen megtudakolja a jövőndőt. Az önkívületi állapotból csak lassan tér magához, akkor elmondja a hozzá fordulónak, hogy mit tegyen.

A sámánt különleges módon koporsóban temetik el. Nem a földbe ássák el, hanem távoli hegyek völgyében fakoporsóját a föld felett helyezik el.

Adalék a sámánizmus üldöztetéseihez Mongóliában

A mongol népek egészen a XVI. század végéig őseik vallását, a sámánizmust követték. Ez alól kivételt jelent egy rövid, százéves periódus, amikor a Jüan-dinasztia idején Kubilai nagykán hivatalos hitté tette a tibeti buddhizmust. A buddhizmus a XIII. század végétől a nagykáni udvar mongoljainak meghatározó vallása lett egészen 1368-ig, Togontemür kán bukásáig. Míg azonban a Jüan korban a rendelkezésre álló források békés

buddhista térítésről számolnak be, ahol a különböző világvallások és az ősi sámánhit jól megfér egymás mellett, addig a XVI. század végétől a mongol kánok erőszakosan terjesztették el ismét Buddha tanítását. A buddhizmus második felvétele után a mongolok régi hitét, a sámánizmust üldözni kezdték, miután – egyes források szerint – Altan kán, más adatok alapján Kong Tajsi, Altan kánról szóló legendában viszont a III. Dalai láma törvényen kívül helyezte a sámánhit gyakorlását.³⁶⁸

Abban a korabeli mongol források egyetértenek, hogy a XVI. század második felében döntő változás történt a déli mongol területeken: a tümet Altan kán Tibetbe vezetett hadjáratot, ahol fogoly buddhista szerzetesek megismertették a buddhizmussal. A kán, csakúgy mint előde Kubilai kán, felismerte, hogy az új hit felvételével és támogatásával fennhatósága alá tudja venni Tibetet. Altan kán, eltérően elődei türelmes valláspolitikájától, erőszakos úton kezdte terjeszteni az új hitet. Valószínűleg nem a kán saját elhatározásából,³⁶⁹ hanem külső befolyásra hirdette ki ezen törvényét, az egyik, Altan kánról fennmaradt monda szerint a dalai láma hatására tiltotta be az ongonok tiszteletét és a hozzájuk való imádkozást.³⁷⁰ Csupán néhány történeti adat van arra, hogyan keletkezett Altan kán rendelete. Az Erdeni-jin Tobcsi krónika szerint Altan kán a dalai lámával való találkozás alkalmából adta ki azt a rendeletet, amelyben megtiltotta az ősi sámánhit gyakorlását.³⁷¹ Ebben nagyon tömören, szinte csak összefoglaló jelleggel örökítette meg a kán törvényét: „Egykoron, ha egy mongol ember meghalt, módjához mérten a többiek összegyűltek, tevét és lovat öltek le. Most ezt elkerülve mértékletesen a tan felé törekedvén minden évben és hónapban fokozatosan nyolc boldogságú böj-

³⁶⁸ Az Erdeni-yin Tobci, a Bolor Toli és az Altan Tobci mongol krónikák eltérő információt közölnek.

³⁶⁹ Mint ismeretes, a vallásszabadságot legelőször Dzsingisz kán biztosította birodalma területén.

³⁷⁰ Cerenzodnom, 1997. 218.

³⁷¹ Erdeni-jin Tobcsi, 252.

töt tartsd meg!... A hónap három böjtjén tilos állatot ölni és madarat fogni!”³⁷² A mongol Cerenszodnomhoz hasonlóan a német Walter Heissig a „Dzsavdzandamba kutuktu életrajza” c. forrásban³⁷³ azt találta, hogy a dalai láma tiltotta meg az ősöknek, vagyis az ongonoknak való áldozatot, hogy helyére buddhista istenek kerüljenek. Heissig szerint a dalai láma parancsára végül Altan kán égette el az ősök szellemét jelképező bálványokat.³⁷⁴ Roland Barraux is azt állítja, hogy a dalai láma tanításainak hatására maga Altan kán állította össze a törvényt, amely megtiltotta a régi sámánhit gyakorlását: ezen belül megtiltotta a véres áldozatokat, az ősi temetkezési szokást. A lámák elleni támadásért vagyonekobbzás járt.³⁷⁵ A XIX. században összeállított Bolor Toli krónika viszont az ordoszi Kong Tayisihoz köti a rendelet megalkotását, aki már jóval Altan kán előtt felvette a buddhista hitet. A krónika szerint a tajsi el akarta tüntetni a régi hit maradványait, ezért a következő dolgot tiltotta meg: egyrészt, nem engedte, hogy a halottat felszerszámozott lovával együtt temessék el. Másrészt megtiltotta a hagyományos áldozati ünnepeket, amelyeket minden hónap újhold 8-án, 15-én és 30-án tartottak, hússal és vérral áldozva őseik szellemének. Harmadszor, megtiltotta, hogy apáik, nagyapáik képét megformázzák, és abban a szellemöst, mongolul az ongont tiszteljék. Ehelyett a krónikában fennmaradt rendelet előírta, hogy helyette a buddhista tanvédőt, Gombo-t imádják.³⁷⁶ A rendelet a sámánkutatás számára is fontos adatot tartalmaz: megőrizte a mongolok ősi áldozati naptárát. A krónikában megörökített áldozati rend valószínűleg a pusztai ongonoknak bemutatott időpontjai lehettek, a házi ongonoknak való áldozatot – Otgoni Pürev kutató szerint – a holdhónap bármely páratlan napján

³⁷² Erdeni-jin Tobcsi, 252-253.

³⁷³ A forrás eredeti neve: Bogda Jebcundamba qutuqtu-yin namtar-a

³⁷⁴ Heissig, 1983. 5.

³⁷⁵ Barraux, 1995. 81. Idézetek Altan kán törvénykönyvéből. Az Erdeni-yin Tobci hasonlóan adja elő Altan kán törvényét.

³⁷⁶ Bolor Toli, 462-463.

bemutathatták.³⁷⁷ Több mongol kutató szerint a pusztai ongonoknak szóló áldozati helyszínekre legjobb például szolgál a Mongólia területén található türk kori áldozóhelyek, ahol az ősöknek szóló áldozatot bemutatják.³⁷⁸

A korábbi, mongol-kori belső és külföldi forrásokból ismert tény, hogy a sámánizmus egyik legfontosabb kultusza volt az ősök tisztelete. Altan kán valószínűleg felismerte azt, hogy magát a kultuszt nem tudja teljesen kiirtani a mongol pásztorcsaládokból, ezért az ősök bálványai helyett előírta a buddhista tanvédő istenség, Mahakala vagy Gombo tiszteletét. Mahakala-t, mint a tudás és bölcsesség istenét már a Jüan-kori mongolok is imádták, erről árulkodik többek között egy mongol nyelven fennmaradt himnusz.³⁷⁹ Bár a Jüan-kori és az Altan kán korabeli buddhizmus folytonosságát a legtöbb kutató nem tartja lehetségesnek, azonban annyi valószínű, hogy egyes dél-mongol törzsek között megőrződhetett a korai mongol buddhista hit egyes eleme. A legjobb példa erre a Jüan-korból folyamatosan fennmaradt „*Tíz erényű fehér történet*” c. mű, mely az ún. két szokásról szól.³⁸⁰ Elképzelhetőnek tűnik, hogy a szintén déli mongol Altan kán ezt ismerve választotta éppen az ongonok helyett a haragvó tanvédő istent az őskultusz gyakorlásához.

³⁷⁷ Az áldozatot eszerint újhold 1-én, 3-án, 5-én, 7-én és 9-én, továbbá 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27 napokon tarthatták. Pürev, 2002. 292.

³⁷⁸ A türk áldozati helyek Mongóliában több helyen megtalálhatók. Az Arhangaj megyei Hösöő Caydam közelében lévő Kül Tegin és Bilge kagán türk kagánok emlékhelyeinél, valamint Tonjukuk herceg szteléjénél szét-dőlten, sőt A Hentij megyei Delgerhaan járásban, Avarga vidéken is töredzetten állnak. Néhány kevésbé látogatott helyen, pl. Övörhangáj és DornoGóbi megyében még épen állnak. Jellemzőjük, hogy négyszög alakúak, a korábbiak pusztán téglalap alakzatúak, a későbbiek virágornamentikával díszített kövek. Mellettük egy köoszlop található. Pürev, 2002. 304.

³⁷⁹ A himnusz megtalálható: Ligeti, 1971.

³⁸⁰ A forrás nyelvezete archaikus, több kifejezés még a Jüan-korból való.

Altan kán megtérése után az északi halha fejedelem, Abatai³⁸¹ kán is felvette a sárga hitű buddhizmust, és székhelye, Karakorum mellett felépítette Erdeni Dzu kolostort, amelynek védőszentje Mahakala lett. Ezt követően széles körben elterjedt az isten kultusza, sok más mongol szentélynek is ő lett a központi istensége. Altan kán, aki szembefordult az ősi hagyományokkal, az ongon kultusz egyik változatához nem mert hozzányúlni: ez volt saját őséneke, Dzsingisz kánnak a vallásos tisztelete. A nagy kagáni őse emlékét még Dzsingisz kán legjobb barátja, Boorcsu alapította meg közvetlenül a kán halála után,³⁸² és a területre, az Ordoszba ötszáz darhat családot telepített, hogy ápolják Dzsingisz szellemi és anyagi örökségét. Ez a hagyomány apáról fiúra öröklődött: vigyáztak a nagykán és feleségei egykori tárgyaira, valamint szóbelileg hagyományozták a tanításait. Utóbbinak az összefoglalója lett az „Ojun Tulguur” nevű könyv, melyben verses formában írták le a feljegyzett szóbeli hagyományt a XVIII. század végén.³⁸³ A kultusz egyik tárgya Dzsingisz kán fehér jakfarkas zászlója volt. A vidéki mongol területeken egykor számtalan kis szentély állott, ahová a vándorló pásztorok, karavánok tagjai, de a nemesek is betértek imádkozni. Ennek maradványait, egy-két megmaradt zászlót ma múzeumok őriznek.³⁸⁴

A több évszázados mongol sámán hagyományt azonban nem tudták egyetlen rendelettel megszüntetni. Otgoni Pürev, mongol sámánkutató azt állítja, hogy a sámánok úgy őrizték meg vallásuk néhány elemét, hogy sok sámán lámának állt, és az új hitbe

³⁸¹ A mongol források néha Abatai, néha pedig Abtai kánnak nevezik.

³⁸² A Bolor Toli krónika leírja, hogy Dzsingisz halála után Boorcsu esküt tett, hogy megóvja barátja örökségét. Bolor Toli, 422.

³⁸³ A nagykán szóbeli hagyományában található már buddhista elemek, valószínűleg a buddhizmust követő utódok a nagykán néhány tanítását az új hittel összevetették.

³⁸⁴ Dzsingisz kán zászlója megtalálható a Történeti Múzeumban, Ulánbátorban, illetve a Dornogóbi megyei múzeumban.

is beépítették régi hagyományuk több elemét.³⁸⁵ Ráadásul a buddhista térítés nem ért el egyszerre minden területet. Az 1640-ben elfogadott ojrát törvénykönyv még szigorúan tiltotta a sámánhit gyakorlását. A törvénycikk szerint, aki sámánt hív házához, legyen az előkelő vagy egyszerű ember, az lóval fizet bűnéért.³⁸⁶ A tiltások ellenére számos vidéken még a XVII. században is megmaradt az ősi sámánhit. A buddhizmust a lámák sok helyen hosszú küzdelmek árán terjesztették el. Legjobb példa erre Neyiji Toyin missziója, aki a sámánok által használt varázslatokat felhasználva győzte le a kelet-mongol, Kingán-hegységénél élő sámánokat.³⁸⁷ Helyi legendák az ország több területén őrzik a sámánok és a buddhisták küzdelmeit. DornoGóbi megyében például máig élő hagyomány az, hogy a közeli Sarilin Uul nevű hegyen³⁸⁸ maga az Alvilág ura, Erlig kán ragadta el a harmadik nojan kutuktu egyházfő lelkét az alvilágba, aki azonnal meghalt. A hegyet csak a XIX. század első felében, a nagy mágikus erővel rendelkező Danzan Ravdzsa egyházfőnek sikerült megszélidíteni és buddhistává tenni.³⁸⁹ Ugyanitt maradt fenn a sámánok és buddhisták közti küzdelmekről szóló legenda. Eszerint a fenti egyházfőhöz az északi Hövszgül megyéből érkeztek sámánok, hogy összemérjék erejüket. Mivel a mérkőzésben Ravdzsa győzött, az egyik sámán ottmaradt nála, hogy megtanulja tőle a varázslás és gyógyítás mesterségét. A sámán az egyházfő központi kolostorában élt, ott is halt meg. Máig van egy róla elnevezett hely a kolostoron belül: Dzsza Szerdzsin.³⁹⁰ A buddhista térítés végül a mongol vidékek nagy részén győzedelmeskedett, de az északi tajgás

³⁸⁵ Pürev, 2002. 55.

³⁸⁶ Oirad Csagacsi. 109.

³⁸⁷ A témával részletesen Walter Heissig foglalkozott.

³⁸⁸ DornoGóbi megye, Szajnsand járásban található hegy eredeti neve Kara agula, vagyis Fekete-hegy volt. A Sarilin uul (Holtest-hegy) nevet azután kapta, hogy a vidék egyházi vezetője, a 3. nojan kutuktu ott lelte halálát.

³⁸⁹ Zundui Altangerel szóbeli közlése alapján.

³⁹⁰ Zundui Altangerel szóbeli közlése alapján.

vidéken csak mérsékelt sikert ért el. A kutatók – köztük Otgoni Pürev – szerint azért, mert az ott élő hatalmas erejű sámánokkal a buddhista lámák nem bírtak el. Bár a XVIII század közepétől Hövszgül megye peremén is alapítottak néhány kolostort, de annak többször költözni kellett a sámánok támadásai miatt. A nagy erejű sámánok győzelmének köszönhetően Hövszgül megye, valamint Mongólia tajgás vidéke máig a sámánizmus központjának számít.

Miután a buddhizmus a mongol népek nagy részénél elterjedt, mintegy két évszázadig meghatározta a mongol népek mindennapi életét. A XX. században azonban a Mongóliát elérő kommunizmus eszméje fordult a vallások ellen, amely a sámánokat és a buddhistákat egyaránt érintette. A mongol pártvezetők szovjet utasításra az 1920-as évek végétől meg akarták semmisíteni a vallásosság minden formáját, hogy az ateizmust terjesszék el a városi és a vidéki lakosság körében. A mongol lakosság többsége azonban mélyen vallásos volt, így az pártvezetés csak részeredményeket ért el ebben a kérdésben.³⁹¹ A kezdeti kudarcok után moszkvai utasításra keményebb eszközöket alkalmaztak, hogy megtörjék a buddhisták, majd a sámánok erejét. 1926-tól megadóztatták a hatalmas kolostori állatállományt, majd perbe fogták a buddhista vezetőket. Ezután a sámánok következtek, akikre hosszú börtönbüntetés várt, vagy Szibériába deportálták őket. Bár a sámánok a buddhistáknál valamelyest jobb helyzetben voltak, hiszen az ország északi erdősegeikben éltek, nem voltak állandó szentélyeik, így nem voltak könnyen elérhetőek. A diktatúra azonban őket is elérte, és a környékbeli kollaboránsoknak „köszönhetően” elfogták és bebörtönözték őket. A nagy üldözési hullám megindultával volt olyan buddhista szerzetes, illetve sámán, aki gondolt a jövőre, vagyis arra, hogy őseiktől kapott tudást meg kell őrizni az utódok számára. Néhány sámán, mint például a Bajangol járásban élő Hisigbadam nemzetség, egy közeli szent fához ment, és ott kérte segítőszellemeit, hogy vegyék vissza tudását, hogy csa-

³⁹¹ Obrusánszky, 2002. 133.

ládja életét meg tudja menteni.³⁹² Pürev szerint néhány ősi sámándinasztiánál az ongonok védték meg az utódokat, elfeledtették velük megszerzett tudásukat, hogy ne kerüljenek halálos veszélybe.³⁹³ Ezek a sámánok utódaikat bízták meg azzal, hogy amikor ismét szabadon gyakorolhatják vallásukat, vegyék vissza őseik erejét. Az üldözés elérte a mongol buddhista kolostorokat, ezekből mintegy 900 nagy és 2000 kis szentélyt romboltak le. A kolostorok nemesfémeit az orosz és a mongol katonák elvitték, a többi tárgyat elégették. Ezek közül csak néhány dokumentum, illetve tárgy menekült meg. Kivételt képez ez alól a Góbiban lévő Hamriyn Hiyd kolostor, ahol Danzan Rabjai buddhista egyházfő hagyatékának őrzője mintegy 64 ládát mentett meg a biztos pusztulástól.

Ahogy a buddhista szerzetesek³⁹⁴ elmesélték, a hetven éves orosz uralom alatt az égi erők lezárták az emberek szellemi érzékeit, hogy ne érvék őket atrocitások hitük miatt. Szerintük most érkezett el az idő arra, hogy a szellemek ismét kapcsolatba lépjenek az emberekkel, és újra nagyerejű sámánok és buddhista szerzetesek szülessenek. Ennek megvalósítása érdekében több sámán kérte segítő szellemeit, valamint az ongonokat, hogy térjenek vissza, és segítsenek az ősi hagyomány újjáélesztésében.

³⁹² H. Hisigbadam szóbeli közlése nyomán.

³⁹³ Pürev, 2002. 149.

³⁹⁴ Hamriyn Hiyd kolostor lámái: Tös és Enhee, valamint a gyűjteményt felügyelő Altangerel.

A MONGOL TÖRTÉNELEM LEGFONTOSABB ÉVVSZÁMAI

- Kr.e. IV.–Kr.u. I. sz. Az ázsiai hun birodalom
- I–III. sz. Szienci birodalom Mongóliában
- IV–VI. sz. Zsuanzsuan birodalom Mongóliában
- VI–X. sz. Török népek (türk, ujjur) uralma Mongóliában
- X–XII. sz. Mongol nyelvű kitajok birodalma
- XI–XII. sz. Hamag mongol fejedelemség
- 1162 Temüdzsin (Dzsingisz kán) születése
- 1189 Temüdzsint Dzsingisz kán néven a hamag mongol fejedelemség kánjává választják
- 1202 Dzsingisz kán győzelme a tatárok felett
- 1203 A kereitek mongol fennhatóság alá kerülnek
- 1204 A najmanok feletti győzelem
- 1206 Dzsingisz kánt a mongol birodalom nagykánjává választják.
- 1207 Az erdei népek meghódítása
- 1210 A karakitaj birodalom vége. Dzsingisz kán megszerzi az uralmat Belső-Ázsia felett
- 1211 Észak-Kínai hadjárat kezdete
- 1219 Turkesztáni hadjárat
- 1223 Kalka-folyó menti csata. A mongol csapatok először győzedelmeskednek az egyesült orosz–kun csapatok felett
- 1226 Hadjárat a tangut birodalom ellen
- 1227 Dzsingisz kán halála
- 1228 Ögödej nagykánná választása
- 1228–1241 Ögödej uralkodása

- 1231–1233 Hadjárat Észak-Kína ellen
- 1235 Országgyűlésen elhatározzák a nyugati hadjárat megindítását az orosz és török népek ellen
- 1236 Batu meghódítja a volgai bolgár államot
- 1237-től Sorra esnek el az orosz fejdelemségek
- 1240 Kijev meghódítása
- 1241–1242 Tatárjárás Magyarországon
- 1242–1245 Töregene régenssége a birodalomban
- 1246 Güjük nagykánvá választása, uralkodik: 1246–1248
- 1248–1251 Ogul Kajmis régenssége
- 1251 Möngke nagykánvá való választása, uralkodik: 1251–1259
- 1251 Az országgyűlés új hadjáratok megindításáról dönt: nyugatra az iszlám államok ellen, délre a kínai Szung-dinasztia ellen
- 1258 Hülegü elfoglalja Bagdadot, az Abbaszida-kalifátus vége
- 1260 Kubiláj nagykánvá választása, uralkodik: 1260–1294
- 1274 Kubiláj Japán elleni hadjárata
- 1280–1368 Jüan-dinasztia uralma Kína felett
- 1470–1517 Dajan kán
- 1578 Altan kán találkozása a tibeti gelugpa-rend vezetőjével
- 1586 Karakorum mellett Erdeni Dzu buddhista kolostor alapítása
- 1604–1634 Az utolsó dzsingiszida, Ligden kán uralkodása
- 1636 A déli-mongol nemesek Abahaj mandzsú uralkodót választják meg mongol kánnak
- 1639 Mongólia első egyházfője, Dzanabadzar megválasztása
- 1640 Közös ojrát-halha országgyűlés a Tarbagataj-hg-nél

- 1688 Ojrát-halha háború
- 1691 Dolon-núri országgyűlésen a halhák is a mandzsu uralkodót választják kánnak
- 1691–1911 Mandzsu uralom Mongóliában
- 1911–1919 Autonómia korszaka
- 1915 Hjaktai szerződés
- 1919–1921 Kínai uralom Mongóliában
- 1921 február Ungern báró csapatai bevonulnak Urgába
1921. július 11–13. Szovjet csapatok segítségével a Mongol Néppárt erői átveszik a hatalmat Urgába
- 1921–1924 Alkotmányos monarchia
- 1924 Bogdo Gegen halála
1924. november 26. Mongol Népköztársaság kikiáltása, az első mongol alkotmány elfogadása
- 1931 Új közigazgatási rendszer bevezetése
- 1930–1932 Kolhozosítás, mongol vidéki mozgalmak
- 1935 Genden halála, a sztálinizmus terrorja Mongóliában
- 1936 Szovjet–mongol megnemtámadási egyezmény aláírása
- 1938 Mongóliai kolostorok lerombolása
- 1939 Halhin–golin csata
- 1945 február Jalta. A három nagyhatalom képviselői elismerik Külső-Mongólia függetlenségét
- 1945 augusztus Mongólia a Szovjetunió oldalán belép a II. világháborúba
- 1946 népszavazás Mongóliában, többségük a függetlenség mellett dönt
- 1961 Mongólia az ENSZ tagja lesz. Felveszik a KGST-be
- 1990 Mongóliai rendszerváltás, az orosz csapatok távo-zása

DZSINGISZIDA MONGOL URALKODÓK

Dzsingisz kán (1206–1227)
Ögödej (1228–1241)
Güjük (1246–1248)
Möngke (1251–1259)
Kubiláj (1260–1294)
Öldzajtömör (1294–1307)
Hajszan hüleg (1308–1311)
Ajurbalbad Bujant (1312–
1320)
Sidbal Gegen (1321–1324)
Jiszüntemür (1324–1328)
Asitgeb (1228)
Hüszlel (1329)
Tövtömör (1329–1332)
Rincsenbal (1332)
Togoontömör (1333–1370)
Ajusidar (1370–1378)
Tögsztömör (1378–1388)
Enhdzorigt (1389–1392)
Elbeg (1393–1399)
Güntömör (1400–1402)

Üges Hasiha (?–1408)
Öldzajtömör (1408–1441)
Delbeg (1411–1415)
Adaj (1426–1438)
Tajszun (1439–1452)
Agbardzsin dzsinong (1452)
Eszen (1452–1455) Nem
Dzsingiszida, ojrát
Merküsz (1455–1456)
Molon (1456–1462)
Manduul (1463–1467)
Batmönh Dajan kán (1470–
1517)
Barszbold (1517–1519)
Bodi-Alag (1520–1547)
Darajszun Güden (1520–
1557)
Tümen (1558–1592)
Bujan (1593–1603)
Ligden (1604–1634)

IRODALOMJEGYZÉK

- Amar, 1989. *Mongolin товчс түүн*. Ulaanbaatar.
- Badamhatan, S. 2002. *Erdem sindzsilgeeni'buteeluud*. I. Ulánbátor.
- Bandzaragesi, 1951. *Mongolszkaja Narodnaja Reszpublika*. Ulaanbaatar.
- Baatar, 1995. *Hjatad, oroszín harilcaani tүүhen deh Mongol ulsz. (XX. dzun) Ulaanbaatar*.
- Barfield, T. J., 1981. The Hsiung-nu imperial confederacy: organisation and foreign policy. In: JAS 41. 41–61.
- Barraux, Roland, 1995. *A dalai lámák története*. Budapest.
- Barthold, B., 1894. O hrisztiansztve v Turkesztane. In: Zapiszki Vosztok.otd.Ruszkogo Archeolog. Ob.t. VIII. Santpeterburg, 1–32.
- Batszajhan, Z. 2002. *Hunnu*. Ulaanbaatar.
- Bavrin, E. P., 1976. *Mongolszkaja Narodnaja Reszpublika*, Moszkva.
- Bawden, Charles, 1968. *Modern History of Mongolia*. London.
- Berezin, I. N., 1946. *Rasid-ad-din: Szbornij letopiszzej*. Moszkva
- Bese Lajos, 1987. *Néhány etnikai elnevezésről a Mongolok iitkos történtéből*. I. In: Keletkutatás, Ősz. 40–49.
- Bichurin, N. J., 1950. *Szobranie szvedenenij a narodah. obitabsih v Szrednyej Azii v drevnije vremena I*. Moszkva–Leningrad.
- Boldbaatar, Dzs.–Lundeedsancan, 1997. *Mongol ulszin tör, erh dzüjlin tүүhijn ulamdslal*. Ulaanbaatar.
- Boldbaatar, 2003. *Állami terror Mongóliában (1930–1950) Fordította: Obrusánszky Borbála*. In: Köz-Politika, december. 24–40.
- Bor, Dzsügerin, 1988. *Mongolin ulsz törin gadaad bodlogo, diplomain ulamdslaltin zarim aszuudal*. Ulaanbaatar.
- Boyle, J. A., 1958. *The History of World-Conqueror by Ata-Malik Juvaini I–II*. Manchester.
- Boyle, J. A., 1960. *History of the World-Conqueror by Ata-Malik Juvaini*. Bloomington.
- Budge, Wallis, 1928. *The monks of Khublai khan*. London.
- Bujanbat, H., 1985. *Mongolin böögín sasní ocsír*. Höhhot.
- Cerenzodnom, D., 1997. *Mongolin burhani sasní uran zohiol*. Ulaanbaatar.
- Dalaj, Cs., 1994. *Mongolin tүүн. (1206–1260). Ih Mongol ulsz*. Ulaanbaatar.
- Csikirkagüü, 1992. *Jebzundamba qutuqtu-yin tobci namtar*. Höhhot.

- Damdinszüren, C., 1957. *Mongol-un nigucsa товсгян*. Ulaanbaatar.
- Damdinszüren, C., 1986. *Mongol дөрвөлдзsin бiesгiг*. Ulaanbaatar.
- Dasnjam, I., 1995. *Jeke Dzsaszag*. Ulaanbaatar.
- Dasnjam, 1998. *Csingisz haant улзsin төр, huuli caaz*. Ulaanbaatar.
- Dawson, Christopher, 1955. *Mission to Asia*. New York.
- Demberel, 1991. *BNMAU-in түүhijн dzарim нер томжо он cагijн тајlбар тоli*. Ulaanbaatar.
- Dzsambadorдзs, 1984. *Bolor toli. Höhhot*.
- Dzsambalszüren, N.–Nüüdel, C., 1999. *Mongolin түүh*. Ereed on. Ulaanbaatar.
- Egami, Namio, 2000. *The Mongol Empire and the Christendom*, San Paolo.
- Erdélyi István – Sugár István, 1982. *Ázsiаi lovasnomádok*. Budapest.
- Erdeni-jin Tobcsi, 1960. Ulaanbaatar
- Ewing, Thomas E., 1980. *Between the hammer and evil. Russian and Chinese Policies in Outer Mongolia 1911–1921*. Bloomington.
- Fairbank, J. K. – Teng, S. Y., 1939. *On the transmission of Ch'ing documents*. In: *HJAS*. 12–46.
- Friters, Gerard, M., 1949. *Outer Mongolia and its International Position*. Baltimore.
- Ganbold, M., 2001. *Ulaan hadni altajn urjhajn tuhai temdeglel. Ugszaatni szudlal, Tom. XIV. Fasc. 12. 135–148*.
- Gombodzsav, B., 1992. *Ganga-jin uruszkal*. Ulaanbaatar.
- D. Gongor, 1978. *Halh товсsoon. I–II*. Ulaanbaatar
- Gyórfy György (szerk.), 1988. *Julianus barát és a Napkelet felfedezése*. Budapest
- Gyórfy György (szerk.), 1986. *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest.
- Hangalov, M. N., 1960., 1960. *Sobranie socinenij. I*. Moszkva
- Heller Mihail–Nyekries Alexander, 1996. *Orosz történelem I–II*. Budapest.
- Hoppál Mihály, 1994. *Sámánok*. Budapest.
- Hüühenbaatar, D., 1962. *Mongol гүрний елсін харилцаа*. XIII. dзуun. Ulaanbaatar.
- Kara, György (szerk.), 1965. *A mongol irodalom kistükre*. Budapest
- Kara G., 2001. *Majар һел дһһ монголтоi тоsootei угsin учир*. In: *Mongolica*. Vol. 11. (32). 54–61. Ulaanbaatar.
- Katona Tamás (szerk.), 1981. *A tatárjárás emlékezete*. Budapest

- Lattimore, Owen, 1934. *The Mongols of Manchuria*. New York.
- Lattimore, Owen, 1962. *Studies on Frontier History*. London.
- Lhamszüren, B., 1985. *Mongol ardin huviszgalt namin tovcs tüüh. Ulaanbaatar.*
- Ligeti Lajos, 1940. *Az ismeretlen Belső-Ázsia*. Budapest.
- Ligeti Lajos, 1962. *A mongolok titkos története*. Budapest.
- Ligeti, Louis (ed.), 1970. *Le tabghatch, un dialecte de la langue sien-pi.* pp. 265–309. In: *Mongolian Studies*. Budapest.
- Ligeti Lajos, 1971. *Monuments préclassiques I*. Budapest.
- Ligeti Lajos, 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- Lin Gan, 1998. *Turkchuud-in tuuh. Höhhot.*
- Londzsid, B., 2002. *Ojrat mongolin tuuhend holbogдох szурвалдзс бисгууд III. Ulaanbaatar.*
- Lőrincz László, 1977. *Mongólia története*. Budapest.
- Lőrincz L. László, 1991. *Dzsingisz kán*. Budapest.
- Lubszandandzan, 1984. *Altan Tobcsi, Höhhot.*
- Malov, Sz.V., 1959. *Pamjatniki drevnetjurkszkoi nizmennoszty Mongolii i Kirgizii. Moszkva–Leningrad.*
- Minorsky, 1942. *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India*. London
- Morgan David, 1990. *The Mongols*. Oxford.
- Mote, F. W., 1999. *Imperial China. 900–1800*. Cambridge.
- Möngkedelger, B., 1997. *Aibag-a gol dah tüühijn ul mör. Höhhot.*
- Nacagdordzs, S., 1973. *D. Szühbaatarin namtar. Ulaanbaatar.*
- Németh Gyula (szerk.), 1986. *Attila és hunjai*. Budapest
- Nyambuu, H., 1992. *Hundlehijn deed höh mongolion törin jосон. Öндөрhaan.*
- Njambuu, H. 1992. *Mongolin ugszaatni dzui. Ulaanbaatar.*
- Njambuu, H., 1994. *Mongol ündeszteni tovcs tüüh. Ulaanbaatar.*
- Obrusánszky Borbála, 1998. *Politikai vihar Mongóliában*. In: *HVG*, 41. 36.
- Obrusánszky Borbála, 1999. *Kormánybukás Mongóliában*. In: *HVG*. 31. 28–29
- Obrusánszky Borbála, 2000. *A nesztorianizmus elterjedése Belső-Ázsiában*. I-II. In: *Turán* III. 2. 91–95, *Turán*. III. 45–59.
- Obrusánszky Borbála, 2002. *Az ázsiai hunok társadalomszerveződése*. In: *Eleink*. *I/1. szám*. 13–21.

- Obrusánszky Borbála, 2002. A mongol sámánizmus állami jelképrendszere.
On: *Mir xum hun* Tanulmánykötet Iloppál Mihály 60. évfordulójára II. 864–869.
- Obrusánszky Borbála, 2002. Mongólia a XX. században. In: *Múltunk*.
1. szám. 106–146.
- Obrusánszky Borbála, 2003. A magyar billog keleti párhuzamai. In: *Valóság*.
6. szám. 22–27.
- Obrusánszky Borbála, 2003. Dandzan Ravdzsaa egyházfő tevékenysége.
In: *Valóság*. 12. 38–43.
- Obrusánszky Borbála (ford.), 2003. Dzsigdzsidiijn Boldbaatar: Állami terror
Mongóliában (1930–1950) In: *Századvég – Köz-Politika*. December.
24–40.
- Obrusánszky Borbála, 2004. A szogd és ujugur manicheizmus. In: *Credo*, 3–4.
szám. 60–80.
- Obrusánszky Borbála, 2004. Andaság és komaság. Az eurázsiai vérszerződés-
sek vizsgálata. 12. szám. 54–65.
- Pálffy Itona, 1928. A tatárok és a XIII. századi Európa. Budapest.
- Palladius, 1875. *Chinese recorder*. London.
- Paul Pelliot, 1959. *Notes on Marco Polo*. I–III. Paris
- Perlee, H., 1961. *Mongol ard ulszin hot szuurin tovesoon*. Ulaanbaatar.
- Perlee, H., 1975. *Mongol tümnij garlig tangaar haidzs szudla'n*. Ulaanbaatar.
- Phillips, G., 1942. *Russia, Japan and Mongolia*. London.
- Polonyi Péter, 1994. *Kína története*. Budapest.
- Poppe, Nicholas, 1957. *Mongolian monuments in Hpagspa script*. Wiesbaden.
- Pulleyblank, E., 1952. *A Sogdian colony in Inner Mongolia*. In: T'oung Pao.
Pp. 317–356.
- Purev, Otgoni, 2002. *Mongolin boogijn sasin*. Ulaanbaatar.
- Rachewiltz, Igor de, 1971. *Popal envoys to the Great Khans*. California
- Rátz Kálmán, 1938. *Mongólia, a Távol-Kelet ütközőállama*. Budapest.
- Rossabi, Morris, 1988. *Khublai Khan*. Los Angeles.
- Rupen, Robert, 1964. *Mongols of the 20th century*. I–II. Bloomington.
- Sadao Aoyama, 1963. *Study of the Communication Systems of the Tang and
Sung China and the Development of their Topographies and maps*.
Tokyo.
- Sanders, A., 1968. *The Peoples Republic of Mongolia*. London–New York.
- Spuler, Berthold (ed.), 1972. *History of the Mongols*. London.
- Stein Aurel, *The Ancient Khotan*. I–II. Oxford.

- Saguchi, Tori, 1970. *The Mongolian Empire and the West*. Tokyo.
- Sara Tuudzi, 1960. *Moszkva–Leningrad*
- Szer-Oddsav, 1977. *Ertnij turegcsuud*. Ulaanbaatar
- Sinor, Denis, 1990. *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge.
- Szandag, S., *Mongol ulsz törijn gadaad harilcaa. 1850–1919*. Ulaanbaatar.
- Szühbaatar, G., 1980. *Mongolcsuudin ertnij öbög*. Ulaanbaatar
- Szühbaatar, G., 2001. *Mongolin ertnij tuuh sudlal. II-r boti*. Sjanbi. Ulaanbaatar.
- Szühbaatar, G., 1992. *Mongol nirun uls. (330–555)* Ulaanbaatar.
- Szühbaatar, G., 1992. *Mongolin deedzs bicsig*. Ulaanbaatar.
- Tekin, Sinasi–Tekin, Gönüy Alpay (ed.), 1999. *Rasid-ad din Fazullah Jami'u't – tawarikh. I–III*. Harvard University.
- Tojzsom, Galszan, 1998. *Buriadin jadzguur domgijn tovesoon*. Ulaanbaatar.
- Tökei Ferenc (ed.), 1983. *Nomád társadalmak és államalakulatok. (Tanulmányok)*. Budapest.
- Ulaan, M., 2000. *Erdeni-yin tobci-yin sudalgaa*. Liaoyan.
- Vajda Endre (ford.), 1963. *Marco Polo utazásai*. Budapest
- Vásáry István, 1986. *Az Arany Horda*, Budapest.
- Vásáry István, 1993. *A régi Belső-Ázsia története*. Szeged.
- Vasiliev, 1980. *History of the Byzantine Empire. 324–1453. Vol. I–II*. University of Wisconsin Press.
- Vladimircov, B.J., 1911. *Tureckije elementi v mongolszkom jazike*. Sant-Peterburg.
- Vladimircov, B.J., 1934. *Obsesztvo sztroj mongolov*. Leningrad.
- Waley, Arthur, 1991. *The travels of Alkimist. Recorded by his disciple Li chih-chang*. Taipei.
- Watson, B., 1961. *Records of the Grand historian of China. Translated from the Shih-chi of Ssu-ma-Chien*. New York–London. I–II.
- Weese, Devin De, 1979. *The influence of the Mongols on the Religious Consciousness of 13–14 century Europe*. In: *Mongolian Studies. Journal of the Mongolian Society*. Vol. V. 41–78.
- Wittfogel, Karl A., 1949. *Liao-si. History of Chinese Society Liao. (907–1125)*. Philadelphia

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
MONGÓLIA ELHELYEZKEDÉSE	6
MAI MONGOL NÉPEK	9
MONGOL ÍRÁSOK	12
A MONGOLOK TITKOS TÖRTÉNETE	14
A NOMÁD TÁRSADALOMSZERVEZŐDÉS	16
Nomád törzsi szerveződés	16
Törzsek közötti kapcsolat Andaság – esküdt testvériség.....	22
Szerződési formák a forrásokban.....	25
A szerződő felek feladatai	30
Anda-kuda viszony: házasság és vérszerződés	33
Követségek.....	34
Házasság	38
Bosszú.....	41
A NOMÁD ÁLLAM KIALAKULÁSA	43
MONGOL NÉV EREDETE	45
MONGOL TÖRZSSZÖVETSÉGEK, FEJEDELEMSÉGEK (KR. E. III.–KR. U. XII. SZÁZAD).....	47
Az ázsiai hunok társadalomszerveződése	47
A sanjü jogköre.....	52
Szienpi állam	53
Zsuansuan állam.....	55
Kitaj állam	57
A hamag mongol kánság.....	64
Dzsingisz kán élete (1162–1227).....	66
A MONGOL BIRODALOM (XIII–XIV. SZÁZAD).....	72

Törvényhozás.....	77
Bölcsek tanácsa.....	80
Közigazgatás.....	82
Igazságszolgáltatás.....	84
Hírközlés, kommunikáció a mongol birodalomban.....	85
Európai utazók és a mongol birodalom.....	87
MONGOL RÉSZBIRODALMAK (1260–1368).....	90
Jüan-dinasztia.....	90
Ilkánok.....	94
Csagatáj-állam.....	96
Arany Horda.....	97
MONGÓLIA A VILÁGBIRODALOM UTÁNI IDŐKBEN (XIV–XVI. SZ.).....	100
Közigazgatás a XIV–XVII. században.....	109
A buddhizmus elterjedése Mongóliában.....	110
A mongol főpapi intézmény.....	117
Ulánbátor története.....	120
A MANDZSU KORSZAK (1691–1911).....	123
A Góbi szellemi kultúrája a XIX. században.....	127
MONGÓLIA A XX. SZÁZADBAN.....	131
Függetlenségtől a forradalomig (1900–1921).....	131
Külső-Mongólia állami felépítése (1911–1919).....	137
Belpolitikai csoportok (1919–1921).....	139
Ungern Mongóliában (1920 október–1921 július).....	141
Az 1921-es „forradalom”.....	143
Szovjet fennhatóság Mongóliában.....	146
Szocializmus és monarchia (1921–1924).....	147
Az egyház és az állam kapcsolata.....	150
Mongólia nemzetközi helyzetének főbb kérdései.....	152
Gazdaság: a modern ipar felé.....	155
Mongólia 1925–1930 között.....	157
Mongóliai vidéki mozgalmak (1930–1932).....	160

Külpolitika	163
A lámaizmus elpusztítása.....	166
Személyi kultusz.....	168
A Halhin goli ütközet 1939-ben.....	170
Mongólia nemzetközi helyzete 1945–1990 között	173
Mongol belpolitika (1945–1990).....	175
Mongóliai rendszerváltás 1990-től	178
Nomádok mindennapjai.....	182
<i>A jurta</i>	182
<i>Családi gazdaságok</i>	184
<i>Költözködés</i>	186
<i>Mongol ételek</i>	188
<i>Vendégség</i>	190
MONGOL HAGYOMÁNYOS ÜNNEPEK.....	192
Holdújév	192
Nádam – a mongol olimpia.....	196
<i>Birkózás</i>	197
<i>Lóverseny</i>	198
<i>Íjászat</i>	200
AZ ŐSI HITVILÁGRÓL.....	201
MONGOL TÖRTÉNELEM LEGFONTOSABB ÉVSZÁMAI.....	214
DZSINGISZIDA MONGOL URALKODÓK	217
IRODALOMJEGYZÉK.....	218